

ΜΕΣΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

700—1453.

§ 51. Χαρακτηρισμός τοῦ μέρους τούτου.

1. Μέχρι τοῦδε ἐξητάσαμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας, τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῆς Ἐκκλησίας ὑφ' ὅλας αὐτῆς τὰς ὀψεις· ἐν αὐτῇ εἶδομεν δι' ὀλίγων πῶς τὸ θεοφύτευτον δένδρον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐξήπλωσε τοὺς κλάδους αὐτοῦ ἐπὶ σύμπαντος σχεδὸν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου καὶ ἀνεκαίνισεν αὐτόν· εἶδομεν, πῶς αἱ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀναφανεῖσαι διάφοροι αἱρέσεις κατεπολεμήθησαν, διασωθεῖσα δὲ ἡ Ὁρθοδοξία ἀπὸ τῆς πλάνης διετυπώθη καὶ καθωρίσθη ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων· εἶδομεν τρίτον, πῶς ἀνεπτύχθη ὁ ἐσωτερικὸς βίος τῆς Ἐκκλησίας, καθωρίσθησαν δηλ. αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν πολιτείαν, τὸ διοικητικὸν αὐτῆς σύστημα, ἡ θεία λατρεία, ὁ ἱερὸς κλῆρος καὶ ὁ χριστιανικὸς βίος, καὶ τελευταῖόν ἐξητάσαμεν πῶς ἀνεπτύχθησαν καὶ ἤκμασαν τὰ θεολογικὰ γράμματα, ἀνεφάνησαν δὲ τόσοι μεγάλοι Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας, φωτίσαντες τὸν κόσμον. Ἡ ἱστορία αὕτη τῆς Ἐκκλησίας ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ 700. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως ταύτης καὶ ἐξῆς ἄρχεται ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, ἥτις δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ κατὰ τὴν λαμπρότητα, τὸ μεγαλεῖον καὶ τὸν

πλοῦτον τῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας.

2. Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Μεσαιῶνος, καίτοι ἐπὶ τινα χρόνον συνεργάζονται ἔτι ἡ Ἀνατολικὴ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, ἐν τούτοις ὁ σύνδεσμος οὗτος δὲν εἶναι ἐσωτερικὸς καὶ εἰλικρινῆς καὶ διὰ τοῦτο χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων. Ἐπειτα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐκατέρως τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων ἐπικρατεῖ ἕτερον πνεῦμα. Ἡ ἡμετέρα Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἕνεκα διαφόρων δεινῶν περιστάσεων, ἕνεκα τῆς εἰσβολῆς βαρβάρων λαῶν, ἕνεκα τοῦ μίσους τῶν Δυτικῶν καὶ τῶν σταυροφοριῶν καὶ ἄλλων λόγων δὲν ἐνεργεῖ βεβαίως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὡς καὶ πρότερον, οὐδὲ ἡδύνατο ἀληθῶς νὰ ἐνεργήσῃ· καὶ ὁμως ὡς κανόνα καὶ γνώμονα προστησαμένη νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῆς τροχιᾶς ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἐχάραζαν αὐτῇ οἱ ἀρχαῖοι Πατέρες καὶ αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν αὐτῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀρχαίου πνεύματος, ὅσον αἱ περιστάσεις ἐπιτρέπουσιν· οὕτω π. χ. καὶ τὸν Χριστιανισμόν, ὡς θὰ ἴδωμεν, διαδίδει, καὶ τὰς ἀναφιννομένας αἱρέσεις πολεμεῖ καὶ τὸν ἐσωτερικὸν βίον ἀναπτύσσει καὶ τὰ θεολογικὰ γράμματα ὑποστηρίζει· ὥστε τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν κατὰ τὸν μεσαιῶνα εἶναι νεκρὰ καὶ φθισιώσα, εἶναι ψεῦδος.

3. Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα διὰ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν· αὕτη καίτοι σχετικῶς ἔτυχε περιστάσεων εὐνοϊκωτέρων, ἐμπνεομένη ὁμως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς καινοτομίας, ἐμπλατύνει καθ' ἐκάστην τὸ βάραι-

θρον τῶν νεωτερισμῶν, καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν, τὴν ὁποίαν παρέλαβεν ἀπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, εἰσάγει νέα δόγματα· ἔπειτα ὁρμωμένη ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ παπικοῦ πρωτείου, πάντα ἐνεργεῖ καὶ πράττει, ὅπως οὐ μόνον τὴν χριστιανωσύνην ἀλλὰ καὶ τὸν κόσμον ὑποτάξῃ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῆς· ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ πάπας εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, εἶναι ἐκείνη, ἣτις ἐμπνέει τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν. Βεβαίως καὶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία πολλὰ ἐνήργησε καὶ ἐν τῇ διαδόσει τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς διδασκαλίας καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς βίῳ καὶ ἐν τοῖς θεολογικοῖς γράμμασι· ἀλλὰ τὰ σκιερὰ καὶ μελανὰ σημεῖα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἶναι τσαῦτα, ὥστε ἐπισκοτιζοῦσι τὰ φωτεινά.

4. Τοιοῦτος εἶναι καθόλου ὁ χαρακτήρ τῆς ἱστορίας τοῦ Μεσαιῶνος τῆς τε ἡμετέρας καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Εἰσερχόμενοι ἤδη εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἱστορίας ταύτης διαιροῦμεν αὐτήν, ὡς προσείπομεν (§ 3), εἰς δύο περιόδους, τὴν ἀπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου, ὅτε συνεπληρώθη τὸ σχῆμα τῆς Δυτικῆς ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, 700—1054, καὶ τὴν ἀπὸ Μ. Κηρουλαρίου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 1054—1453· ἀλλὰ καὶ ἐκάστην τῶν περιόδων ταύτων χάριν πλείονος ἀκριβείας ὑποδιαιροῦμεν εἰς δύο μέρη· Α' εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Β' εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου (700—1054).

Α'. Ἱστορία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

§ 52. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐν Πελοποννήσῳ, παρὰ τοῖς Βουλγάροις καὶ Χαζάροις.

1. Καίτοι ἡ ἐκχριστιάνισις τῆς Ἑλλάδος ἦτο συνετελεσμένη ἤδη κατὰ τὴν προηγουμένην περίεδον (§ 10, 2) ἐν τούτοις καὶ κατὰ τὴν παρούσαν ὑπῆρχον ἔτι ἱχνη εἰδωλολατρείας ἐν Πελοποννήσῳ. Ἡ εἰδωλολατρεία αὕτη προήρχετο τὸ μὲν ἐκ τῶν ἐγχωρίων κατοίκων τῶν εἰς τὰς φάραγγας τοῦ Ταυγέτου διαμενόντων, δηλ. τῶν *Μαριατῶν*, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν *Σλαβῶν*, οἵτινες ἤδη ἀπὸ τοῦ 578 διαβάντες τὸν Δούναβιν καὶ τὸν Αἰμόν κατέκλυσαν τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θισσαλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τοῖς μέρεσι τούτοις ἐνήργησε πρώτη ἡ βασίλισσα *Εὐφρόνη* (780—790. 797—802), ἣτις διὰ τοῦ ἐπισήμου στρατηγοῦ *Σταυρακίου* οὐ μόνον τοὺς ἐκεῖ ἀνυποτάκτους Σλάβους καὶ Ἑλληνας ὑπέταξεν ὑπὸ

τὸ βυζαντινὸν σκῆπτρον, ἀλλὰ καὶ ἐχριστιάνισεν. Τὸ ἔργον τῆς Εἰρήνης ἀπετελείωσε μετὰ ταῦτα *Βασίλειος ὁ Μακεδών* (867—886).

2. Ἐκτὸς τούτων ὁ Χριστιανισμὸς κατὰ τοὺς χρό-
νους τούτους διεδόθη καὶ μεταξὺ τῶν *Βουλγάρων*, οἵ-
τινες ταταρικῆς φυλῆς ὄντες ἐγκατέλιπον τὰς παρὰ τὴν
Κασπίαν θάλασσαν ἐστίας αὐτῶν καὶ ἀποκατεστάθησαν
ἐν Μοισίᾳ καὶ Θράκῃ, ὅπου ἱδρυσαν καὶ ἴδιον βουλγα-
ρικὸν βασίλειον. Οἱ Βούλγαροι ἦσαν ἐθνικοί, καίτοι δὲ
ἤδη τῷ 850 ἔλαβον γνῶσιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας,
κυρίως ὅμως ἐπέστρεψαν ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν *Βο-
γόρου*. Οὗτος δηλ. εἶχεν ἀδελφὴν τινα αἰχμαλωτισθεῖ-
σαν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν· ἀλλ' αὕτη ἐν Κωνσταντινου-
πόλει ἀνεντράφη χριστιανικῶς καὶ ἐπιστρέψατα εἰς τὴν
πατρίδα αὐτῆς προσεπάθει νὰ ἐλκύσῃ εἰς Χριστὸν
καὶ τὸν Βόγοριν· συγχρόνως ὅμως ἦλθεν εἰς Βουλγα-
ρίαν καὶ ὁ ἐπίσημος τῶν Σλαβῶν ἀπόστολος, ὁ ἅγιος
Μεθόδιος, ὅστις γινώσκων τὴν μανίαν τοῦ ἡγεμόνος
πρὸς τὰς ὠραίας εἰκόνας, ἐζωγράφησε τὴν δευτέραν τοῦ
Κυρίου παρουσίαν καὶ κρίσιν διὰ τοσοῦτον ζωηρῶν χρω-
μάτων, ὥστε ὁ ἅγιος Βόγορις συγκινηθεὶς μετέβαλε
τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ ιδέας· συγχρόνως ἐπισυνέβη
καὶ λιμός τις, ὅστις ἐκόπασε διὰ δεήσεων πρὸς τὸν
Θεὸν τῶν Χριστιανῶν· οὕτως ὁ Βόγορις ἐδέχθη τὸ βά-
πτισμα τῷ 861, ἀνάδοχος δ' αὐτοῦ ἐγένετο ὁ αὐτοκρά-
τωρ τοῦ Βυζαντίου *Μιχαὴλ ὁ Γ'*, καὶ τὸ παράδειγμα
αὐτοῦ ἠκολούθησε πολὺς λαός. Κατὰ τοὺς χρόνους τού-

τοὺς ἤκμαζε καὶ ὁ μέγας πατριάρχης Κωνσταντινου-
πόλεως *Φώτιος*, ὅστις ἐπίσης ἐργασθεὶς ὑπὲρ χριστια-
νίσεως τῶν Βουλγάρων, ἔστειλε πρὸς τὸν Βόγοριν λαμ-
πράν τινα ἐπιστολήν, ἐν ᾗ ἐξετίθει ἀκριβῶς τὰ δόγ-
ματα καὶ τὰς ἐντολάς τῆς ἡμετέρας πίστεως. Ἐν τού-
τοις ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία, ἣτις πανταχοῦ ἤθελε νὰ
ἐκτείνῃ τὰ δίκτυα αὐτῆς, κατώρθωσε πρὸς καιρὸν νὰ
ἐλκύσῃ πρὸς ἑαυτὴν τὸν Βόγοριν καὶ τὸν βουλγαρικὸν
λαόν, ἀποστείλασα εἰς Βουλγαρίαν ἰταλοὺς ἱερεῖς καὶ
κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου· ἀλλ' ἡ ἐν Κωνσταντινουπό-
λει μήτηρ Ἐκκλησία κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ τοὺς
Βουλγάρους ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς Ῥώμης. Ἐκτοτε οἱ
Βούλγαροι ὑπέκειντο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντι-
νουπόλεως, παρὰ τοῖς ὁποίοις κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα
ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν *Συμεὼν* (888—927) ἀνεπτύ-
χθη ζωηρὰ ἐκκλησιαστικὴ καὶ θεολογικὴ ζωὴ· τὰς βά-
σεις τῆς θεολογικῆς ταύτης ζωῆς ἀπετέλει ἡ ὑπὸ τοῦ
Μεθοδίου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ *Κυρίλλου* μετάφρα-
σις τῆς ἁγίας Γραφῆς ὡς καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν
βιβλίων εἰς τὸ σλαωνικόν.

3. Ὁ Χριστιανισμὸς διεδόθη ταῦτοχρόνως καὶ με-
ταξὺ τῶν *Χαζάρων*, οἵτινες ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς
τὰς μεταξὺ τοῦ Βόλγα καὶ τῆς Ἀζοφικῆς θαλάσσης
χώρας, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς Κριμαίας. Οἱ Χάζαροι τῷ 850
ἀπέστειλαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα *Μιχαὴλ τὸν Γ'*
πρέσβεις ζητοῦντες χριστιανοὺς διδασκάλους· ὡς τοιού-
τους δὲ ἡ βυζαντινὴ αὐλὴ ἔστειλε τοὺς γνωστοὺς ἡμῖν

Κύριλλον καὶ Μεθόδιον, οἵτινες ἐλθόντες εἰς Χερσῶνα ἐβάπτισαν μέγα μέρος τοῦ λαοῦ.

§ 53. Ὁ Χριστιανισμὸς παρὰ τοῖς Ῥώσσοις.

Ἦδη ὁ ἱερός Φώτιος ἀναφέρει, ὅτι οἱ Ῥῶσσοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμόν καὶ ἐζήτησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον· τοῦτο ὑποστηρίζεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ῥώσσου χρονογράφου Νέστορος, ὅστις διηγεῖται τὸ ἐξῆς. Δύο ἡγεμόνες τῶν Ῥώσσω, ἐπὶ τοῦ βασιλείου τοῦ Βυζαντίου Μιχαὴλ τοῦ Γ' ἐπεχείρησαν νὰ κυριεύσωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν· ἀλλὰ τότε ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος μετὰ τοῦ λαοῦ τῆς πρωτεύουσας ἐποίησαν λιτανείαν καὶ περιήγαγον εἰς τὸν αἰγιαλὸν τὴν ἐσθῆτα τῆς Θεοτόκου, τηρουμένην ἐκ Βλαχέρναις· ἀμέσως σφοδρὰ λαϊλαψὶ ἐκραγεῖσα τότε εἰς τὴν θάλασσαν κατέστρεψε τὰ μονόξυλα τῶν Ῥώσσω καὶ οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν καταπτοηθέντες ἐπιστρέφουσιν εἰς τὸ Κιέβον καὶ ζητοῦσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως χριστιανούς ἱερεῖς. Τοιαῦτα εἶναι τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ῥωσσίᾳ· ἀκολούθως ὁμως τῷ 955 ἡ βασίλισσα τῶν Ῥώσσω Ὀλγα ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐδέχθη τὸ βάπτισμα ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου Πολυεύχτου καὶ μετωνομάσθη Ἐλένη. Ἀλλ' ὁ κυρίως διαδοὺς καὶ ὑποστηρίξας τὸν Χριστιανισμόν ἐν Ῥωσσίᾳ εἶναι ὁ ἔργονος τῆς Ὀλγας Βλαδίμηρος· ἡ ἱστορία διηγεῖται ὅτι ἐνώπιον τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἐνεφανίσθησαν

ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων θρησκειῶν, ἀλλὰ πάντας ἀπεδίωξεν ὁ Βλαδίμηρος· ὅτε δὲ ἐπαρουσιάσθη καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν Ὁρθοδόξων Κωνσταντῖνος ὁ φιλόσοφος, τοσοῦτον συνεκινήθη ὑπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὥς καὶ τινος εἰκόνας τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ, ὥστε ἀνεφώνησε· Μακάριοι οἱ δίκαιοι, ταλαίπωροι δὲ οἱ ἁμαρτωλοί· ἀλλὰ διὰ νὰ γνωρίσῃ κάλλιον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 987 δέκα Βογζάρους, οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἰδόντες τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς θείας λατρείας τοσοῦτον ἐθαύμασαν καὶ ἐξέστησαν, ὥστε ἐπιστρέψαντες εἰς τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν, παρέστησαν, ὅτι ἡ μόνη θρησκεία, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἀποδεχθῶσιν οἱ Ῥῶσσοι, εἶναι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία τῆς Ἀνατολῆς. Οὕτως ὁ Βλαδίμηρος ἀποφασίσας νὰ δεχθῇ τὸν Χριστιανισμόν στέλλει εἰς Κωνσταντινούπολιν πρεσβείαν καὶ ζητεῖ ὥς σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ βουλγαροκτόνου Ἀνναν. Ὁ Βασίλειος ὑπόσχεται τοῦτο, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ δεχθῇ τὸ βάπτισμα, καὶ οὕτω τῷ 988 ὁ Βλαδίμηρος βαπτίζεται καὶ νυμφεύεται τὴν Ἀνναν· ἀμέσως δὲ κηρύξας πόλεμον κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας, ἐκδίδωσι διάταγμα, δι' οὗ προσεκάλει τὸν ῥωσικὸν λαὸν νὰ χριστιανίσῃ, οὗτος δὲ προσελθὼν εἰς τὰ ρεῖθρα τοῦ ποταμοῦ Βορυσθένους ἐδέχθη τὸ βάπτισμα. Καθὼς ἐν Κιέβῳ, οὕτω καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ῥωσσίας διεδόθη ὁ Χριστιανισμὸς ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῶν πανταχοῦ

ἰδρυομένων ἐκκλησιῶν καὶ τῶν σχολείων. Ὁ Βλαδίμηρος ἀπέθανε τῷ 1015, ἡ δὲ ῥωσικὴ ἐκκλησία ἐτίμησεν ὡς ἅγιον, ὀνομάσασα *μέγαν καὶ ἱσαπόστολον*. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ὑπεστήριξεν ὁ Ἱεροσλαῦος, ὅστις ἰδρύων ἐκκλησίας, μοναστήρια καὶ σχολεῖα ἐμερίμνα περὶ τῆς θρησκευτικῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· ἰδίως πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν μετάφρασιν ἑλληνικῶν συγγραμμάτων εἰς τὸ σλαβωνικὸν καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς εἰς τὴν ῥωσικὴν ἐκκλησίαν. Οὕτως ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμόν οἱ Ῥῶσσοι, καὶ ἐπειδὴ παρέλαβον αὐτὸν παρὰ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπέκειντο εἰς αὐτήν, παρ' ἧς ἐλάμβανον καὶ τὸν μητροπολίτην αὐτῶν ἐδρεύοντα ἐν Κιέβῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἰρέσεις καὶ σχίσματα.

§ 54. Ἡ Εἰκονομαχία (726—842).

1. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ ἀνέκαθεν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν (§ 46, 2), ὑπῆρχεν ἐν χρήσει ἡ προσκύνησις τῶν ἱερῶν εἰκόνων, προσκύνησις ὅμως σχετικὴ καὶ τιμητικὴ. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Λέων ὁ Ἰσαυρος (714—741) ἐκ πολιτικῶν πιθανῶς κινούμενος λόγων ἠθέλησε νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν χρι-

στιανικὴν Ἐκκλησίαν καὶ διὰ τοῦτο τῷ 726 συγκαλέσας τὸ συμβούλιον τοῦ στέμματος, παρόντος καὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως *Γερμανοῦ*, ὠμίλησε κατὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν εἰκόνων, τῶν λειψάνων κτλ. Ὁ πατριάρχης ὑπέμνησε τότε τῷ Λέοντι τοὺς ὄρκους, τοὺς ὁποίους ἔδωκεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν πρὸ τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοῦ, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔπειθεν αὐτόν, ἠναγκάσθη νὰ ἀποθέσῃ ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ ὡμοφώριον. Ἡ τοιαύτη διαγωγὴ τοῦ πατριάρχου κατέστησε τὸν Λέοντα ἐπιφυλακτικώτερον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων αὐτοῦ, διὰ τοῦτο καὶ τὸ διάταγμα, ὅπερ ἐξέδωκε κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ἀπηγόρευε τὰς πρὸ τῶν εἰκόνων γονυκλισίας καὶ διέτασεν ὅπως αἱ εἰκόνες ἀναρτῶνται εἰς μέρη ὑψηλότερα. Συνεπείχῃ ὅμως τοῦ διατάγματος τούτου, τὸ μὲν ἐξερράγη ἐπανάστασις ἐν Ἑλλάδι, τὸ δὲ ὁ ἱερὸς *Δαμασκηνὸς* μονάζων ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου *Σάββα* ἐξέδωκε τρεῖς φλογεροὺς λόγους ἐναντίον τῶν εἰκονομάχων· ἐναντίον τοῦ Λέοντος ἔγραψε καὶ ὁ πάπας *Ρώμης Γρηγόριος ὁ Β'* (714—31). Ἐν τούτοις ὁ εἰκονομάχος βασιλεὺς τείνων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀσεβῶν αὐτοῦ σχεδίων ἐκδίδωσι τῷ 730 δεύτερον διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου διετάσseto ἡ καταστροφή τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Τότε μέγας κλύδων κατέλαβε τὴν Ἐκκλησίαν· εἰκόνες λαμπραί, λείψανα ἱερά, κανδηλαί, μανουάλια, πᾶς ἐν γένει ὁ διάκοσμος τῶν Ἐκκλησιῶν ἐσκυθαλίζετο καὶ κατεστρέφετο· ἐπὶ τῆς *Χαλκῆς* πύλης τοῦ παλατίου ὑπῆρχεν εἰκὼν τις

τοῦ Κυρίου, ὀνομαζομένη *Χριστὸς ἀντιφωνήτης*. ὁ αὐτοκράτωρ διατάσσει νὰ ἀποσύρῳσιν αὐτήν, τότε δὲ ἡ ἀτρόμητος *Θεοδοσία* καταρρίψασα τὴν κλίμακα, ἐφ' ἧς ἴστατο ὁ ἀποκαθηλὼν τὴν εἰκόνα στρατιώτης, ἐφρονεύθη ὑπὸ τῶν προσελθόντων στρατιωτῶν· ἀλλὰ τότε κατὰ τὴν γενικὴν ἐκείνην ταραχὴν ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει *Οἰκουμένη* λεγομένη *σχολή* μετὰ τοῦ *οἰκουμενικοῦ* αὐτῆς διδασκάλου καὶ τῶν λοιπῶν ἑνδεκα, ὡς καὶ ἡ μεγάλη τῆς Κωνσταντινουπόλεως βιβλιοθήκη περιέχουσα 36,000 τόμων. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει πραγμάτων ὁ πατριάρχης Γερμανὸς παρητήθη, διεδέχθη δ' αὐτὸν ὁ σύγκελλος αὐτοῦ Ἀναστάσιος. Οἱ ὀρθόδοξοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσι φοβούμενοι τὸν εἰκονομάχον αὐτοκράτορα, μόνος δὲ ὁ Ῥώμης *Γρηγόριος ὁ Γ'* (731—741) ἐτόλμησε νὰ ἀναθεματίσῃ τοὺς εἰκονομάχους (732). ἀλλὰ καὶ ὁ Λέων ἐκδικούμενος αὐτὸν ἀφῆρσεν ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θρόνου τὰς ἐπαρχίας τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ.

2. Λέων ὁ Ἰσαυρος ἀπέθανε τῷ 741, διεδέχθη δ' αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος*, τολμηρότερος καὶ ἱταμώτερος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πολέμιος τῶν ἱερῶν εἰκόνων· οὗτος πορρωτέρω τοῦ πατρὸς αὐτοῦ χωρῶν, ἠθέλησε τὴν κατάργησιν τῶν εἰκόνων νὰ νομιμοποιήσῃ δι' *οἰκουμενικῆς* δῆθεν *συνόδου*. καὶ πραγματικῶς τῷ 754 συνεκροτήθη μεγάλη σύνοδος ἐν τῷ ἐν Βλαχέρναις ναῷ τῆς Θεοτόκου,

ἐν τῇ ὁποίᾳ οὐδενὸς πατριάρχου παρόντος κατηργήθη ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων καὶ ἀνεθεματίσθησαν οἱ ἅγιοι Γερμανὸς καὶ Δαμασκηνός. Ἦδη ἡ ἀπόφασις τῆς συνόδου ἔπρεπε νὰ ὑπογραφῇ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, καὶ ἐπειδὴ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀνθίσταντο, ἠγέρθη τρομερὸς κατ' αὐτῶν πόλεμος· ἰδίως πολλὰ ἔπαθον οἱ μοναχοί, κατὰ τῶν ὁποίων ὁ Κοπρώνυμος τοσοῦτον ἐμαίνετο, ὥστε ἀπεφάσισε τὴν καταστροφὴν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος· καὶ λοιπὸν χιλιάδες μοναχῶν ἐμαστιγοῦντο, ἄλλοι ἐφυλακίζοντο, ἄλλοι ἐξωρίζοντο καὶ ἄλλοι εἰς γάμον κατηναγκάζοντο· ἐκ δὲ τῶν μοναστηρίων ἄλλα μὲν ἐδήμευσε, ἄλλα κατέστρεψε καὶ ἄλλα μετέβαλεν εἰς στρατῶνας καὶ φρούρια.

3. Οὕτως ἐφαίνετο ὅτι ἡ εἰκονομαχία ἐξενίκησε· καὶ ὅμως Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος ἐν τῇ κλίνῃ τοῦ θανάτου εὐρισκόμενος (775) ἐφοβεῖτο, μὴ σὺν αὐτῷ κατέλθῃ εἰς τὸν ᾗδην καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ· ἰδίως ἐφοβεῖτο τὴν νύμφην αὐτοῦ ἐπὶ τῷ υἱῷ *Λέοντι τῷ Χαζάρῳ* (775—780), τὴν Ἀθηναίαν *Εἰρήνην*, ἣτις κρύφα προσεκύνει τὰς εἰκόνας. Καὶ πραγματικῶς ἡ Εἰρήνη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος, λαβοῦσα ἐπιτροπικῶς τὰς ἡνίας τοῦ κράτους ἀντὶ τοῦ ἀνηλίκου αὐτῆς υἱοῦ *Κωνσταντίνου τοῦ Σ'*, ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Ἐν πρώτοις μετεκόμισεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ λείψανον τῆς ἁγίας *Εὐφημίας*, εἶτα διεκήρυξεν ἐλευθερίαν θρησκευτικὴν, συνεπεία τοῦ ὁποίου οἱ φίλοι τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἤρχι-

σαν νὰ ἐμφανίζωνται, καὶ τέλος ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀνεβίβασε τὸν ἱερὸν *Ταράσιον*, ἄνδρα εὐγενῆ καὶ κατέχοντα τὸ ἀξίωμα τοῦ μυστικοσυμβούλου τῆς αὐτοκρατορίας· ὁ Ταράσιος τότε μόνον ἐδέχθη τὸν θρόνον (784), ὅτε ἡ Εἰρήνη ὑπεσχέθη αὐτῷ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὀρθοδοξίας. Καὶ πραγματικῶς, ἀφοῦ τὰ πάντα παρεσκευάσθησαν, τῷ 786 συνεκροτήθη ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλη καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, παρόντων πολλῶν ἐπισκόπων καὶ ἀντιπροσώπων πάντων τῶν πατριαρχῶν. Ἡ σύνοδος κατ' ἀρχὰς εἰργάζετο ἐν εἰρήνῃ, ἀλλ' ἀκολούθως ἐφορμήσας ὁ εἰκονομάχος στρατὸς διέλυσε αὐτήν· τότε ἡ βασίλισσα Εἰρήνη, ἀφοῦ μετεβίβασε τὸν ἀπειλητικὸν στρατὸν εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἀφώπλισε, μετέθηκε τὴν σύνοδον εἰς Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας. Οὕτω τῷ 787 ἐκ 367 ἐπισκόπων συνεκροτήθη ἡ Ζ' οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἥτις κἀταδικάσασα τὴν εἰκονομαχικὴν σύνοδον τοῦ 754, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς παραδόσεως ἐθέσπισε τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, ὡς ἀσπασμὸν καὶ τιμητικὴν προσκύνησιν καὶ οὐχὶ ὡς λατρείαν.

4. Ἐν τούτοις ἡ εἰκονομαχία μετὰ τινα ἔτη εὗρεν ἰσχυρὸν πρόμαχον ἐν τῷ προσώπῳ *Λέοντος* τοῦ Ἀρμενίου (813—820), τὸν ὁποῖον ὁ στρατὸς ἀνεκήρυξεν αὐτοκράτορα τῷ 813. Λέων ὁ Ἀρμένιος παραδεχόμενος τὰς εἰκονομαχικὰς θεωρίας, δὲν προέβη μὲν ἀμέσως εἰς τὸν κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων πόλεμον, ἥδη

ὅμως τῷ 814 ἐξέδωκε κατ' αὐτῶν διάταγμα, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ὑπογράψωσι πάντες οἱ ἐπίσκοποι τοῦ Κράτους. Ἀλλ' εὐτυχῶς κατὰ τοῦ Λέοντος ἡγέρθησαν τότε δύο ἐπίσημοι ἄνδρες, ὁ πατριάρχης Κων/λεως *Νικηφόρος* καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Στουδίων *Θεόδωρος*· ὁ τελευταῖος μάλιστα ἀποδυθεὶς εἰς τὸν ἀγῶνα συνεκρότει συλλόγους, παρεσκεύαζε λιτανείας, ἔγραφεν ἐπιστολὰς καὶ προέτρεπε τοὺς πάντας, ἵνα ἐμμένωσιν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Λέων δὲν ἔμενεν ἀργός, ἀλλὰ κτεστρεφε πανταχοῦ τὰς εἰκόνας, κατέσκαπτε τὰ θυσιαστήρια, μετέβαλλε τὰ ἔσματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰσήγε πρὸς διδασκαλίαν τῶν μαθητῶν βιβλία εἰκονομαχικά. Πλέον δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ ὁ Λέων, διότι ὁ κατ' αὐτοῦ ἐπαναστατήσας *Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς* φονεύσας αὐτόν, κατέλαβε τὸν θρόνον τῷ 820. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου (820—29) καθὼς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ *Θεοφίλου* (829—842) οἱ ὀρθόδοξοι πολλαχῶς ἐπιέζοντο καὶ ἡ εἰκονομαχία ἐπεκράτει ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει· ἐν τούτοις ἐν αὐτῷ τῷ βασιλικῷ παλατίῳ ἡ προσκύνησις τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἐκαλλιεργεῖτο ὑπὸ τῆς συζύγου τοῦ Θεοφίλου *Θεοδώρας* καὶ τῆς πενθερᾶς αὐτοῦ *Θεοκτίστης*, ἥτις τοὺς μικροὺς αὐτῆς ἐγγόνους εἴθιζεν εἰς τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, παριστῶσα αὐτὰς ὡς *νινία*. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἡ εὐσεβὴς *Θεοδώρα* μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου συνεννοηθεῖσα μετὰ τῶν εἰκονοφίλων καὶ τοῦ πατριάρχου *Μεθοδίου*,

συνεκάλεσε τῷ 842 τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνδη-
μοῦσαν σύνοδον, ἣτις ἀνώρθωσε τὴν ἰσχὺν τῆς Ζ' Οἰ-
κουμενικῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου· τῇ δὲ ἐπομένῃ Κυριακῇ,
14 Φεβρουαρίου, ἐν μεγάλῃ λαμπρότητι καὶ μεγαλο-
πρεπείᾳ μετεκομίσθησαν αἱ ἱεραὶ εἰκόνες εἰς τὰς Ἐκ-
κλησίας, καὶ ἀπεφασίσθη ἵνα ἡ ἡμέρα αὕτη ἐορτάζεται
ὡς *πατήρυς τῆς Ὁρθοδοξίας*, πρὸς αἰδίδιον μνήμην τοῦ
τροπαίου, τὸ ὁποῖον ἤγειρεν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τῶν
Εἰκονομάχων.

§ 55. Τὸ σχίσμα τῆς Δυτικῆς ἀπὸ τῆς
Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (863—1054).

1. Ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (§ 45, 3) εἶδομεν, ὅτι οἱ ἐπί-
σκοποι τῆς Ῥώμης, καίτοι ἴσοι πρὸς τοὺς λοιποὺς πα-
τριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, ἠθέλησαν ὁμῶς νὰ διεκδική-
σωσι κυριαρχικὰ δικαιώματα ἐπὶ πάσης τῆς Ἐκκλη-
σίας καὶ ἐμόρφωσαν οὕτω τὴν περὶ *Ῥωμαϊκοῦ πρωτείου*
ἀντευαγγελικὴν αὐτῶν θεωρίαν μεθ' ὅλας τὰς δια-
μαρτυρίας τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Δυστυχῶς ὁμῶς
ἡ *φιλοδοξία* αὕτη τῆς Ῥώμης, *θηρευούσης παντοκρα-*
τορίαν ἐπὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας, καθὼς καὶ *δογμα-*
τικοί τινες λόγοι ἐπὶ ἡνεγκον τὸ λυπηρὸν μεταξὺ τῶν δύο
Ἐκκλησιῶν σχίσμα. Τὸ σχίσμα τοῦτο ἐγένετο ὡς ἑξῆς.
Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος *Θεοφίλου* (842)
ἐνεκα τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ *Μιχαὴλ τοῦ*
Γ' (842—867) τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου, ἐκτὸς ἄλ-
λων, διεῖπε καὶ ὁ θεῖος τοῦ αὐτοκράτορος *Βάρδας*, ἀνὴρ

πολλοῦ λόγου ἄξιος καὶ τῶν γραμμάτων προστάτης. Ὁ
Βάρδας συνεκρούσθη πρὸς τὸν τότε πατριάρχην Κ/λεως
Ἰγνάτιον, ἄνδρα εὐσεβῆ μὲν καὶ ἐνάρετον, ἀλλὰ πῶς
καὶ ἀλαζωνικὸν καὶ τῶν ἁμαρτανόντων πικρὸν ἔλεγ-
κτὴν, καὶ κατεβίβασε τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἀντ'
αὐτοῦ δὲ τῇ ὁμοψήφῳ γνώμῃ κλήρου καὶ λαοῦ μετὰ
πολλῆς τῆς δυσκολίας καὶ μετὰ πολλὰς παρακλήσεις ἀ-
νυψώθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ *ιερὸς Φώτιος*
(858), ἀνὴρ περιφανὴς τὸ γένος, κατέχων τὰ ἀξιώμα-
τα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ τοῦ
μυστικοσυμβούλου καὶ συγκεντρῶν εἰς ἑαυτὸν πάντα
τὰ ἔξοχα προτερήματα, τὰ ὁποῖα ποτε ἡ φύσις ἐπέδα-
ψίλευσεν εἰς θνητόν. Μετὰ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, ὅστις ἐν-
τὸς ἑξ ἡμερῶν διελθὼν τοὺς κατωτέρους ἱερατικούς βα-
θμούς, τὴν ἡμέραν τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως τοῦ 858 ἐ-
χειροτονήθη ἐπίσκοπος, ἦσαν κατ' ἀρχὰς συνηνωμένοι
καὶ αὐτοὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἰγνατίου, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον
διαστάντες πρὸς αὐτόν, ἤρξαντο αὐτόν τε τὸν Φώτιον
καὶ τὸν Βάρδαν νὰ ὑβρίζωσιν, ὅστις διὰ τοῦτο πολλοὺς
αὐτῶν ἐτιμώρησε καὶ ἐξώρισε· πρὸς καθυσύχασιν λοι-
πὸν τῶν ταραχῶν τούτων καθὼς καὶ πρὸς καταδίκην
τῶν Εἰκονομάχων, οἵτινες πολλαχοῦ ἤρχισαν νὰ ὑψό-
νωσι κεφαλὴν, ἀποφασίζεται νὰ συγκροτηθῇ οἰκουμε-
νικὴ σύνοδος, ὁ δὲ ἱερὸς Φώτιος γράφων πρὸς τὸν πά-
παν τὴν *ἐνθρονιστικὴν* αὐτοῦ ἐπιστολήν, ζητεῖ καὶ ἀν-
τιπροσώπους αὐτοῦ διὰ τὴν σύνοδον.

2. Πάπας τῆς Ῥώμης ἦν τότε *Νικόλαος ὁ Α'*

(858—867), ἀνὴρ ἀλαζών καὶ τυραννικός, ὅστις ὑπὲρ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἐσπούδαζε νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τῆς Ρώμης· ἐλπίζων λοιπὸν νὰ κερδίσῃ τι ἐκ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ταραχῶν, στέλλει ἀντιπροσώπους αὐτοῦ μετὰ ἐπιστολῶν, ἐν αἷς ἀνέπτυσσε τὸ ρωμαϊκὸν πρωτεῖον καὶ ἐθεώρει τὴν ἀπὸ λαϊκοῦ χειροτονίαν τοῦ Φωτίου ὡς ἀντικανονικὴν. Ἄλλ' οἱ τοποτηρηταὶ τοῦ Νικολάου ἐννοήσαντες τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων, συνεννοῦνται μετὰ τοῦ Φωτίου καὶ λαμβάνουσι μέρος εἰς τὴν κατὰ τὸ 861 συγκροτηθεῖσαν σύνοδον, ἥτις ἀφοῦ ἀνεγνώρισεν ὡς νόμιμον πατριάρχην τὸν Φώτιον, ἐκράτυνε καὶ τὴν περὶ τῶν εἰκόνων ἀπόφασιν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς συνόδου. Οὕτως ἐπεραιώθη ἡ μεγάλη αὕτῃ σύνοδος, τὰ πρακτικὰ τῆς ὁποίας ἀπεστάλησαν εἰς τὸν Νικόλαον, συγχρόνως δ' ὁ Φώτιος ἀπέστειλε καὶ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ ἀπολογητικὴν ἐπιστολὴν. Ὁ Νικόλαος ὅμως βλέπων ὅτι τὰ σχέδια αὐτοῦ ἀπέτυχον, γράφει εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπιστολὴν ὕβριστικὴν καὶ παρὰ πάντα κανόνα θεῖον καὶ ἀνθρώπινον συγκροτήσας ἐν Ῥώμῃ τῷ 863 σύνοδον, καθαιρεῖ τὸν Φώτιον ὡς ταραξίαν καὶ σχισματικόν. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ μαθὼν τὰς ἀνηκούστους βιαιοπραγίας τοῦ Πάπα, γράφει αὐτῷ ἐπιστολὴν δριμυτάτην, ὁ Νικόλαος ἀνταπαντᾷ μετριώτερον, καὶ ἐπὶ τέλους βλέπων ὅτι εἰς μάτην περιδομβεῖ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν δεσποτεῖαν αὐτοῦ, στρέφει τὰ βλέμματα αὐτοῦ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἥτις πρὸ ὀλί-

γου ἐδέχθη τὸν Χριστιανισμόν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (§ 52, 2)· θέλων λοιπὸν νὰ ἀποσπᾷσῃ ἀπὸ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας τὸν βουλγαρικὸν λαόν, στέλλει πρὸς τὸν Βόγοριν ἐπιστολὴν, ἐν ἣ κατηγορεῖ τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως, συγχρόνως δὲ καὶ λατίνους ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς, οἵτινες ἐπελθόντες κατὰ τῆς Βουλγαρίας ὡς κεραυνὸς ἢ σεισμὸς ἢ χαλάζης πλῆθος ἢ ὡς ἄγριος μοιρὸς, ὡς λέγει ὁ ἱερὸς Φώτιος, εἰσήγαγον εἰς τὴν νεοπαγῇ Ἐκκλησίαν διαφόρους καινοτομίας, ὡς τὴν κηστείαν τοῦ Σαββάτου, τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων, τὸ χρῖσμα τῶν ἤδη βαπτισθέντων καὶ χρισθέντων καὶ ἐπὶ τέλους τὴν πανάθεσμον ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκην· καὶ ἐκ τοῦ Γ' οὔ. Αἱ ἀντεναγγελικαὶ αὗται πράξεις τῶν Ῥωμαίων γενόμεναι γνωσταὶ κατετάραξαν τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει, διὰ τοῦτο ἀμέσως μὲν τῷ 865 καταδικάζονται οἱ τῆς Βουλγαρίας νεοδιδάσκαλοι, συγκαλεῖται δὲ τῷ 867 μεγάλη σύνοδος, ἐν τῇ ὁποίᾳ αἱ αὐθαιρέσιαι καὶ κακοδοξίαι τοῦ Νικολάου σὺν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ καὶ τῶν ὁμοφρόνων ἀναθεματίζονται. Ὁ Νικόλαος μαθὼν ταῦτα κατετρόμαξε βεβαίως καὶ διὰ τοῦτο ἐστράφη πρὸς διαφόρους συγγραφεῖς τῆς Δύσεως, προτρέπων αὐτοὺς εἰς τὸν κατὰ τῶν ἀνατολικῶν πόλεμον· ἀλλὰ δὲν ηὐτύχησε νὰ ἴδῃ τὰς ἀντιρρητικὰς αὐτῶν πραγματείας, ἀποθνήσκων κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος.

3. Ἐν τούτοις ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ πράγματα μετεβλήθησιν. Ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ δηλ. παλατίῳ ὑπῆρχε Βασίλειός τις Μακεδών, ὅστις ἐνεκὰ τῆς ἰκα-

νόητος αὐτοῦ ἀπέκτησε τὴν εὐνοίαν τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ καὶ ἀνῆλθεν εἰς διάφορα ἀξιώματα· ἄλλ' οὗτος ἐποφθαλμιῶν τὴν αὐτοκρατορίαν, ἀφοῦ ἐφόνευσεν τὸν Βάρδα, φονεύει τῷ 867 καὶ τὸν Μιχαήλ καὶ οὕτω καθημαγμένης ἔχων τὰς χεῖρας προσέρχεται εἰς τὸ θυσιαστήριον, ἵνα μετὰ σκῆ τῶν ἀχράντων μυστηρίων· ἀλλ' ὁ ἱερός Φώτιος ἀποδιώκει αὐτὸν τῆς Ἐκκλησίας· ἀλλὰ καὶ ὁ Βασίλειος, τὸ μὲν ἵνα ἐκδικηθῇ τὴν παρρησίαν τοῦ Φωτίου, τὸ δὲ ἵνα στηριχθῇ εἰς τὸν θρόνον, ἀποβάλλει τὸν Φώτιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ ἀνυψοῖ αὐτὸν τὸν ἱερόν Ἰγνατίον, στέλλει δὲ καὶ πρὸς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν τὸν Β' ἐπιστολὴν, ἀναγγέλλων τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταβολὴν τῶν πραγμάτων. Ὁ πάπας ἑξαλλος ἐκ τῆς χαρᾶς καταδικάζει τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τοῦ Νικολάου γεγόμενα καὶ γράφων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀπαιτεῖ τὴν συγκρότησιν οἰκουμενικῆς συνόδου· πραγματικῶς δὲ τῷ 869 συγκροτεῖται ἡ οἰκουμενικὴ δῆθεν σύνοδος, ἔχουσα κατ' ἀρχὰς δώδεκα μόνον ἐπισκόπους, ἀκολουθῶς δὲ προσλαβοῦσα καὶ ἄλλους διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων τοῦ Μακεδόνα. Εἰς τὴν σύνοδον τυχύνει προσκληθεὶς ὁ ἱερός Φώτιος ἡρνήθη νὰ δῷ λόγον εἰς τοὺς τοποτηρητάς τοῦ πάπα καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἄδικοι αὐτοῦ κριταὶ κατεδίκανσαν τὸν ἱερόν ἄνδρα ὡς ἀποστάτην καὶ σχισματικόν, ἐμβάπτοντες τὸν κάλαμον αὐτῶν ἐν αὐτῷ τῷ αἵματι τοῦ Σωτῆρος. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ παρανόμου τούτου συνεδρίου, τὸ ὅποιον οἱ Λατῖνοι θεωροῦσιν ὡς οὐδέποτε

Οἰκουμενικὴν σύνοδον, ὁ ἱερός Φώτιος ἐξορίζεται, παρσκευάζονται δὲ κατ' αὐτοῦ διάφορα βασανιστήρια καὶ κακουχίαι· ἐν πρώτοις περιορίζεται ὑπὸ λόχου στρατιωτῶν, ἔπειτα κωλύεται πᾶσα πρὸς αὐτὸν εἴσοδος συγγενῶν καὶ φίλων καὶ ἐπὶ τέλους παλαίων κατὰ τρομερᾶς ἀσθενείας ἐγκαταλείπεται ἄνευ ἱατροῦ καὶ τῶν ἀναγκαίων φαρμάκων· ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν μικρὰ εἰς τὴν μεγάλην ψυχὴν τοῦ Φωτίου· οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ διὰ νὰ καταστήσωσι τὴν τιμωρίαν αὐτοῦ ἀλγεινότεραν, ἀφαιροῦσιν ἀπ' αὐτοῦ πᾶν βιβλίον, μέλαν καὶ χάρτην. Οὕτως ὁ ἱερός Φώτιος ἐπὶ τρία ἔτη ἐβασανίζετο, ἕως οὗ ὁ Μακεδὼν Βασίλειος στηριχθεὶς εἰς τὸν θρόνον καὶ ἔχων ἀνάγκην αὐτοῦ, τὸ μὲν ὅπως θεραπεύσῃ τὰς διανοιχθείσας πληγὰς τῆς Ἐκκλησίας καὶ συσφίγῃ τὸ Κράτος, τὸ δὲ ὅπως ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα αὐτοῦ, ἀνακαλεῖ ἐκ τῆς ἐξορίας καὶ καθίστησι σύμβουλον τοῦ κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ ἱεροῦ Ἰγνατίου (878) ἀναβιβάζει τὸ δεύτερον ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ τῆς Κων/πόλεως θρόνου.

4. Ἀμὰ τῇ εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσει αὐτοῦ ὁ ἱερός Φώτιος, βαρέως φέρων τὴν ἐκ τῆς Δύσεως προκύψασαν πλάνην καὶ ἐκ τοῦ Γ' οὔ, πείθει τὸν αὐτοκράτορα ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ συγκροτηθῇ μεγάλη σύνοδος· καὶ πραγματικῶς τῷ 879, πκρόντων 883 ἐπισκόπων καὶ ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ Η' συγκροτεῖται μεγάλη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος, ἐν τῇ ὁποίᾳ καταδειχθέντος ὅτι τὰ κατὰ τοῦ Φωτίου γεγόμενα

προῆλθον ἐκ φθόνου, κατεδικάσθη ἡ κατ' αὐτοῦ τῷ 869 συγκροτηθεῖσα σύνοδος, ἀνεκηρύχθη ὡς *Οἰκουμενική* ἡ Ζ' ἐν Νικαίᾳ κατὰ τῶν εἰκονομάχων συνελθούσα, καὶ ἐπὶ τέλους ἀναγνωσθέντος τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως ἀνεθεματίσθησαν πάντες οἱ τολμῶντες νὰ προσθέσωσι τι ἢ ἀφαιρέσωσι. Τοιαῦτα ἀπεφάσισεν ἡ μεγάλη αὕτη σύνοδος, τὴν ὁποίαν κατατάσσουσι τινες μεταξὺ τῶν Οἰκουμενικῶν· ἀλλ' ὁ πάππας τῆς Ῥώμης Ἰωάννης, μαθὼν παρὰ τῶν τοποτηρητῶν αὐτοῦ τὰ γενόμενα, λέγεται ὅτι ἀναβὰς ἐπὶ τοῦ ἁμβωνος ἀνεθεμάτισε τὸν Φώτιον, αὐτὸ δὲ τοῦτο ἔπραξαν καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ *Μαρτῖνος ὁ Β'*, *Ἀδριανὸς ὁ Γ'* καὶ *Στέφανος ὁ Ε'*. Ἐν τούτοις ὁ Φώτιος μηδεμίαν διδούς προσοχὴν εἰς τὰ ἐκ Ῥώμης ἀναθέματα, ἔγραφε κατὰ τῆς πλάνης καὶ ἐκ τοῦ *Υἱοῦ* διάφορα συγγράμματα, διέδιδε τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ ἐπεξεργάζετο τοὺς πολιτικούς νόμους. Ἄλλ' ὁ διάδοχος Βασιλείου τοῦ Μκεδόνο *Λέων ὁ σοφός*, ὅστις τὴν παιδείυσιν αὐτοῦ καὶ τὴν σοφίαν ὤφειλεν εἰς τὸν ἱερὸν Φώτιον, ἐπιλήσμων τούτων γενόμενος, ρίπτει αὐτὸν τοῦ θρόνου καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἀναβιβάζει τὸν ἀδελφὸν *Στέφανον*· ὁ δὲ ἱερὸς Φώτιος ἐγκεκλεισμένος ἐν τινι μονῇ ἀποθνήσκει τῇ 6 Φεβρουαρίου 891, γενόμενος μέγας προασπιστὴς τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας μεγαλοφωνότατος· διὰ τοῦτο καὶ αὕτη κατέταξεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἁγίους ὁμολογητὰς καὶ γεραίρει ὡς *ἱσαπόστολον*.

5. Οὕτω μεταξὺ τῶν δύο μέχρι τοῦδε ἀδελφῶν ἐκ-

κλησιῶν ἐπῆλθε ψυχρότης τις καὶ αἱ σχέσεις αἱ πρὸς ἀλλήλας ἐχαλαρώθησαν, χωρὶς ὅμως ἐπισήμως νὰ ἀποσχισθῶσι· καὶ ἡ μὲν Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία οὐδαμῶς κατήρχετο τῆς ἀντευαγγελικῆς περιωπῆς εἰς ἣν ἀνυψώθη, ἀπεναντίας μάλιστα καθ' ἐκάστην ἐνεπλάτυνε τὸ βάραθρον τῶν καινοτομιῶν καὶ πλανῶν, ἡ δὲ ἡμετέρα ἐμμένουσα εἰς τὴν πάτριον διδασκαλίαν, ἀντείχετο τῆς ἐπὶ Φωτίου συνόδου καὶ κατεδίκαζε πᾶσαν τῶν Δυτικῶν πλάνην. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα μέχρι *Μιχαήλ τοῦ Κηρουλάριου* πατριάρχου Κων/πόλεως (1054).

Ὁ πατριάρχης οὗτος ὑπὸ πνεύματος ἀγάπης κινούμενος, μαθὼν ὅτι ἐν τῇ Δυτικῇ ἐκκλησίᾳ ἐκτὸς τῆς καὶ ἐκ τοῦ *Υἱοῦ* πλάνης παρεισέδυσαν καὶ ἕτεραι, ὡς ἡ χρῆσις τῶν *Ἀζύμων*, ἡ *νηστεία τοῦ Σαββάτου* κτλ. ἔγραψε πρὸς τινὰ ἐπίσκοπον τῆς Ἰταλίας ἐπιστολὴν καταδικάζων αὐτάς. Ὁ πάππας Ῥώμης *Λέων ὁ Θ'* μαθὼν ταῦτα ἀνταπαντᾷ πρὸς τὸν Κηρουλᾶριον ὑβρίζων καὶ ἀπειλῶν αὐτόν· ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλον τὸ ἀπότομον ὕψος ὁ Κηρουλᾶριος, ὡς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ *Κωνσταντῖνος ὁ Μορομάχος* (1042—1054), ἀνταπήντησαν ἡπίως, ἐκφράζοντες τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ὁμονήσωσιν ἀμφοτέραι αἱ Ἐκκλησίαι· ὁ αὐτοκράτωρ μάλιστα ἀπῆτει πρὸς τοῦτο καὶ πρεσβείαν τοῦ πάπα. Πραγματικῶς ἡ πρεσβεία τοῦ πάπα, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχουσα τὸν Καρδινάλιον *Οὐμβέρτον*, ἔρχεται εἰς Κων/πολιν καὶ ἀφοῦ προσηνέχθη ὑβριστικῶς πρὸς τὸν πατριάρχην Κηρουλᾶριον, τῇ 16 Ἰουλίου 1054 εἰσέρχεται εἰς τὸν

ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας, κατατίθῃσιν ἀφορισμὸν κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπεζῆς καὶ ἀναχωρεῖ, ἀφοῦ ἀπετίναξε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῆς. Ἄμα τὸ γεγονὸς τοῦτο, τὸ πρωτάκουστον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας, ἐγινώσθη, συνεκροτήθη σύνοδος, ἣτις συνέταξε σημείωμα κατὰ τοῦ ἀφορισμοῦ τῶν Ῥωμαίων καὶ ἀναθέματι καθυπέβαλεν αὐτόν τε καὶ τοὺς συγγράψαντας καὶ ἀποδεχομένους αὐτόν. Τὸ σημείωμα τοῦτο ἐπεκύρωσαν καὶ αἱ λοιπαὶ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς καὶ οὕτως ἀπετερματίσθη τὸ πολυθρύλλητον σχίσμα τῆς δυτικῆς ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, αἰτία τοῦ ὁποίου, ὡς ἤδη ἐδείχθη, εἶναι ἡ φιλοδοξία τῶν Ῥωμαίων καὶ ἡ τάσις αὐτῶν πρὸς τὰς καινοτομίας καὶ τοὺς νεωτέρισμους.

§ 56. Οἱ Παυλικιανοί.

Ἀρκετὰ σημαντικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι καὶ ἡ αἵρεσις τῶν *Παυλικιανῶν*, ἣτις ἀπὸ τοῦ 657 ἐμφανισθεῖσα διατηρεῖται μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ αἵρεσις αὕτη γεννηθεῖσα ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Συρίᾳ εἶναι συγγενὴς μὲ τὸν ἀρχαῖον Γνωστικισμὸν (§ 20) καὶ Μανιχαϊσμὸν (§ 21), ὀνομασθεῖσα δὲ οὕτω κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου *Παύλου* (= *Παυλικοὶ* = *Παυλικιανοί*), τὸν ὁποῖον ἐτίμα ὑπὲρ πάντας τοὺς ἀποστόλους, οὐ μόνον ἤθελε νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν διδασκαλίαν καὶ λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας, δῆθεν διαφθαρεῖσαν, ἀλλὰ καὶ εἰσῆγεν ἀρχαίας γνωστικὰς καὶ

μανιχαϊκὰς διδασκαλίας· οὕτω π. χ. παρεδέχετο δύο θεούς, ἓνα καλὸν καὶ ἕτερον κακόν, ἠρνεῖτο τὴν ἁγίαν Τριάδα, ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν ἐγεννήθη ἐκ τῆς παρθένου Μαρίας ἀλλ' ἔλαβε σῶμα, πεσὼν οὐρανόθεν, ἀπέρριπτε τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, τὴν προσκύνῃσιν τῶν εἰκόνων, τοῦ τιμίου σταυροῦ, τῶν ἱερῶν λειψάνων καὶ τὰ τοιαῦτα. Πρὸς τούτοις ἡ αἵρεσις τῶν Παυλικιανῶν ἀπέβαλλε πάντα κόσμον ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ, μάλιστα οὔτε ναοὺς εἶχεν, οὔτε ἀναγκαῖον ἐθεώρει τὸ βάπτισμα καὶ τὴν εὐχαριστίαν. Οἱ Παυλικιανοὶ ἦσαν πολυπληθεῖς ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Συρίᾳ καὶ μεθ' ὅλους δὲ τοὺς κατ' αὐτῶν διωγμοὺς τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἐπεξετείνοντο ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Ἐπὶ τέλους ὁ αὐτοκράτωρ *Ἰωάννης ὁ Τζιμισκῆς* τῷ 970 πολλοὺς ἐξ αὐτῶν μετῴκισεν εἰς τὴν Θράκην, ἐκ τῆς ἐποχῆς δ' ἐκείνης μέχρι τῆς σήμερον περὶ τὰ 80 χωρία περὶ τὸν Αἴμον τὴν βουλγαρικὴν λαλοῦντα ἀνήκουσιν εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν *Παυλικιανῶν* καὶ εἶναι συνηνωμένα μετὰ τοῦ Πάπα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐδωτερικὸς ὁργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι
ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος,
τοῦ κλήρου, τῆς θείας λατρείας καὶ
τοῦ χριστιανικοῦ βίου.

§ 57. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα. Μοναχοί,
κλῆρος καὶ ἐκκλησιαστικὴ Ἱεραρχία.

1. Καὶ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ὡς ἐν τῇ προλαβούσῃ
ἡ αὐτὴ ἀρχὴ ἐπεκράτει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅτι δηλ.
πολιτεία καὶ Ἐκκλησία πρέπει νὰ τείνωσιν ἀλλήλαις
τὰς χεῖρας, χωρὶς νὰ ἐπεμβαίνει ἡ μία εἰς τὸν κύκλον
τῆς ἐνεργείας τῆς ἄλλης. Δυστυχῶς ὅμως καὶ κατὰ
τοὺς χρόνους τούτους παρουσιάζονται παραδείγματα
αὐτοκρατόρων ἐπεμβαίνοντων καὶ εἰς αὐτὴν τὴν διδα-
σκαλίαν καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας· ἀλλὰ κατὰ
τῶν ταιούτων αὐθαιρεσιῶν διαμαρτύρεται ἡ Ἐκκλησία,
ὡς μαρτυροῦσι τὰ ὀνόματα τῶν πατριαρχῶν Γερμανοῦ
καὶ Φωτίου, Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, τοῦ Δαμασκη-
νοῦ καὶ ἄλλων. Ἐπίσης οἱ αὐτοκράτορες ἐπενέβαινον
καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπισκόπων καὶ μάλιστα τῶν
πατριαρχῶν, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν νομο-
θεσίαν· τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦν ἔργον τῶν συνόδων,
τοπικῶν τε καὶ οἰκουμενικῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ αὐτοκράτο-
ρες ἐν μικτοῖς ἀντικειμένοις ἐνομοθέτουν, ὡς τοῦτο δεί-
κνυται ἐκ τῶν Βασιλικῶν Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης

καὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ· κυρίως ὅμως ὑπὲρ τοῦ ἐκκλη-
σιαστικοῦ δικαίου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰργάσθη
ὁ ἱερὸς Φώτιος συντάξας τὸ *σύνταγμα τῶν κανόνων*
καὶ τὸν *νομοκάνονα*. Ἐν γένει οἱ Βυζαντινοὶ αὐτο-
κράτορες ἐθεώρουν ὡς καθήκον αὐτῶν νὰ ὑποστηρίζωσι
τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀναγνωρίζωσι τὰ ἀρχαῖα αὐτῆς δι-
καιώματα. Καὶ πραγματικῶς τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀναγνω-
ρίζεται τὸ δίκαιον τοῦ *ἀσύλου*, τὰ κτήματα αὐτῆς
εἶναι *ἀτελῆ*, οἱ ἱερεῖς δικάζονται μόνον ἐν τοῖς πνευμα-
τικοῖς δικαστηρίοις, τῶν ὁποίων ἀνώτατον εἶναι τὸ τοῦ
πατριάρχου, καὶ τὰ τοιαῦτα.

2. Ἡ κυριωτέρα πρὸς τὸν κλῆρον βαθμὶς καὶ κατὰ
τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦν ὁ *μοναχικὸς βίος*, ὅστις ἐν γέ-
νει μέγα διεδραματούργησε πρόσωπον ἐν τῇ ἐνεργείᾳ
τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐ μόνον τὴν ὀρθοδοξίαν ὑπερήσπι-
σεν, ἀλλὰ καὶ τὰ γράμματα, ἱερά τε καὶ θύραθεν, ἐ-
καλλιέργησεν. Ἐν τούτοις, τὸ μὲν ἕνεκα τῆς εἰκono-
μαχίας, τὸ δὲ ἕνεκα ἄλλων λόγων ἐπῆλθε κατὰπτωσίς
τις τοῦ μοναχικοῦ βίου, πρὸς διόρθωσιν τοῦ ὁποίου εἰρ-
γάσθη ὁ μέγας αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος Θεόδωρος ὁ *Στου-
δίτης*. Ὁ ἱερὸς οὗτος Πατὴρ συντάξας ἐπὶ τῇ βάσει
τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μ. Βασιλείου νέον *μοναχικὸν*
κανόνα, καθώρισεν ἀκριβέστερον τὰ ἔργα τῶν μοναχῶν
καὶ οὕτω κατέστησεν αὐτοὺς ὠφελιμωτέρους τῇ Ἐκκλη-
σίᾳ καὶ τῷ κόσμῳ. Οἱ μοναχοὶ ἦσαν διεσκορπισμένοι
πανταχοῦ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, κυρίως ὅμως
κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μέγα αὐτῶν κέντρον ἦν ἡ

Κων/πολις καὶ τὰ περὶ αὐτῆς· ἐντεῦθεν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συναντῶμεν ἐνταῦθα μεγάλα καὶ περιφανῆ μοναστήρια, ὡς τὸ τοῦ Στουδίου, τῆς Περιβλήπτου, τοῦ Θεοκορυφώτου ἐν Ἀντιγόνῃ, τῆς ἀγίας Τριάδος ἐν Χάλκῃ κτλ. ἐπίσης πολλὰ μοναστήρια ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου τῆς Βιθυνίας. Τὰ μοναστήρια ὑπέκειντο εἰς τοὺς κατὰ τόπους μητροπολίτας καὶ ἐπισκόπους, τὰ δὲ εἰς τὸν Κων/λεως πατριάρχην ὑποκείμενα ἐλέγοντο σταυροπήγια, διότι κατὰ τὴν ἰδρυσιν αὐτῶν ἐπήγνυτο σταυρός. Ἡδὴ ὁμως κοιτὶς τοῦ μοναχικοῦ βίου κατέστη καὶ τὸ ὄρος τοῦ Ἀθῶνος, ἐνθα ἰδρύθησαν διάφορα μεγαλοπρεπῆ μοναστήρια, ὡς τὸ τοῦ Ξηροποτάμου τῷ 924, τὸ τῶν Ἰβήρων ἐν τῇ αὐτῇ ἐποχῇ, τῆς Λαύρας τῷ 960 καὶ ἄλλα. Οἱ μοναχοὶ κατὰ τὴν ἐπσχὴν ταύτην διηροῦντο εἰς ἐρημίτας, ἀσκουμένους κατὰ μόνας ἢ ἐν κοινωνίᾳ μετ' ἄλλων, εἰς ἰδιορρυθμούς, οἵτινες ἐν τοῖς μοναστηρίοις οἰκοῦντες ἐρρυθμίζον τὸν βίον αὐτῶν, ἕκαστος ἰδίᾳ, καὶ εἰς κοινοβιάτας, οἵτινες ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἔζων κατὰ τὸν αὐτὸν καὶ ὁμοιόμορφον τρόπον.

3. Ἡ ἀνάγκη τῆς μορφώσεως τοῦ ἱεροῦ κλήρου ἀνεγνωρίζετο καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὡς μέσα δὲ ἀναπτύξεως τῶν κληρικῶν ἐχρησίμευον τὰ διάφορα κατὰ τόπους σχολεῖα, τὰ μοναστήρια καὶ πρὸ πάντων τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Πάντες, ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου κωλυομένων, ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν κλῆρον, πρὸ τῆς ἱερωσύνης δὲ καὶ

εἰς γάμου κοινωνίαν, πλὴν τῶν ἐπισκόπων. Ὁ κλῆρος διεδρέφετο ἐκ τῶν καγονικῶν εἰσοδημάτων καὶ τῶν σιτηρεσίων τῆς πολιτείας, ἐκτὸς δὲ τῶν τριῶν βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης, περιελάμβανε καὶ κατώτερα κληρικὰ ἀξιώματα, τὰ ὅποια πολὺ ἠϋξήσαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἐκαλοῦντο ὀφθίκια· ἐπισημότερα ἐξ αὐτῶν ἦσαν τὰ ἀξιώματα τοῦ μεγάλου οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου σακελλαρίου, τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος, τοῦ σακελλαρίου καὶ τοῦ πρωτεκδίκου· πάντες οὗτοι ἀπετέλουν τὸ πατριαρχικὸν διαστήριον καὶ ἐλέγοντο ἐξωκατάκοιλοι.

4. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν, αὕτη εἶναι ἡ αὐτή, ὡς ἀνεπτύχθη ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 45). Μετὰ τὴν ἀπόσχισιν τοῦ πάπα τέσσαρες πατριάρχαι ὑπῆρχον ἐν τῷ ὀρθοδόξῳ κόσμῳ, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀρτιοχίας καὶ Ἱεροσολύμων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ὑπετάσσοντο οἱ μητροπολῖται καὶ ὑπὸ τούτους οἱ ἐπίσκοποι· καὶ οἱ μὲν πατριάρχαι ὠνομάζοντο παραγιώτατοι (ὁ Κων/λεως ἐλέγετο καὶ οἰκουμενικός), οἱ δὲ μητροπολῖται πανιερώτατοι, τινὲς δ' ἐξ αὐτῶν καὶ ἑξαρχοὶ καὶ ἐπέρτιμοι καὶ οἱ ἐπίσκοποι θεοφιλέστατοι. Κυρίως μεγάλην σημασίαν ἐν ἀπάσῃ τῇ ὀρθοδοξίᾳ εἶχεν ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἐνῷ δὲ τὰ λοιπὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πολὺ κατέπεσαν καὶ περιορίσθησαν, πρὸ πάντων ἕνεκα τῶν αἱρέσεων, τὸ πατριαρχεῖον Κων/λεως κατὰ πολὺ

ἐμεγαλύνθη· διότι ἐκτὸς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Θράκης, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Ἀσίας, προσετέθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ περιφέρειαν καὶ ἄλλαι· οὕτω π. χ. τῷ 730 διὰ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου αἱ ἐπαρχίαι τῆς *Καλαβρίας*, τῆς *Σικελίας* καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ δηλ. ἡ *Μακεδονία*, *Θεσσαλία* καὶ Ἑλλάς, αἵτινες μέχρι τοῦδε ὑπετάσσοντο εἰς τὸν Ῥώμης. Ὅτε δὲ τῷ 861 προσῆλθεν εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ ἡ Βουλγαρία, καὶ αὕτη ὑπετάχθη ἐκκλησιαστικῶς ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπὶ τῶν Ἰουστινιανουπόλεως, ὅστις ἐξηρτάτο ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κων/λεως· τέλος διὰ τῆς ἐκχριστιανίσεως τῶν Ῥώσων (988) καὶ οὗτοι διὰ τοῦ μητροπολίτου Κιέβου ὑπέκειντο εἰς τὸν Κων/λεως.

§ 58. Θεία λατρεία.

1. Ἡ θεία λατρεία τῆς περιόδου ταύτης διατελεῖ σχεδὸν ἐν τῇ αὐτῇ καταστάσει, ἐν ᾗ καὶ πρότερον· ὁπωσδήποτε ὁμῶς παρουσιάζεται καὶ νῦν ἐνιαχοῦ ἀνάπτυξις τις· οὕτω π. χ. ὅσον ἀποβλέπει εἰς τὰς ἐορτάς, αὗται ηὐξήθησαν καὶ μάλιστα αἱ τῶν ἁγίων, εἰς τοὺς ὁποίους, ὡς εἰς τὰς εἰκόνας αὐτῶν καὶ τὰ λείψανα, ἡ Ἐκκλησία ἀπένευε *τιμητικὴν προσκύνησιν*. Καίτοι δὲ ἡ εἰκονομαχία διήγειρε τρομερὸν πόλεμον κατὰ τῶν ζωγραφούντων τὰς ἱεράς εἰκόνας, ἡ βυζαντινὴ ὁμῶς ζωγραφικὴ ἀκμάζει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους· τὸ οὐσιῶδες γνῶρισμα τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς εἶναι, ὅτι τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα παρίστησι μακρὰ, ἀρχαιο-

πρεπῇ καὶ *σεμνὰ*· ἰδίως ἐν μεγάλῃ χρήσει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι αἱ ἐκ *ψηφίδων* κατασκευαζόμεναι εἰκόνες, τὰ *μωσαϊκά*.

2. Ἐκτὸς τῶν διαφόρων ἀναγνωσμάτων ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ, ἐν κυρίᾳ χρήσει ἦν ἡ ἁγία Γραφή, ἥτις γενικῶς πλέον ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις δὲν ἀναγινώσκεται συνεχῶς, ὡς πρότερον, ἀλλὰ κατὰ περικοπὰς ὠρισμένας εἰς ἰδιαιτέρας ἡμέρας· ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν περικοπῶν τούτων ἐξεφωνοῦντο καὶ οἱ διάφοροι λόγοι. Ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως ἐν χρήσει ἦν ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὑμνωδία, ἥτις ἰδίως κατὰ τὴν ἡμετέραν περίοδον καθωρίσθη καὶ ἀνεπτύχθη· τοῦτο ὁφείλεται εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, ὅστις ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἤχων παραλαβὼν τοὺς μέχρι σήμερον ἐν χρήσει ὀκτὼ ἤχους τῆς μουσικῆς, ἐτόνιωσε κατ' αὐτοὺς διάφορα ἄσματα καὶ διὰ τὰ προφυλάξῃ αὐτὰ ἀπὸ πάσης διαφθορᾶς, ὥρισε καὶ διάφορα μουσικὰ σημεῖα. Ἐκτὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπάρχουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἄλλοι ἄσματογράφοι, ὡς Κοσμάς ὁ Ἱεροσολυμίτης, Θεοφάνης ὁ Νικαίας, Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ οἱ Στουδίται καὶ ἄλλοι· πάντες δὲ οἱ φαλλόμενοι ὕμνοι ἀπετέλεσαν διάφορα βιβλία, οὕτω π. χ. οἱ προωρισμένοι διὰ τὴν Μ. τεσσαρακοστήν τὸ *Τριψόδιον*, οἱ διὰ τὴν Πεντηκοστήν τὸ *Πεντηκοστάριον*, οἱ διὰ τὰς ἐβδομάδας τοῦ ἐνιαυτοῦ τὴν *Παρακλητικὴν* καὶ οἱ διὰ τοὺς ἁγίους τὰ *μηρολόγια*. Προκειμένου τέλος περὶ τῶν ἱερῶν ναῶν, οὗτοι ὠκοδο-

μοῦντο κατὰ τὸν βυζαντινὸν ρυθμὸν, μὲ τὴν διαφορὰν μόνον, ὅτι νῦν ἀντὶ ἐνὸς θόλου κατεσκεύαζον περισσοτέρους.

§ 59. Χριστιανικὸς βίος.

Παραβάλλοντες τὸν χριστιανικὸν βίον τῆς περιόδου ταύτης πρὸς τὸν τῆς προηγουμένης, παρατηροῦμεν ὅτι ἐν πολλοῖς εἶναι κατώτερος ἐκείνου. Δυστυχῶς παρὰ πολλοῖς Χριστιανοῖς τῆς περιόδου ταύτης ἡ θρησκεία περιωρίσθη μόνον εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους, ἡ μετέπεσεν εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν, παρ' ἄλλοις δὲ ἐξηφανίσθησαν τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα ἀγνὰ χριστιανικὰ ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ ἀντικατεστάθησαν διὰ διαφορῶν ἐθνικῶν συνηθειῶν· οὕτω π. χ. βλέπομεν ὅτι πολλοὶ Χριστιανοὶ ἐώρταζον ἐθνικὰς ἐορτάς, ἄλλοι καταγινόμενοι περὶ μαγείας ἀνεγίνωσκον διάφορα ἀπόκρυφα βιβλία, ὡς *βροντολόγια* κτλ. καὶ ἄλλοι ἐσχόλαζον περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ ἀπολαύσεις. Ἰδίως λίαν διεφθαρμένη φαίνεται ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐλή, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς *Μιχαήλ τοῦ Γ'* τοῦ *Μεθύσου*, ὅστις ἐμπαίζων τὰ θεῖα, παρεσκεύαζε λιτανείας, ἐτέλει τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας, ἐνεδύετο ὡς πατριάρχης καὶ ἐτέλει καὶ ἄλλα ἀνόσια. Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα δὲν πρέπει νὰ νομίσωμεν ὅτι ἡ ἡμετέρα περίοδος ἔχει μόνον κακίας, οὐχὶ δὲ καὶ ἀρετάς. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ θρησκευτικὸν πῦρ ἔφλεγε πολλοὺς καὶ ἡ θεία λατρεία δὲν ἦτο νεκρὸν γράμμα, ὑπῆρχον καὶ πολλαὶ χριστιανικαὶ ἀρεταί, ἡ

ἐγκράτεια, ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη κτλ. Ἡ ἡμετέρα περίοδος εἶναι πλουσία εἰς ἔργα φιλανθρωπίας, ὡς περὶ τούτου μαρτυροῦσι τὰ πολλαχοῦ ἰδρυμένα *ὄρφανοτροφεῖα*, *γηροκομεῖα*, *ξενῶνες* κτλ. ὡς καὶ εἰς ἀγίους ἄνδρας, οἷον *Δαμασκηνόν*, *Θεόδωρον τὸν Στουδίτην*, *Φώτιον* καὶ τοσούτους ἄλλους, πρὸς οὓς ὀφείλομεν νὰ ἀποβλέπωμεν μετὰ θαυμασμοῦ καὶ μιμήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

§ 60. Περὶ τῆς παιδείας καθόλου ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει.

Καίτοι ἡ Εἰκονομαχία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐχρησίμευσεν ὡς θύελλα καὶ καταιγὶς κατὰ τῆς τέχνης καὶ ἐπιστήμης, ἐν τούτοις ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς αἵφνης καὶ παρὰ προσδοκίαν βλέπομεν τὰ γράμματα ἀνυψούμενα καὶ καλλιεργούμενα μετὰ ζήλου τοσούτου, ὅσον δὲν περιέμενέ τις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πίπτει παρ' ἡμῖν ἡ ἀναγέννησις τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων· οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τοῦ βυζαντινοῦ κράτους στρέφουσι νῦν τὰ βλέμματα αὐτῶν πρὸς τὴν ἀθάνατον κληρονομίαν τῶν πατέρων αὐτῶν, ἀναζητοῦσιν αὐτὴν ὑπὸ τὸν κονιορτὸν τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ καταβάλλουσι σπανίαν ἐπιμέλειαν πρὸς ἐπεξεργασίαν αὐτῆς. Τοῦτο

βεβαίως ὀφείλεται ἐν πρώτοις εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν, ἣτις διετήρησε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς θεμέλιον καὶ βάσις τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλ' ὡς δευτερεύοντες λόγοι δύνανται νὰ θεωρηθῶσι, πρῶτον ἡ ἀμιλλα πρὸς τοὺς Ἀραβας, οἵτινες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκαλλιέργουν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, καὶ δεύτερον οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, οἵτινες ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Θ' αἰῶνος ἐκάθηντο ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου. Ἐκεῖνος, ὅστις πρῶτος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς σπουδῆς τῶν κλασικῶν γραμμάτων, εἶναι ὁ Βάρδας, ὅστις ἱδρυσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν περίφημον φιλοσοφικὴν σχολήν. Μετὰ τοῦτον πολὺ συνετέλεσεν ὁ ἱερός Φώτιος καὶ ἡ οἰκογένεια τῶν Μακεδόνων καὶ μάλιστα μετὰ αὐτῶν Λέων ὁ σοφός (886—891) καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος (911—959). Ἡ ἀναζωογόνησις αὕτη τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων παρήγαγε κίνησιν τινα καὶ ἐν τῇ θεολογίᾳ· καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης περιόδου ἔπαυσε κυρίως ἡ παραγωγικότης τῶν συγγραφέων τῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲν ἦττον ὁμως τὰ θεολογικὰ γράμματα καλλιεργοῦνται, διάφοροι δὲ ἐργασίαι γίνονται ἐν ἅπασι τοῖς κλάδοις τῆς θεολογίας. Ἡ θεολογία τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχει δύο σημαντικούς χαρακτῆρας, τὸν μυστικισμὸν, ὅστις διὰ τοῦ αἰσθήματος θέλει νὰ καταλάβῃ τὰ θεῖα καὶ βυθίζεται εἰς τὸ βάθος τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνώσεως, καὶ τὸν σχολαστικισμὸν, ὅστις τὰ ὑπὸ

τῶν προηγουμένων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας γραφέντα διασκευάζει καὶ διατάσσει ἐπιστημονικῶς. Ἐκ τούτων δῆλον γίνεται, ὅτι ἡ θεολογία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν εἶναι νεκρὰ καὶ ἄκαρπος, τοῦτο δὲ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν πολλῶν Πατέρων καὶ συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης.

§ 61. Πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐκ τῶν πολλῶν Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς περιόδου ταύτης ἀναφέρομεν τοὺς ἑξῆς, τοὺς ἐπισημοτέρους. 1) Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, ὅστις γεννηθεὶς ἐν Δαμασκῷ ἀνέλαβε κατ' ἀρχὰς διάφορα πολιτικὰ ἀξιώματα, ἀκολούθως δὲ ἐμόνασεν ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα ἐν Ἱεροσολύμοις. Τότε ιδίως ἀνέπτυξεν ὅλον αὐτοῦ τὸν ζῆλον ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου μέχρι τέλους τοῦ βίου αὐτοῦ (760) καὶ ἔγραψε διάφορα κατὰ τῶν Εἰκονομάχων συγγράμματα. Τοσαύτην ὑπόληψιν ἔχαιρεν ὁ Δαμασκηνὸς παρὰ τοῖς Ὀρθοδόξοις διὰ τὴν εὐγλωττίαν αὐτοῦ, ὥστε ὠνομάσθη Χρυσορρόας. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἔγραψε πολλὰ συγγράμματα, θεωρεῖται δὲ δικαίως ὡς ἐκεῖνος, ὅστις ἐτυστηματοποίησε τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. 2) Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, ὅστις γεννηθεὶς τῷ 759 ἐξ ἐπισήμου οἰκογενείας ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατέστη ἐπίσημος

οὐ μόνον διὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας, Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς εἰκονομαχίας Θεόδωρος ὁ Στουδίτης πολὺ διεκρίθη διὰ τὴν ἀφιλοκέρδειαν αὐτοῦ, τὴν παρρησίαν καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ζῆλον, τὸν ὅποιον οὔτε ἐξορίαι, οὔτε ἀλύσεις, οὔτε ἄλλα δεινὰ ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσιν. Ὁ Θεόδωρος εἶναι συνάμα ἐπίσημος, διότι διὰ λόγου καὶ ἔργου ἀπέναντι τῶν αὐθαιρέτων αὐτοκρατόρων ὑπεστήριξε τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς πολιτείας· ἐπίσης μεγάλη εἶναι καὶ ἡ συγγραφικὴ αὐτοῦ ἰκανότης, διὰ τοῦτο κατέχει σπουδαίαν θέσιν μεταξὺ τῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ· ἀπέθανε τῷ 826· 3) τὸν ἱερὸν Φώτιον, πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τὸ θαῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, τὸν ἄνδρα ἐκείνον, ὅστις διεκρίθη ἐπὶ σοφίᾳ καὶ μεγαλοφυίᾳ, ἐπὶ εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ τῇ διασώσει τῶν δικαιωμάτων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Σχίσματος (§ 55) εὗρομεν εὐκαιρίαν νὰ θαυμάσωμεν τὰς ἀρετὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους ὁ μέγας οὗτος ἀνὴρ ἠγωνίσθη ἐναντίον τῶν ἀξιώσεων τοῦ παπισμοῦ· ἐκεῖ εἶδομεν τὰ πικρὰ ποτήρια, τὰ ὁποῖα ἐποτίσθη, τὰς φυλακίσεις, τὰς κακουχίας, τὰς παρανόμους ἀποφάσεις τῶν κατ' αὐτοῦ συνόδων καὶ τὴν ἄδικον καὶ ἀγνώμονα πρὸς αὐτὸν διαγωγὴν τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου· ἀλλὰ ταῦτα οὐδαμῶς ἐκλόνισαν τὸν ἱερὸν ἄνδρα, οὐδ' ἐψύχρανεν τὸν ἐνθερμον αὐ-

τοῦ ζῆλον ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (891)· διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία δικαίως τιμᾷ καὶ γεραίρει αὐτὸν ὡς διδάσκαλον αὐτῆς μεγαλοφρονότατον καὶ ἀγλὸν ἐνδιαίτημα πάσης γνώσεως καὶ σοφίας. Καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ ἀσπονδότεροι αὐτοῦ ἐχθροὶ ἀναγκάζονται νὰ ὁμολογήσωσι τὴν ἐξοχὸν καὶ μοναδικὴν παιδείαν τοῦ ἱεροῦ Φωτίου· ὁ Φώτιος ἦτο ἡ ἀποθήκη ὅλων τῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς του, ἦτο ἱστορικός, φιλόλογος, νομικός, ἰατρός, μαθηματικός, θεολόγος. Τὴν μεγάλην αὐτοῦ σοφίαν μαρτυροῦσι τὰ πολλὰ αὐτοῦ συγγράμματα, ἐν οἷς ἐξέχει ἡ *Μυριόβιβλος*, τὴν ὁποίαν ἔγραψε τῇ αἰτήσει τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ταρασίου, καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ κρίνει ἐπιτυχῶς 279 βιβλία διαφόρου περιεχομένου, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἀνέγνωσεν. Ἐν τέλει δυνάμεθα νὰ μνησθῶμεν καὶ τῶν σοφῶν αὐτοκρατόρων *Λέοντος* τοῦ σοφοῦ καὶ *Κωνσταντίνου* τοῦ *Πορφυρογεννήτου*, οἵτινες ἐκτὸς ἄλλων ἔγραψαν καὶ θεολογικά· μεταξὺ ἄλλων, ὁ μὲν πρῶτος ἔγραψε τὰ *Ἐωθινά*, ὁ δὲ δεύτερος τὰ *Ἐξαποστειλάρια*.

Β'. Ἱστορία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ.

§ 62. Ὁ χριστιανισμὸς παρὰ τοῖς Γερμανοῖς καὶ Σκανδιναυοῖς.

1. Ἦδη ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ (§ 33) παρητήρησαμεν, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη μεταξὺ πολλῶν Γερμανικῶν λαῶν, ἡ συμπλήρωσις ὅμως τοῦ ἔργου τούτου ἐγένετο κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν κυρίως ἀπόστολον τῶν Γερμανῶν, τὸν *Βονιφάτιον*. Οὗτος ἐγεννήθη τῷ 680 ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ κινούμενος ὑπὸ τοῦ ζήλου πρὸς διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἦλθε τῷ 716 εἰς τὴν χώραν τῶν *Φρείζων*, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσεν· ἀφοῦ ὅμως τῷ 718 ἔλαβε παρὰ τοῦ πάπα *Γρηγορίου τοῦ Β'* τὴν εὐλογίαν πρὸς τὸ ἔργον, μετέβη εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ *Ἑσσερ*, ὅπου καταστρέψας διὰ τοῦ πελέκεως μεγάλην τινὰ ἀρχαίαν δρυῖν, τὴν ὁποίαν ἐλάτρευον, ἱδρυσεν ἐκ τῶν ξύλων αὐτῆς λαμπρὰν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ ἐβάπτιζεν ἐν αὐτῇ κατ' ἀγέλας τοὺς προσερχομένους Γερμανοὺς· ἀκολούθως μετέβη εἰς *Θυριγγίαν*, εἶτα εἰς *Βαυαρίαν* καὶ ἀφοῦ ἐπέτυχε πανταχοῦ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ, τῷ 745 ἐξελέγη ὑπὸ τοῦ πάπα *Ἐξαρχος* ἢ ἀρχιεπί-

σκοπος τῆς *Γερμανίας*. Μετὰ ταῦτα μετέβη πάλιν εἰς τοὺς *Φρείζους*, ἀλλ' οὗτοι ἐπιτεθέντες κατ' αὐτοῦ τῷ 755 ἐφόνευσαν αὐτὸν καὶ πολλοὺς τῶν ἀκολούθων αὐτοῦ. Οὕτω διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ *Βονιφατίου* ἅπασα σχεδὸν ἡ *Γερμανία* ἐδέχθη τὸν χριστιανισμόν. Ἀλλ' οἱ *Σάξονες* ἦσαν ἔτι ἐθνικοί· πρὸς χριστιάνισιν τούτων ἐνήργησεν ἰδίως ὁ ἡγεμὼν τῶν *Φράγκων* *Κάρολος ὁ Μ.* ὅστις ἐκίνησε κατ' αὐτῶν πόλεμον διαρκέσαντα τριάκοντα τρία ὅλα ἔτη (772—804). Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο οἱ *Σάξονες* ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμόν, πολλάκις ὅμως ἐπαναστατήσαντες ἀπέβαλον αὐτάν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠττήθησαν ὑπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐθνικοὶ ἔτι ἦσαν καὶ οἱ *Βένδοι* ἐν τῇ βορείῳ *Γερμανίᾳ*, μέχρις οὗ καὶ οὗτοι διὰ τῶν ὀπλων *Καρόλου τοῦ Μ.* καὶ *᾽Οθωνος τοῦ Α'* (946) ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμόν.

2. Ἐκ τῶν Γερμανῶν ὁ χριστιανισμὸς μετεφυτεύθη εἰς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν *Σκανδιναvoὺς*. Ὁ κυρίως ἀπόστολος τῶν χωρῶν τούτων εἶναι ὁ μοναχὸς *Ἀνσγαρος*, ὅστις κατὰ τὸ 25 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ μετέβη εἰς τὴν *Δανίαν* (827) καὶ συστήσας ἐνταῦθα σχολεῖον, ἐμόρφου κήρυκας τοῦ *Εὐαγγελίου*· τῷ 830 μετέβη εἰς τὴν *Σουηδίαν*, ὅπου πολλὰς ὑπέστη κακουχίας· τότε πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ *Ἀνσγάρου* *Λουδοβίκος ὁ Εὐσεβὴς* συνέστησε τῷ 833 τὴν ἀρχιεπισκοπὴν τοῦ *Ἀμβούργου*, ὁ δὲ *Ἀνσγαρος* ἐκλεχθεὶς ἀρχιεπίσκοπος ἐνήργει μεταξὺ τῶν *Σκανδιναυῶν* ἐπιτυχῶς·

ἀλλὰ τῷ 840 οἱ *Νορμανδοὶ* κατέστρεψαν τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ Ἄνσγαρος δὲν ἀπηλπίσθη· διότι μετ' ὀλίγον ιδρύσας ναὸν ἐν *Σλέσβιγ*, διέδιδε τὸν Χριστιανισμόν, μετέβη ἅπαξ ἔτι εἰς τὴν Σουηδίαν καὶ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (865) δὲν ἔπαυσεν ιδρύων ναοὺς, σχολεῖα καὶ μοναστήρια. Ἐκτὸς τῆς Δανίας καὶ Σουηδίας, ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διεδόθη καὶ εἰς τὴν *Νορβηγίαν*, τὴν *Ισλανδίαν* καὶ *Γροιλανδίαν*.

§ 63. Ὁ χριστιανισμὸς παρὰ τοῖς δυτικοῖς Σλαύοις.

Καθὼς οἱ ἀνατολικοὶ (§ 52—53) οὕτω καὶ οἱ δυτικοὶ Σλαῦοι τὴν ἐκχριστιάνισιν αὐτῶν ὤρειλον κυρίως εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλ' ἡ Ῥώμη κατάρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ αὐτοὺς καὶ ὑποτάξῃ ὑφ' ἐαυτήν. Ὁ πρῶτος τῶν λαῶν τούτων εἶναι οἱ *Μωραβοί*, παρ' οἷς ἐπιτυχῶς ἐνήργησαν ὁ *Κύριλλος* καὶ ὁ *Μεθόδιος* εἰσαγαγόντες ὡς γλῶσσαν τῆς θείας λατρείας τὴν σλαυωνικὴν. Ἄλλ' οἱ ἐπίσκοποι τῆς Γερμανίας κατηγόρησαν αὐτοὺς εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ κατάρθωσε μὲν ὁ *Μεθόδιος* νὰ ἀπολογηθῇ καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς *Μωραβίαν* ὡς ἀρχιεπίσκοπος τῆς χώρας, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ οἱ Γερμανοὶ ἐξεδίωξαν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ καὶ διερρύθμισαν τὴν ἐκεῖ χριστιανικὴν πίστιν κατὰ τὰ ῥωμαϊκὰ ἔθιμα. Παρὰ τῶν *Μωραβῶν* τὸν χριστιανισμόν ἐδέχθησαν οἱ *Βοημοί*, μάλιστα τῷ 871 ἡγεμῶν

τις τῆς χώρας ἐλθὼν εἰς *Μωραβίαν* ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ *Μεθοδίου* καὶ ἀκολούθως ἐπιστρέψας εἰς τὸ Κράτος αὐτοῦ ἐνήργησεν ἐπιτυχῶς· ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων ἐθνικῶν ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ ἐκινδύνευεν, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας *Ὁθων ὁ Α'* τῷ 950 ὑπεστήριξεν αὐτήν. Ἐκ *Βοημίας* ὁ χριστιανισμὸς μετεφυτεύθη εἰς τοὺς *Πολωνοὺς* τῷ 966, ὅτε ιδρύθη καὶ ἡ πρώτη ἐπισκοπὴ τῆς χώρας. Τέλος προκειμένου περὶ τῶν *Οὔγγρων*, οὗτοι φυλῆς ταταρικῆς ὄντες ἐγκατέστησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν περὶ τὰ τέλη τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμόν ἐκ *Κωνσταντινουπόλεως*· περὶ τὸ 950 ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν *Γύλας* ἐλθὼν εἰς *Κων/λιν* ἐβαπτίσθη καὶ ὡς ἐπίσκοπον τῆς χώρας αὐτοῦ παρέλαβεν *Ἱερόθεόν* τινα· ἀκολούθως ἡ Ἐκκλησία τῶν *Οὔγγρων* ἐστηρίχθη καὶ διεμορφώθη κατὰ τὰ ῥωμαϊκὰ ἔθιμα διὰ τοῦ ἡγεμόνος *Στεφάνου* τοῦ ἁγίου (997—1038).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἱρέσεις καὶ Σχίσματα.

§ 64. Ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κακοδοξία.

Ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ παρατηρήσαμεν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ὑπεστήριξεν ἐναντίον τῶν Ἀρειανῶν τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ (§ 35) καὶ τοῦ ἁγίου

Πνεύματος (§ 36), ἐν δὲ τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως ἐδίδασκεν, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς. Οὕτως ἐδίδασκεν ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ Πατέρες αὐτῆς πάντοτε καὶ πανταχοῦ· ἀλλ' ἐν τῇ Δύσει ἤδη πρωίμως ἐδίδασκόν τινες, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἡ πρώτη δὲ ἐν *Τολήτῳ* τῆς Ἰσπανίας Σύνοδος τῷ 400 καθὼς καὶ ἄλλαι τὴν κακοδοξίαν ταύτην εἰσήγαγον καὶ εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. Ὑπὲρ τῆς προσθήκης ταύτης ἀνεκηρύχθη μετὰ ταῦτα καὶ *Κάρολος ὁ Μ.*, μετεχειρίζοντο δ' αὐτὴν πολλοὶ τῶν δυτικῶν· ἀλλ' ὁ Πάπης τῆς *Ῥώμης Λέων ὁ Γ'* (795—816) ὅτε ὁ Κάρολος ἐπεκύρωσεν αὐτὴν ἐν τινὶ συνόδῳ, διεμαρτυρήθη, μάλιστα διὰ τὴν ναυαρχίαν τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· ἔστησε πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Πέτρου δύο ἀργυρᾶς πλάκας, ἐν αἷς ἐγγράφει αὐτὸ ἐλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ ἀναλλοίωτον, προσέθηκε καὶ τὴν ἐπιγραφήν: ταῦτα ἐγὼ Λέων ἔθηκα ἀγάπῃ καὶ προφυλακῇ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ἐν τούτοις μετὰ ταῦτα ἡ ἄθεσμος προσθήκη εἰσεχώρησε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης, ὅτε δὲ οἱ Ῥωμαῖοι ἀπόστολοι τοῦ πάπα Νικολάου εἰσπηδήσαντες εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐκήρυξαν πολλὰς καινοτομίας, μεταξύ τούτων ἦν καὶ ἡ πλάνη, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (§ 55, 2). Ἀλλὰ τότε ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς κακοδοξίας ταύτης καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ συνόδῳ (§ 55, 4) κα-

τεδίκασεν αὐτήν, ὡς αἵρετικὴν. Δυστυχῶς ὅμως ἡ Δύσις ἐνέμεινε εἰς τὴν πλάνην καὶ ἐμμένει μέχρι τῆς σήμερον, αὕτη δὲ χρησιμεύει ὡς ἡ κυριωτέρα δογματικὴ διαφορὰ μεταξύ τῶν δύο ἐκκλησιῶν.

§ 65. Ἑτεραι δογματικαὶ ἔριδες.

1. Ἐν τῇ αἵρέσει τοῦ *Πελαγίου* (§ 41) παρατηρήσαμεν, ὅτι ἐπὶ τέλους ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπεκράτησεν ἡ μεμετριάσμενη διδασκαλία τοῦ *Αὐγουστίνου* περὶ προορισμοῦ. Ἐν τούτοις κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα μοναχὸς τις *Γόττσαλκ* διὰ τῆς μελέτης τῶν συγγραμμάτων τοῦ *Αὐγουστίνου* παρεδέχθη τὴν θεωρίαν αὐτοῦ περὶ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ. Τοῦτο μαθὼν ὁ ἐπίσκοπος *Μογοντιακῶ* *Ραβᾶνος Μαῦρος* συνεκρότησεν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει σύνοδον τῷ 848 καὶ καταδικάσας τὸν *Γόττσαλκ*, ἀνεθεμάτισε καὶ παρέδωκεν εἰς τὸν γάλλον ἐπίσκοπον *Ἰγκμαρον*· οὗτος ἐφυλάκισε τὸν μοναχὸν καὶ διαφοροτρόπως κατεπίεσεν ἵνα ἐκβιάσῃ τὴν ἄρνησιν τῆς κακοδοξίας αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ *Γόττσαλκ* ἔμεινε πιστὸς εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μέχρι θανάτου τῷ 868.

2. Ἑτέρα δογματικὴ ἔρις ἀνεφάνη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἡ περὶ *θείας Εὐχαριστίας*. Πᾶσα ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἀνέκαθεν ἐδίδασκεν, ὅτι ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταβάλλονται εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου. Ἀλλ' ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα παρουσιάσθη *Βεργγάριος* τις, ὅστις ἠρνεῖτο τὴν πραγματικὴν μεταβο-

λὴν τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ καὶ παρεδέχετο ἀπλῶς πνευματικὴν τινα ἀπόλαυσιν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐναντίον τοῦ Βερεγγαρίου τοιαῦτα διδάσκοντος ἐξηγέρθη ἅπασα σχεδὸν ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, ὑπεστήριζεν ὁμῶς κατ' ἀρχὰς αὐτὸν ὁ Ἰλδεφράνδρος, ὁ μετὰ ταῦτα πάπας Γρηγόριος ὁ Ζ'. εἰς τὴν προστασίαν τούτου στηριζόμενος ὁ Βερεγγάριος ἦλθε τῷ 1059 εἰς Ῥώμην, ἀλλ' ἡ ἐναντία μερὶς ἦν τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἰς τὸ πῦρ καὶ νὰ παραδεχθῇ τὴν μεταβολὴν τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου. Ἀλλ' ὁ Βερεγγάριος μεταβὰς εἰς Γαλλίαν παλινῳδεῖ, ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Ζ' συγκροτήσας ἐν Ῥώμῃ τῷ 1079 σύνοδον, καταδικάζει τὴν πλάνην αὐτοῦ καὶ ἀναγκάζει καὶ αὐτὸν τοῦτον νὰ πράξῃ τὸ αὐτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐδωτερικὸς ὁργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ἥτοι
ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος,
τοῦ κλήρου, τῆς θείας λατρείας
καὶ τοῦ χριστιανικοῦ βίου

§ 66. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα. Παπισμὸς.

1. Καίτοι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἔν τε τῇ προηγουμένη (§ 45) καὶ τῇ παρούσῃ περιόδῳ (§ 55) τοσοῦτον ἔρρωμένως κατεπολέμησε τὰς περὶ πρωτείου ἀ-

ξιώσεις τῶν παπῶν τῆς Ῥώμης, οὐδὲν ἤττον ὁμῶς οὗτοι ἐκμεταλλευόμενοι τὰς εὐνοϊκὰς περιστάσεις τῆς ἐποχῆς ἐπέτυχον τοῦ ποθομένου. Οἱ πάπαι ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις οὐ μόνον ἀνεγνωρίζοντο ἐν τῇ Δύσει ὡς ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπέκτησαν καὶ κοσμικὴν ἐξουσίαν· τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς φράγκους ἡγεμόνας· ὅτε δηλ. οἱ Λομβαρδοὶ κυριεύσαντες τὴν Ῥαβέννην ἠπείλουν καὶ τὴν Ῥώμην, τότε ὁ πάπας Στέφανος ὁ Γ', ἐπικαλεσθεὶς τὴν βοήθειαν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Πιπίνου, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὰς κατακτηθείσας χώρας τοῦ ἐξαρχάτου, ἐπὶ τούτῳ δὲ συνετάχθη δωρητήριον ἔγγραφον καὶ κατετέθη εἰς τὸν τάφον τοῦ ἀποστόλου Πέτρου (755). Οὕτως ἐναντίον τῶν λόγων τοῦ Κυρίου (Λουκ. 22, 55) ἐτέθησαν τὰ θεμέλια τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας τῶν παπῶν, ἥτις ἀκολούθως ἐπηύξησε διὰ Καρόλου τοῦ Μ., ὅστις τῷ 774 καταστρέψας τὸ κράτος τῶν Λομβαρδῶν ἐπηύξησε τὴν δωρεάν τοῦ Πιπίνου, ἀντὶ τούτου δὲ ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ Γ' τῇ 25 Δεκεμβρίου 800 ἔλαβεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Πέτρου τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα. Ἐν τούτοις καὶ μεθ' ὅλην ταύτην τὴν δύναμιν τῶν Παπῶν, οὗτοι κυρίως εἰπεῖν ἐξηρτῶντο ἐκ τῆς πολιτείας. Οἱ ἡγεμόνες τῶν Φράγκων καὶ μάλιστα Κάρολος ὁ Μ. ἐνεφοροῦντο τῆς ιδέας ὅτι εἶναι ἡ κεφαλὴ ὅλης τῆς χριστιανωσύνης, εἰς οὐδένα ὑποκείμενοι πλὴν τοῦ Θεοῦ· ἐντεῦθεν αὐτοδικαίως ἐπενέβαινον εἰς τὰ τῆς Ἐκκλη-

σίας, εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν παπῶν, εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν, ἀπῆτουν παρὰ πάντων τὸν ὄρκον τῆς πίστεως καὶ ἐν γένει ἐξήσκουν ἐποπτεῖαν τινὰ ἐφ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας.

2. Ἀλλὰ καὶ οἱ πάπαι, τὸ μὲν ὅπως ἀντενεργήσωσιν εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς πολιτείας, τὸ δὲ ὅπως στηρίξωσι τὴν δύναμιν αὐτῶν, ἐπλασαν διάφορα ἔγγραφα καὶ ἐμόρφωσαν ἴδιον παπικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. Ἐν πρώτοις δηλ. ἐχαλκεύθη ἡ λεγομένη *δωρεὰ τοῦ Κωνσταντίνου*, κατὰ τὴν ὁποίαν δῆθεν ὁ Μ. Κωνσταντίνος, ὅτε μετέθηκε τὴν ἑδραν αὐτοῦ εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐδωρήσατο τῷ πάπᾳ *Σιλβέστρῳ* ἐπαρχίας τινὰς περὶ τῆς Ῥώμης· ὥστε οἱ Φράγκοι ἡγεμόνες δὲν ἐπραξαν ἄλλο τι, εἰμὴ ἐπέστρεψαν εἰς τὸν Ῥωμαϊκὸν θρόνον τὴν δωρεὰν τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐπειτα περὶ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος (829—857) ἐπαρουσιάσθησαν αἱ λεγόμεναι *ψευδοῖσιδωρεῖοι διατάξεις*, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ πάπαι ἐστήριξαν τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν. Κατὰ τὸ νομικὸν τοῦτο βιβλίον ἡ ἱερωσύνη εἶναι ἀνωτέρα τῆς βασιλείας καὶ τὸ κέντρον αὐτῆς ἔχει ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ πάπα· οὗτος εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς χριστιανωσύνης, ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ ὁποίου δὲν πρέπει νὰ συγκροτῇται σύνοδος, οὔτε νὰ καταδικάζεται ἐπίσκοπος, καὶ εἰς τὸν ὁποῖον πάντες ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ποιῶνται ἐκκλησίαν, μάλιστα ἅπασαι αἱ σπουδαῖαι ὑποθέσεις πρέπει νὰ δικάζωνται ἐν Ῥώμῃ. Ἡ τοιαύτη ἀνάπτυξις τοῦ παπισμοῦ προὔκალεσε καὶ τὴν σύστασιν τοῦ ἀξιώ-

ματος *Καρδινάλιων*, οἵτινες διαιρούμενοι εἰς ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, ἦσαν τρόπον τινὰ οἱ ἄξιοι, περὶ οὓς ἐστρέφετο ἡ Ἐκκλησία. Εἰς τοὺς Καρδινάλιους ἐδόθη τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τὸν πάπαν, τῷ δὲ 769 καθωρίσθη ἵνα ἐκ τοῦ τάγματος μόνον αὐτῶν ἐκλέγωνται οἱ πάπαι, ὅπερ ὁμως δὲν ἐτηρήθη.

3. Οὐχ ἥττον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ὑποστήριξιν τῶν παπικῶν ἀξιώσεων συνετέλεσαν καὶ οἱ διάφοροι τῆς ἐποχῆς πάπαι. Τὴν πρώτην μεταξὺ αὐτῶν θέσιν κατέχει *Νικόλαος ὁ Α'* (§ 55, 2), ὅστις πρῶτος ἐνήργησεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ψευδοῖσιδωρεῖων διατάξεων καὶ ἐνεκα τῆς ἑριδος αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Λοθριγγίας *Λωθάριον τὸν Α'* ἀπέκτησε μεγάλην ἐν τῇ Δύσει σημασίαν. Ἐπίσης εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ παπισμοῦ συνετέλεσε καὶ *Ιωάννης ὁ Η'* (§ 55, 4), ὅστις χρίσας ὡς αὐτοκράτορα *Κάρολον τὸν Φαλακρὸν* (875) κατώρθωσε νὰ καταστήσῃ τὴν ἐκλογὴν τῶν παπῶν ἀνεξάρτητον τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἐν τούτοις οἱ μετὰ ταῦτα πάπαι ἦσαν τοσοῦτον ἄθλιοι καὶ ἐλεεινοί, ὥστε οὔτε τὴν χώραν αὐτῶν οὔτε ἑαυτοὺς ἠδύναντο νὰ διοικήσωσιν. Ἀντὶ τῶν παπῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τὴν ὁποίαν δικαίως ἡ ἱστορία ὠνόμασεν ἐποχὴν τῆς *πορνοκρατίας*, ἤρχον ἐν Ῥώμῃ διάφοροι κομματάρχαι μετὰ τῶν παλλακῶν αὐτῶν, αἵτινες ἀνεβίβαζον καὶ κατεβίβαζον ἀπὸ τοῦ θρόνου τοῦ Πέτρου τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, τοὺς ἐγγόνους καὶ τοὺς ἐραστὰς· ἤδη ὡς πάπαι τῆς Ῥώμης ἀνεδείκνυντο νεανῖαι ἠδυπαθεῖς, φο-

νεῖς, ἐπίσκοποι καὶ βλάσφημοι, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ φαύλων τινῶν γυναιῶν, τῆς περιβοήτου Θεοδώρας καὶ τῶν θυγατέρων αὐτῆς *Μαροκίας* καὶ *Θεοδώρας*. Μεταξὺ τῶν παπῶν τούτων διακρίνεται δεκαεξαετής τις νεανίας, ὅστις τῷ 956 γενόμενος πάπας, πρῶτος μετέβηκε τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ ὠνομάσθη *Ἰωάννης ΙΒ'*. Οὗτος ἦτο τοσοῦτον φιλοχρήματος, ὥστε ἀντὶ χρημάτων ἠδύνατο καὶ δεκαετὲς παιδάριον νὰ χειροτονήσῃ ἐπίσκοπον· καίτοι δὲ εἰς βοήθειαν αὐτοῦ ἐναντίον τῶν διαφόρων κομμάτων ἦλθεν ὁ αὐτοκράτωρ "*Οθων ὁ Α'*", ὁ δεύτερος αὐτοκράτωρ τοῦ ἁγίου ρωμαϊκοῦ κράτους τοῦ *γερμανικοῦ ἔθνους* (936—973), ἐν τούτοις αὐτὸς οὗτος ὁ "*Οθων*" ἐν τινὶ ἐν *Ῥώμῃ* συνόδῳ κατεδίκασε τὸν *Ἰωάννην* ὡς φονέα, βλάσφημον καὶ πάσης κακίας ὄργανον (963). Χείρων αὐτοῦ ἦτο *Βοριφάτιος ὁ Ζ'*, ὅστις τῷ 974 πνίξας τὸν προκάτοχον αὐτοῦ, ἀκολούθως ἐδιώχθη, ἐπανελθὼν δὲ εἰς τὴν *Ῥώμην* ἐφόνευσε τὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενον διὰ νὰ κατὰσχη αὐτόν. Τὸν πάπαν τοῦτον ἡ καταδικάσασα σύνοδος ὠνόμασε *παπικὸν τέρας*, ὑπερβαλὼν κατὰ τὴν κακίαν πάντας τοὺς *θνητούς*. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς διαφθορᾶς τοῦ παπικοῦ θρόνου, μεταξὺ τοῦ 847 καὶ 855, λέγεται ὅτι πίπτει καὶ ἡ *πάπισσα Ἰωάννα*, ἣτις σπουδάσασα εἰς *Ἀθήνας* καὶ ἐπανελθοῦσα εἰς τὴν *Ῥώμην* ἀνέβη ἐπὶ τοῦ παπικοῦ θρόνου· ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι εἶναι μῦθος, πλασθεὶς ἕνεκα τῆς κακοηθείας τῶν παπῶν.

§ 67. Ἱεραρχία, κληρὸς καὶ μοναχοί.

1. Κατὰ τὰς περὶ ρωμαϊκοῦ πρωτείου ἰδέας τῶν παπῶν, εἰς αὐτοὺς ὑπέκειντο οἱ *μητροπολίται*· ἐπειδὴ ὅμως πολλοὶ αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν θηρεύοντες συνηνοῦντο μετὰ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐθέσπισαν τὸ ἀξίωμα τῶν *ἐξάρχων*, οἵτινες ἀμέσως παρὰ τῶν παπῶν ἐξαρτώμενοι καὶ ὡς σημεῖον ὑποταγῆς λαμβάνοντες παρ' αὐτῶν τὸ ὠμοφόριον, ἤρχον ἐπὶ τῶν λοιπῶν μητροπολιτῶν· τοιοῦτος πρῶτος ἐξάρχος διωρίσθη ὁ ἀπόστολος τῶν *Γερμανῶν Βοριφάτιος* (§ 62, 1)· ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας ὑπέκειντο οἱ ἐπίσκοποι, οὗτοι ὅμως κυρίως ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων καὶ ὡς σημεῖον τοῦ δικαιώματος τούτου ἐχρησίμευον ἡ ἐπισκοπικὴ ράβδος καὶ ὁ *δακτύλιος*, τὰ ὁποῖα παρεῖχον αὐτοῖς οἱ ἡγεμόνες. Ἐν γένει δὲ περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐπισκόπων πρὸς τοὺς πολιτικούς· ἄρχοντας πᾶραπτηρητέον, ὅτι ἕνεκα τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ *τιμαριωτικοῦ συστήματος* ἐν τῇ Δύσει, οἱ ἐπίσκοποι καὶ αἱ ἐπισκοπαὶ αὐτῶν ὑπέκειντο εἰς τοὺς *τιμαριώτας*· ἕνεκα δὲ τοῦ συνδέσμου αὐτῶν πρὸς τοὺς πολιτικούς· ἄρχοντας, οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν λίαν διεφθαρμένοι· δὲν ἦτο σπάνιον πρᾶγμα νὰ βλέπῃ τις ἐπίσκοπος ἐξερχομένους εἰς *κυνηγέσια* καὶ *πολέμους*, ἀντὶ δὲ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς φέροντας *συνήθως* *ξίφος* καὶ *λόγχην*.

2. Ἀφοῦ τοιαύτη ἦν ἡ κατάστασις τῶν παπῶν καὶ

τῶν ἐπισκόπων, δὲν ἡδύνατό τις νὰ περιμένη κρείσσονα ἀπὸ τοῦ κατωτέρου κλήρου. Οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ διάκονοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοσοῦτον ἀμαθεῖς, ὥστε οὐδὲ κἂν νὰ ἀναγινώσκωσιν ἡδύναντο λατινιστί· συνήθως εἰς τὰ ἀξιώματα ταῦτα ὑπὸ τῶν χρηματολατρῶν ἐπισκόπων ἐξελέγοντο ἄνθρωποι ἀνάξιοι καὶ δοῦλοι, ἐντεῦθεν δὲ εἶναι εὐεξήγητος ἡ διαφθορὰ εἰς ἣν περιῆλθον· τὰ κύρια ἀντικείμενα τῆς ἐνασχολήσεως αὐτῶν ἦσαν πλαστογραφία, σιμωνία, κυνηγέσια, μέθαι, ἐκστρατεῖαι καὶ ἄλλα. Πρὸς διόρθωσιν τῆς δεινῆς ταύτης καταστάσεως ὑπεβλήθησαν πολλαχοῦ οἱ κληρικοὶ ὑπὸ τινὰ *καρόνα*, συνταχθέντα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μοναχικοῦ κανόνος τοῦ *Βερεδίκτου* (§ 44, 3), ἐντεῦθεν δὲ ὠνομάσθησαν *καρονικοί*· κατὰ τὸν κανόνα τοῦτον ἅπαντες οἱ κληρικοὶ μιᾶς πόλεως ἔπρεπε νὰ κατοικῶσιν ἐν ἐνὶ οἴκῳ ἢ μοναστηρίῳ καὶ νὰ διαιτῶνται κοινωβιακῶς.

3. Ἀνάλογος τῆς καταστάσεως τῶν κληρικῶν ἦν καὶ ἡ τῶν *μοναχῶν*, ἐκ τῶν ὁποίων κυρίως ἐλαμβάνοντο οἱ κληρικοί. Ἐνῶ ἄλλοτε τὰ μοναστήρια τῆς Δύσεως ἦσαν σχολεῖα τοῦ κλήρου καὶ φυτώρια τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διεφθάρσαν, γενόμενα λεία τῶν παπῶν καὶ τῶν κοσμικῶν ἀρχόντων· πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἐπυρπολήθησαν καὶ κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν *Νορμανδῶν*, ἄλλων αἱ περιουσίαι διηρπάγησαν καὶ ἐν τοῖς πλείστοις ἦσαν ἡγούμενοι λαϊκοί. Ἐντεῦθεν τὰ ἦθη τῶν μοναχῶν διε-

φθάρσαν, τὰ φρονήματα αὐτῶν μετεβλήθησαν, πολλοὶ παρεδόθησαν εἰς γηίνας ἐνασχολήσεις καὶ ἄλλοι ἐγκατέλιπον τὰ μοναστήρια· ἐν τοῖς μοναστηρίοις κατόικουν νῦν δοῦκες καὶ ἄλλοι κοσμικοὶ ἄρχοντες μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτῶν καὶ τῶν παιδίων, τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν κυνῶν. Πρὸς διόρθωσιν τῆς κακῆς ταύτης καταστάσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου ἀνέλαβε *Βενέδικτος ὁ ἐξ Ἀριανῆς* (+ 821) τὴν μεταρρύθμισιν αὐτοῦ, στηρίξας αὐτὴν εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ἀκολουθῶς δὲ *Βέρνων* τις (+ 927), ιδρύσας ἐν Γαλλίᾳ τὸ ἐπίσημον μοναστήριον *Κλουνιακόν*, κατέστησεν αὐτὸ πρότυπον πολλῶν ἄλλων μοναστηρίων καὶ οὕτω προῆλθον ἐν τῇ Δύσει οἱ λεγόμενοι *μοναχικοὶ σύνδεσμοι*· τοιοῦτον μοναχικὸν σύνδεσμον ἀπετέλουν ὅλα ἐκεῖνα τὰ μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἦσαν συνδεδεμένα μετὰ τοῦ προτύπου μοναστηρίου καὶ ἡκολούθουν τὸν κανόνα αὐτοῦ· μετὰ τοῦ μοναστηρίου τοῦ *Κλουνιακοῦ* συνεδέθησαν ἀκολουθῶς δύο χιλιάδες μοναστηρίων.

§ 68. Θεία λατρεία.

1. Ἡ θεία λατρεία τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας δὲν μετεβλήθη οὐσιωδῶς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην· πανταχοῦ τῆς Δύσεως ὡς γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας ἦν ἡ *λατινική*, καίτοι ταύτην δὲ ἐνόουν οἱ διάφοροι αὐτῆς λαοί, ὡς *λεειτουργία* δὲ ἤδη ἀπὸ τῆς προηγουμένης περιόδου ἐπεκράτησεν ἡ τοῦ *Γρηγορίου τοῦ Μ.* Περί

κηρύγματος τοῦ θεοῦ λόγου οὐδεὶς δύναται νὰ γείνη λόγος, διότι ἔνεκα τῆς ἀμαθείας τῶν κληρικῶν ὁλοτελῶς περιωρίσθη. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἄσμα, περὶ τούτου εἶπομεν ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ, ὅτι διωρθώθη ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Μ. (§ 47, 2), ἐν τοῖς χρόνοις ὅμως τούτοις ἤρξατο νὰ διαφθείρηται καὶ τοιοῦτοτρόπως ἀντὶ τῆς ἀρχαίας μονοφωνίας παρεισέφρησεν ἡ διφωνία, ἡ πολυφωνία καὶ ἡ λεγομένη ἀρμονία· πρώτην δὲ φορὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκτὸς τῆς φωνητικῆς μουσικῆς εἰσῆχθη εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἡ ὀργανική· τοῦτο ἐγένετο διὰ τοῦ ὀργάνου, τὸ ὁποῖον πρῶτον Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος ἔστειλεν ὡς δῶρον εἰς τὸν Πιπῖνον (757) καὶ ἀκολούθως Μιχαὴλ ὁ Α' εἰς τὸν Κάρολον τὸν Μ. (787). Τὸ ὄργανον, ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ἀκολούθως ἐτελειοποιήθη, κατὰ πρῶτον δὲ εἰσῆχθη εἰς τὴν θείαν λατρείαν τῷ 822 ὑπὸ Λουδοβίκου τοῦ Εὐσεβοῦς.

2. Ὁ κύκλος τῶν ἑορτῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἠϋξήσε κατὰ πολὺ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ· οὕτω π. χ. εἰσῆχθη ἡ ἑορτὴ τῶν ἁγίων Πάντων, τῶν ψυχῶν κτλ. Οἱ ἅγιοι ἦσαν ἐν μεγάλῃ τιμῇ καὶ μάλιστα ἡ Θεοτόκος· τὸ δικαίωμα ὅμως τοῦ κατατάσσειν τινὰ εἰς τὸν χορὸν τῶν ἁγίων ἐσφετερίσθησαν οἱ πάπαι. Παράλληλος πρὸς τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων δὲν ἦτο καὶ ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων, μάλιστα ἐν τῷ φραγκικῷ κράτει ἐπολεμήθη αὕτη· μείζων ὅμως ἦτο ἡ προσκύνησις καὶ τιμὴ τῶν λειψάνων· πᾶσα πόλις καὶ χώρα ὡς

εὐτύχημα αὐτῆς ἐθεώρει τὴν ἀπόκτησιν ἱερῶν λειψάνων· ἀλλ' ἔνεκα τούτου συνέβαινον καὶ πολλοὶ δόλοι καὶ ἀπάται. Οὕτω π. χ. παρεῖχον εἰς προσκύνησιν τὰ δάκρυα τῆς Θεοτόκου, τὸ λέντιον, δι' οὗ ὁ Χριστὸς ἐσπόγγισε τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων, τὸ γάλα τῆς Θεοτόκου, τὸ γένειον τοῦ ἀποστόλου Πέτρου καὶ τοῦ Νῶε, τὸ ὀράριον τοῦ Παύλου κτλ. ἄλλαχού πάλιν ἐδείκνυον τὸν τάφον τῶν ἀθώων ἐν Βηθλεὲμ βρεφῶν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τοὺς ναοὺς, οὗτοι κατ' ἀρχὰς ὠκοδομοῦντο ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Βασιλικῶν καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ (§ 47, 3), περὶ τὰς ἀρχὰς ὁμως τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἀνεφάνη ὁ λεγόμενος ρωμανικὸς ρυθμός· ἡ βάσις τοῦ ρυθμοῦ τούτου εἶναι αἱ ἀρχαῖαι βασιλικαί, τὸ διακριτικὸν δὲ γνώρισμα οἱ στρογγύλοι θόλοι, τὰ στρογγύλα τόξα ἐπὶ τῶν παραθύρων καὶ τῶν πυλῶν καὶ οἱ ὀξεῖς πύργοι. Ἐν μεγάλῃ χρήσει ἦσαν καὶ οἱ κώδωνες, τοὺς ὁποίους ἐσυνείθιζον νὰ βαπτίζωσι. Τέλος προκειμένου περὶ τῶν ὡραίων τεχνῶν, καὶ αὗται εἶναι λίαν ἀνεπτυγμέναι καὶ μάλιστα ἡ τορευτικὴ πρὸς κατασκευὴν διαφόρων ἱερῶν σκευῶν, καὶ ἡ ζωγραφικὴ, ἥτις, ἐκτὸς τῶν μικρογραφιῶν, ἐξησκεῖτο καὶ ἐπὶ τῶν μωσαϊκῶν καὶ τῆς ὑελογραφίας.

§ 69. Ἠθικὸς βίος καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.

1. Ἀφοῦ ἐν τῇ Δύσει ἀντὶ τοῦ γνησίου χριστιανικοῦ πνεύματος ἐκράτησε τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ὕλης, ἀφοῦ οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ πολιτικοὶ τε καὶ ἐκ-

κλησιαστικοὶ ἐδούλευον μᾶλλον τῇ αὐθαιρεσίᾳ καὶ τῇ ὕλῃ ἢ τῷ Χριστῷ, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστιανισμὸς τῶν πλείστων ἐκ τοῦ λαοῦ ἦτο ψευδής, δὲν ἦτο δυνατόν βεβαίως νὰ περιμένῃ τις ἀληθῆ χριστιανικὴν ἠθικότητα καὶ ἀρετάς. Βεβαίως καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συναντῶμεν ἄνθη τινὰ τοῦ χριστιανικοῦ βίου, ἔργα ἀγάπης καὶ φιланθρωπίας, ἀληθῆ εὐσέβειαν καὶ τὰ τοιαῦτα, καθόλου ὁμῶς ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῆς ἐποχῆς ἦν ἐλκεϊνὴ. Καὶ τοῦτο οὐδαμῶς παράδοξον, ἀφοῦ ἤρχον τοῦ λαοῦ τοιοῦτοι ἐλκεῖνοι πάπαι, οἷους εἶδομεν ἀνωτέρω (§ 66, 3), ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες δὲν ἦσαν κρείσσονες αὐτῶν, ὡς μαρτυρεῖ ἐν Γαλλίᾳ τὸ παράδειγμα τοῦ Καπέτ (I' αἰών), ὅστις ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ διέπραττε τὰ αἰσχρότερα ὄργια, ἐμπαίζων τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὰς τελετὰς αὐτῆς. Ἐντεῦθεν ἡ δεισιδαιμονία, ἡ σκληρότης, ἡ ἀπανθρωπία, ἡ πίστις εἰς τὰς μαγείας καὶ τὰ πονηρὰ πνεύματα, ἡ περιφρόνησις τοῦ γάμου καὶ τὰ τοιαῦτα ἦσαν συνήθη ἐν τῷ βίῳ τῶν δυτικῶν. Τὴν ἠθικὴν τῆς ἐποχῆς ταύτης κατάστασιν μαρτυροῦσι καὶ αἱ λεγόμεναι Θεοδικαίαι, αἵτινες ἐν μεγάλῃ χρήσει ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἐν τῇ συνειδήσει δηλ. τοῦ λαοῦ ὑπῆρχεν ἡ ἰδέα, ὅτι ἐν περιστάσεσι, καθ' ἃς ἀπεκρύπτετο ἡ δικαιοσύνη, ὁ Θεός, ὡς ὑπερασπιστὴς τοῦ δικαίου, δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν θέλησιν αὐτοῦ διὰ θύμματος. Οὕτω προήλθον αἱ λεγόμεναι Θεοδικαίαι, αἵτινες ἐξετελοῦντο διὰ διαφόρων μέσων· π. χ. διὰ τῆς μορομαχίας, ὅτε ὁ

πίπτων ἐθεωρεῖτο ὡς ἔνοχος· διὰ τοῦ ὕδατος, ψυχροῦ ἢ ζέοντος, ὅτε κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ ριπτόμενος εἰς τὴν θάλασσαν ἢ τὸν ποταμὸν καὶ μὴ βυθιζόμενος ἦν ἔνοχος, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ἐρρίπτετο εἰς ζέον ὕδωρ δακτύλιος ἢ λίθος καὶ ὁ κατηγορούμενος ἔπρεπε νὰ ἐξαγάγῃ αὐτόν, καὶ ἐὰν διέμενεν ἀβλαβής, ἦν ἀθῶος, καὶ δι' ἄλλων μέσων.

2. Ἐναντίον τῆς ἠθικῆς ταύτης διαφθορᾶς πολλάκις κατεξανέστη ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία προσπαθοῦσα νὰ διορθώσῃ τὸ κακόν, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθου, τὸ μὲν διότι τὰ πρὸς τοῦτο μέσα ἦσαν ἀκατάλληλα, τὸ δὲ διότι ἐγίνετο κακὴ αὐτῶν χρῆσις. Ὡς τὸ κυριώτερον πρὸς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ λαοῦ μέσον ἀνέκαθεν ἐχρησίμευσεν ἡ μετάνοια, ἀλλ' ἐπειδὴ αὕτη περιορίζετο οὐχὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν μεταβολὴν τοῦ φρονήματος, ἀλλ' εἰς ἐξωτερικὰ ἔργα, ὡς π. χ. τὴν ἀποχὴν κρέατος καὶ οἴνου, τὴν στέρησιν καλῶν ἐνδυμάτων, τὸ μὴ ἐπιβῆναι ἵππου ἢ ἀμάξης καὶ τὰ τοιαῦτα, διὰ τοῦτο ἀπώλεσε τὴν σημασίαν αὐτῆς· ἔπειτα πολὺ περισσότερον ἡ μετάνοια ἀπώλεσε τὴν δύναμιν αὐτῆς, καθόσον νῦν ἤρξαντο νὰ ἐξαγοράζωσι τὰ ἐπιβαλλόμενα ἐπιτίμια· οὕτω π. χ. ἐὰν οἱ μετανοοῦντες ἦσαν εὐγενεῖς, τὰ ἐπιτίμια ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς δούλους αὐτῶν ἢ ἐξηγόραζον αὐτὰ διὰ χρημάτων. Τὸ κυριώτερον ἐπιτίμιον ἦν ὁ ἀφορισμὸς, δι' οὗ ἀπεκόπτοντο οἱ ἁμαρτάνοντες τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας· ὁ ἀφορισμὸς οὗτος ἀπὸ τοῦ 850 ἐπετάθη, καὶ ὡς ἀνάθεμα ἐπε-

βάλλετο εἰς τοὺς διαπράττοντας δημόσιον ἔγκλημα· ἂν ὁμως ὁ ἁμαρτάνων ἦν λίαν ἰσχυρός, βασιλεὺς ἢ ἡγεμὼν, τότε τὸ ἀνάθεμα ὀνομαζόμενον ἀπαγόρευσις ἐπεβάλλετο ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς χώρας· κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀπαγορεύσεως ἡ θεία λατρεία δὲν ἔπρεπε νὰ τελεῖται, οἱ κώδωνες ἔπρεπε νὰ σιγῶσι, τὸ βάπτισμα νὰ γίνηται μυστικῶς, οἱ γάμοι νὰ μὴ ἀγιαζονται, νὰ ὑπάρχῃ γενικὴ ἀποχὴ κρέατος, καὶ μόνον οἱ κληρικοί, οἱ ἐπαῖται καὶ τὰ κατώτερα τῶν δύο ἐτῶν παιδία νὰ ἐνταφιάζονται. Οὕτως ἡ ἀπαγόρευσις ἐχρησίμευεν εἰς τοὺς πάπας μᾶλλον ὥς μέσον ἰσχυρόν, χάριν ἰδιοτελῶν σκοπῶν, παρά πρὸς ἡθικὴν διόρθωσιν τοῦ λαοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

§ 70. Περὶ τῶν γραμμάτων καὶ τῆς θεολογίας καθόλου.

1. Ἡ πρὸ *Καρόλου* τοῦ *Μ.* ἐποχὴ κυρίως εἰπεῖν διατελεῖ ἐν σκότει καὶ ἀμαθείᾳ, καὶ τούτου αἰτία εἶναι αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ἡ διαφθορὰ καὶ ἀδιαφορία τοῦ κλήρου καὶ ἐν γένει τὸ ὑλιστικὸν τῆς ἐποχῆς πνεῦμα. Ἀπὸ τοῦ *Καρόλου* ὁμως τοῦ *Μ.* καὶ ἐξῆς παρήχθη ἐπιστημονικὴ τις κίνησις καὶ ἐνέργεια· παραλαβὼν οὗτος ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ τὸν σοφώτερον τῆς Δύ-

σεως ἄνδρα, τὸν *Ἀλκουίνον*, αὐτὸς τε κατεγίνετο ἀνεκδότως εἰς τὰ γράμματα καὶ ἀπασαν αὐτοῦ τὴν οἰκογένειαν καὶ τοὺς εὐγενεῖς προέτρεπεν εἰς τοῦτο. Οὕτως ἐμορφώθη ἡ λεγομένη *σχολὴ τοῦ Παλατίου*. Ἀκολουθῶς τὸ παράδειγμα τοῦ *Καρόλου* ἠκολούθησαν οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, ὡς καὶ πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ ἡγουμένων, καὶ οὕτω πολλαχοῦ τῆς Δύσεως ἐμορφώθησαν διάφοροι σχολαί. Ἐν ταῖς σχολαῖς ταύταις ἐκτὸς τῆς θεολογίας ἐδιδάσκοντο πρῶτον ἡ ἠθικὴ, ἥτις περιελάμβανε τὴν γραμματικὴν, ῥητορικὴν καὶ διαλεκτικὴν, καὶ δεύτερον ἡ φυσικὴ, ἥτις περιεῖχε τὴν ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, μουσικὴν καὶ ἀστρονομίαν. Ἐν τούτοις ἀπὸ τοῦ *Ι'* αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ *ΙΑ'*, ἐπὶ τοῦ πλείστου μέρους τῆς Δύσεως ἐπικρατεῖ παχυλότατον σκότος καὶ ἀμάθεια, διὰ τοῦτο τὴν ἐποχὴν ταύτην δικαίως ὀνομάζει ἡ ἱστορία *σκοτεινὸν αἰῶνα*.

2. Παραλλήλως πρὸς τὴν καθόλου παιδευσιν ἔβαινε καὶ ἡ θεολογία. Ἦδη ἀπὸ *Γρηγορίου τοῦ Μ.* ἡ θεολογία τῆς Δύσεως δὲν παρέχει τι ἄξιον λόγου, περιορίζεται δὲ κυρίως εἰς τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας καὶ εἰς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τῶν προηγουμένων χρόνων· ὥστε κυρίως θεολογικὴ παιδεία παρά τοῖς Δυτικοῖς δὲν ὑπάρχει κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, σπέρματα δὲ τινα μόνον ἐμφανίζονται, τὰ ὁποῖα ἀκολουθῶς ἐχρησίμευσαν ὡς βάσις τῆς *σχολαστικῆς θεολογίας*. Naί μὲν ὑπάρχουσι συγγράμματα, εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς

θεολογίας ἀναφερόμενα, ἀλλὰ ταῦτα δὲν παρέχουσι τι νέον.

§ 71. Οἱ ἐπισημότεροι θεολόγοι τῆς Δύσεως.

Ἄλλὰ καὶ μεθ' ὅλην τὴν κατὰπτωσιν τῆς θεολογίας τῆς Δύσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, οὐδὲν ἥττον ἀναφαίνονται ἐπίσημοί τινες συγγραφεῖς, τοὺς ὁποίους δὲν πρέπει νὰ παρέλθωμεν ἐν σιγῇ. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἐξῆς· 1) Ἀλκουίνος ὁ Ἀγγλοσάξων, ὁ ἀστὴρ τοῦ θεολογικοῦ ὀρίζοντος τῆς Δύσεως, ὅστις ἀνεπτύχθη ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐγίνωσκε καλῶς τὴν Ἑλληνικὴν, Λατινικὴν καὶ τὰς διαφόρους ἐπιστήμας τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Κατὰ τι ἐν Ῥώμῃ ταξείδιον τῷ 781 γνωρίσας Κάρολον τὸν Μ. μετέβη εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ καὶ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (804) διετέλεσε φίλος, διδάσκαλος καὶ σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Ἀλκουίνος ἔγραψε πολλά, οὐ μόνον θεολογικά, ἀλλὰ καὶ γραμματικά καὶ φιλοσοφικά. Μεθ' αὐτοῦ ἐπίσημοι ἦσαν Θεόδουλος ὁ ἐπίσκοπος Ἀὐρηλίας, συντελέσας πολὺ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κλήρου καὶ τὴν δημοτικὴν παιδείαν, καὶ ὁ Ραβάνος Μαῦρος, ἐπίσκοπος Μογοντιακοῦ, γνωστὸς διὰ τὸν κατὰ τοῦ Γότταλκ ἀγῶνα (§ 65, 1). 2) Ἀρναστάσιος ὁ Βιβλιοθηκᾶριος, ὀνομασθεὶς οὕτω, διότι ἐπὶ τῶν παπῶν Νικολάου τοῦ Α', Ἀδριανοῦ Β' καὶ Ἰωάννου Η' ἐ χρημάτισε βιβλιοφύλαξ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ῥώμης· οὗτος εἶναι ἐπίσημος διὰ τὰς βιογραφίας τῶν παπῶν, τὰς ὁποίας συνέγραψεν· 3) Ἰωάννης Σκῶτος

Ἐριγένης, Ἴρλανδὸς τὸ γένος καὶ διακρινόμενος ὅλων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ἐπὶ τῇ θεωρητικῇ ἀναπτύξει· οὗτος τὴν θεωρητικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν ὥφειλε κυρίως εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ὁριγένους, Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ. Σκοπὸς τοῦ συστήματος αὐτοῦ εἶναι νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ ἀληθὴς θεολογία καὶ ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία ταυτίζονται καὶ δὲν συγκρούονται, διακρινόμεναι μόνον κατ' εἶδος. Ἐν τούτοις περιέπεσεν εἰς διαφόρους πλάνας καὶ μάλιστα τὸν πανθεϊσμόν· 4) καὶ τελευταῖος ἄξιος λόγου εἶναι ὁ Λανφράγκος, ἐπίσημος θεολόγος καὶ ἀκολούθως ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας· οὗτος ἔγραψε πολλὰ καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς πρόδρομος τῆς σχολαστικῆς θεολογίας.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἀπὸ Μιχαήλ τοῦ Κηρουλαρίου μέχρις ἀλώσεως
τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1054—1453).

Α'. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

1. Ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Σχέσις τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

§ 72. Απόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκ-
κλησιῶν μέχρι τοῦ 1437.

1. Καίτοι τὸ μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκ-
κλησίας σχίσμα (§ 55) ἐξακολουθεῖ ἔτι ὑφιστάμενον,
καίτοι ἡ μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἐπελθοῦσα διαί-
ρεσις ἐπιτείνεται, καθόσον ἡ μὲν Ἀνατολικὴ ἀραρότως
ἀντέχεται τῆς πατρίου διδασκαλίας μηδεμίαν καινο-
τομίαν ἐπιτρέπουσα, ἡ δὲ Δυτικὴ ἐμπλατύνει καθ' ἐ-
κάστην τὸ βάραθρον τῶν νεωτερισμῶν, ἐν τούτοις παρ'
ἐκατέρᾳ δὲν ἐσβέσθη ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐνώσεως· ἐντεῦθεν
κατὰ διαφόρους ἐποχὰς πολλοὶ ἔλαβον διαφόρους ἀπο-
πείρας πρὸς ἔνωσιν· δυστυχῶς ὅμως αἱ ἀπόπειραι αὐ-
ταὶ ἀπεδείχθησαν μάταιαι, διότι οἱ ἀναλαβόντες αὐ-

τὰς δὲν εἰργάζοντο εἰλικρινῶς, ἀλλ' οἱ μὲν αὐτοκράτο-
ρες τοῦ Βυζαντίου ὅπως λάβωσι τὴν βοήθειαν τῆς Δύ-
σεως, οἱ δὲ πάπαι ὅπως ἐπιτύχωσι τῶν κατακτητικῶν
αὐτῶν σχεδίων ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ
τῶν ἀποπειρῶν τούτων ἀναφέρομεν τὰς ἐπισημοτέρας.
Κατὰ τὸ 1135 ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Λωθά-
ριος ὁ Β' ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν
αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Κομνηνὸν (1118—1143)
Ἀρσελμόν τινα, ὅστις ἐν τινι δημοσίᾳ διαλέξει παρα-
σκευασθείσῃ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγίας Σοφίας συνεζήτησε
μετὰ τοῦ σοφοῦ μητροπολίτου Νικομηδείας Νικήτα
περὶ τῶν διαφορῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἀρσελ-
μος ὑποστηρίζων τὰς ιδέας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας,
ἐπεκαλέσθη τὴν διηνεκῇ δῆθεν ὀρθοδοξίαν αὐτῆς καὶ
κατηγόρησε τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ὡς παραγα-
γοῦσαν τὰς αἱρέσεις. Ὁ Νικήτας δὲν ἡρνήθη τοῦτο,
ἀλλ' ἀποδείξας ὅτι αἱ αἱρέσεις προῆλθον ἐκ τῆς ἀνα-
πτύξεως καὶ ζωηρότητος τῶν Ἑλλήνων, ὧν ἐστεροῦντο
οἱ Λατῖνοι, συνεπέραναν ὅτι συγχρόνως καὶ ὑπὸ τῶν
Ἑλλήνων κατεπολεμήθησαν. Εἶτα δὲ ὁμιλῶν περὶ τοῦ
πρωτείου καὶ τῆς παντοκρατορίας τοῦ πάπα, Πῶς συμ-
βιβάζονται ταῦτα, εἶπε, πρὸς τὴν ἀληθινὴν εὐαγγε-
λικὴν ἐλευθερίαν; ποῦ μένουσι τότε αἱ ἅγιοι Γραφαί,
τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων, ἐὰν ὁ πάπας ᾖ ὁ μόν-
ος ἄρχων τῆς Ἐκκλησίας; Ἐτέρα σημαντικὴ ἀπό-
πειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐγένετο τῷ 1232.
Ἦδη δηλ. τῷ 1204 οἱ Λατῖνοι δολίως κυριεύσαντες

τὴν Κωνσταντινούπολιν κατέλυσαν τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, τὰ λείψανα τῆς ὁποίας συνεκεντρώθησαν, τὸ μὲν ἐν *Νικαίᾳ* ὑπὸ Θεόδωρον τὸν *Λάσκαριν*, τὸ δὲ ἐν *Τραπεζοῦντι* ὑπὸ Ἀλέξιον τὸν *Σ'* τὸν *Κομνηνόν*. Εἰς *Νίκαιαν* κατέφυγε καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τοῦ κλήρου αὐτοῦ καὶ τῆς συνόδου. Τῷ 1232 λοιπὸν πρὸς τὸν πατριάρχην *Γερμανὸν τὸν Β'* ἦλθε πρεσβεία παρὰ τοῦ πάπα *Γρηγορίου τοῦ Θ'*, ἐκ τῆς γενόμενης δὲ τότε συνδιαλέξεως προῆλθεν ἀλληλογραφία, ἐν ᾗ ὁ πατριάρχης *Γερμανὸς* καταρραπίζων τὰς μοναρχικὰς ἀξιώσεις τῶν παπῶν μέμφεται αὐτοὺς ἅμα καὶ διὰ τὰ δεινὰ, ὧν αὐτοὶ ἐγένοντο πρόξενοι τῇ Ἀνατολῇ καὶ καταστρέφει τὸν λόγον διὰ τῶν ἐξῆς: *Καλὰ γε ταῦτα, ἀγιώτατε καὶ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου διάδοχε; ταῦτα παραγγέλλει ὁ τοῦ πρῶτου καὶ ταπεινοῦ τῇ καρδίᾳ Χριστοῦ μαθητῆς;*

2. Αἱ πρὸς ἔνωσιν ἀπόπειραι μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐπανελήφθησαν τῷ 1271 ὑπὸ *Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου* (1259—1282). Οὗτος δηλ. τῷ 1261 καταλύσας τὴν λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ φοβούμενος τὸν ἐκ τῆς Εὐρώπης πόλεμον, ἤδη μὲν καὶ προηγουμένως συνεννοήθη μετὰ τῶν παπῶν, ὅτε ὁμῶς τῷ 1271 ἀνέβη τὸν παπικὸν θρόνον *Γρηγόριος ὁ Γ'* (1271—76), ὅστις πολὺ ἐπεθύμει τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, προέβη μετὰ πολλῆς τῆς δραστηριότητος. Διὸ προσκαλέσας τὸν πατριάρχην *Ἰωσήφ* καὶ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ἐπισκόπων, προέβαλεν αὐτοῖς

τὴν ἐκ τῆς ἐνώσεως ὠρέλειαν, ἣτις ἔσται δυνατὴ, ἔλεγεν, ἐὰν τρία τινὰ ἀποδεχθῶσιν οἱ ἀνατολικοί, τὸ *μνημόσυνον* τοῦ πάπα, τὸ *ἐκκλητον* καὶ τὸ *πρωτεῖον* αὐτοῦ. Τότε ὁ λόγιος χαρτοφύλαξ *Ἰωάννης ὁ Βέκκος* λαβὼν τὸν λόγον ἀπέδειξεν, ὅτι οἱ Λατῖνοι εἶναι αἵρετικοὶ καὶ διὰ τοῦτο εἰς οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔλθωσι πρὸς αὐτοὺς κοινωνίαν· ὁ *Μιχαὴλ* ὁμῶς ὀργισθεὶς ρίπτει τὸν *Βέκκον* εἰς τὴν φυλακὴν, ἀλλ' οὗτος ἐνταῦθα ἀναδείκνυται θερμὸς ὁπαδὸς τῆς ἐνώσεως, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ στέλλει πρεσβείαν πρὸς τὸν πάπαν, κομίζουσαν καὶ πλούσια δῶρα. Ἐν τούτοις ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐναντία μερὶς ἀντενῆργει εἰς τὴν ἔνωσιν, μεθ' ὅλην τὴν εὐγλωττίαν, τὴν ὁποίαν κατέβαλεν ὁ *Μιχαὴλ* ὅπως πείσῃ αὐτήν, ὅτι ἡ παραδοχὴ τῶν τριῶν ἐκείνων κεφαλαίων οὐδεμίαν εἶχε σημασίαν. Τότε βλέπων ὁ *Μιχαὴλ* ὅτι οὐδὲν κατορθοῖ διὰ τῶν λόγων, ἀπεφάσισε νὰ μεταχειρισθῇ βίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἄλλων μὲν τὴν περιουσίαν ἐδήμευσεν, ἄλλους ἐφυλάκισε καὶ ἄλλους ἐξώρισεν. Ἐνῶ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἡ πρεσβεία τοῦ αὐτοκράτορος μετὰ φοβερὸν ναυάγιον ἀφίκετο τέλος εἰς τὴν *Ρώμην* καὶ ἐκτὸς ἐπιστολῆς τινος τοῦ *Μιχαὴλ* πρὸς τὸν πάπαν, ἐν ᾗ ὡμολόγει αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν *Χριστιανῶν* καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἐνεχείρισεν αὐτῷ καὶ γράμματα τῶν ἐπισκόπων, ἐν ᾗ ὁμῶς οὗτοι ἦσαν ὑπογεγραμμένοι ἄνευ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν, ὡς ἐξῆς: *Ὁ Ἐφῆσου μητροπολίτης* κτλ. Ὁ πάπας *Γρηγόριος* εὐμενῶς ἀπο-

δεξάμενος τὴν πρεσβείαν ἀνεχώρησε μετ' αὐτῆς εἰς τὴν ἐν Λουγδούνῳ τῷ 1274 συγκροτηθεῖσαν Οἰκουμενικὴν τῶν Λατίνων σύνοδον, ἐν ᾗ οἱ Ἕλληνες ἀπεσταλμένοι ἄνευ δυσκολίας ὡμολόγησαν τὴν λατινικὴν ὁμολογίαν καὶ οὕτως ἀπετελέσθη δῆθεν ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀλλὰ τῆς πρεσβείας ἐπανελθούσης εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὰ πράγματα ἥλλαξαν φάσιν· ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ ἀπήχθη εἰς τι φρούριον ἐν Χηλῇ, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἀνέβη εἰς τὸν θρόνον ὁ λατινόφρων Βέκκος· οὗτος δὲ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος προέβησαν ἤδη εἰς τὸ νὰ ἐπιβάλλωσι τὴν ἔνωσιν· καὶ ὁ μὲν Βέκκος προσεπάθει τοῦτο διὰ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ, ὁ δὲ Μιχαήλ διὰ τῆς βίας. Τότε δὲ ἐπειδὴ πολλοὶ ἀνθίσταντο, ἔπαθον τὰ πάνδεινα· ἰδίως πολλὰ κακὰ συνέβησαν εἰς τοὺς ἐν Ἀθῶ μοναχοὺς. Ἐν τούτοις ἡ γενομένη αὕτη ἔνωσις οὐδαμῶς ὠφέλησε τὸν Μιχαήλ, διὰ τοῦτο καὶ οὗτος κατ' ὀλίγον ἐδείκνυτο ψυχρὸς πρὸς αὐτήν, μάλιστα ἡμέραν τινὰ ἐπ' ἐκκλησίας ἀπηγόρευσε τὸν διάκονον νὰ μνημονεύσῃ τοῦ πάπα. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαήλ, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀνδρόνικος ὁ Β' (1283—1328) κατέστρεψε πᾶν τῆς ἐνώσεως ἔχνος καὶ καταβιβάσας τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τὸν Βέκκον, ἀνεβίβασε πάλιν τὸν Ἰωσήφ. Ἀλλ' ὁ Βέκκος καίτοι ἐν τινι συνόδῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπέρριψε τὴν λατινικὴν ὁμολογίαν, ἐξηκαλούθει ὅμως μέχρι τέλους τοῦ βίου αὐτοῦ (1298) ὑπερασπιζόμενος τὴν ἔνωσιν.

3. Ἡ ἀποτυχία τῶν μέχρι τοῦδε ἀποπειρῶν πρὸς

ἔνωσιν δὲν ἐσυνέτισε τοὺς ἡμετέρους, διὰ τοῦτο ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων προέβησαν εἰς τοιαύτας καὶ μετὰ ταῦτα. Οὕτω π. χ. Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος (1328—1341) ἀφοῦ ἐπεχείρησεν εἰς μάτην τοιαύτην ἀπόπειραν τῷ 1332, ἀπέστειλε τῷ 1339 πρὸς τὸν πάπαν Βενέδικτον τὸν IB' (1334—1342) τὸν πεπαιδευμένον ἀρχιμανδρίτην Βαρλαάμ, ὅστις ἐπὶ τέλους βλέπων τὸ ἄκαμπτον τῶν Δυτικῶν, ζητούντων νὰ ἀφομοιώσωσι κατὰ πάντα τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν, ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτος. Ἐπίσης καὶ Ἰωάννης ὁ Καρτακουζηνὸς ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις περὶ ἐνώσεως πρὸς τοὺς Δυτικούς, ὡς καὶ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος (1341—1391), ὅστις μάλιστα τοσοῦτον ἐνδοτικὸς ἐδείχθη πρὸς τὸν πάπαν Ἰννοκέντιον τὸν Ε' (1352—1362), ὥστε ὑπεσχέθη αὐτῷ τελείαν ὑποταγὴν, τὴν παιδαγωγίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μαρουῆλ ἐν τοῖς λατινικοῖς ἡθεσι καὶ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Κράτους αὐτοῦ διὰ ῥωμαίων ἀπεσταλμένων. Ὁ διάδοχος τοῦ Ἰννοκεντίου Οὐρβανὸς ὁ Ε' ἀπήτησε παρὰ τοῦ Ἰωάννου τελείαν ὑποταγὴν τῆς Ἀνατολικῆς εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ὁ δὲ δυστυχὴς αὐτοκράτωρ εἰς τοιαύτην ἀπελπισίαν περιῆλθεν, ὥστε τῷ 1369 ἐλθὼν προσωπικῶς εἰς τὴν Ρώμην πρὸς τὸν πάπαν, ὡμολόγησε τὰ δόγματα τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπιλαθόμενος τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ ἀξίας ἡσπάσατο τὸν πόδα τοῦ διαδόχου τοῦ Πέτρου.

§ 73. Ἡ ἐν Φλωρεντία ψευδὴς ἔνωσις.

1. Τελευταία πρὸς ἔνωσιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἀπόπειρα ἐγένετο ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου (1425—1448) καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἐπίσημος ἐν τῇ ἱστορίᾳ *σύνοδος τῆς Φλωρεντίας*. Ὁ αὐτοκράτωρ δηλ. οὗτος συνεχίζων τὰς μετὰ τοῦ πάπα διαπραγματεύσεις τοῦ πατρὸς αὐτοῦ *Μαρουῆλ* (1391—1425) προέτεινεν εἰς τὸν πάπαν *Μαρτίνον τὸν Ε'* (1415—1431) τὴν συγκρότησιν οἰκουμενικῆς συνόδου ἐν Κ/λει, ἀλλ' οὗτος ἀπήντησεν αὐτῷ τῷ 1426, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὡς θυγάτηρ (!) ὀφείλει νὰ παρουσιασθῇ πρὸς τὴν μητέρα ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ αὐτοκράτωρ δεινῶς πιεζόμενος ὑπὸ τῶν περιστάσεων καὶ μεθ' ὅλην τὴν ἀντίδρασιν τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, ἐδέχθη τὴν πρότασιν τοῦ πάπα· τὸ πρᾶγμα ἦλθε κατ' εὐχὴν τοῦ πάπα, διότι πρὸ ὀλίγου συνεκροτήθη ἡ ἐν *Βασιλείᾳ* οἰκουμενικὴ σύνοδος πρὸς μεταρρυθμίσιν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τούτοις ἀποθανόντα τὸν Μαρτίνον διεδέχθη *Εὐγένιος ὁ Δ'* (1431—1447), ὅστις διαφωνήσας πρὸς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, συνεκρότησεν ἐτέραν ἐν *Φερράρᾳ*· εἰς τὴν σύνοδον ταύτην ἔμελλον νὰ παρουσιασθῶσιν οἱ ἀνατολικοί, ἐρχόμενοι ἐπὶ πλοίων, τὰ ὅποια ἔστειλεν ὁ πάπας. Καὶ ἀληθῶς τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1438 ἔφθασεν εἰς Βενετίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Φερράραν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ πολλοὺς διακρινομένους ἐπὶ σοφίᾳ, ὡς *Γεώργιον τὸν Σχο-*

λάριον, *Γεώργιον τὸν Γεμισιὸν* καὶ *Γεώργιον τὸν Ἀμυρνούτην*, τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ μετὰ πλεόν ἢ ἑκοσιν ἐπισκόπων, ἐν οἷς ἐπίσημοι *Μάρκος ὁ Ἐφέσου ὁ Εὐγενικός, ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος* καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἐν τε Βενετίᾳ καὶ Φερράρᾳ μετὰ μεγάλων τιμῶν ὑπεδέχθησαν τοὺς ἡμετέρους, ὁ πάπας μόνον ἀπήτησεν, ὅπως ὁ πατριάρχης καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι ἀσπασθῶσι τὸν πόδα αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ ἀντιχριστιανικὴ αὐτοῦ αὕτη ἀξίωσις ἀπεκρούσθη καὶ ἡσπασθήσαν ἀλλήλους κατὰ τὸν συνήθη ἐν Χριστῷ ἀσπασμόν. Ἐν τούτοις πρὶν ἢ κατάρξωνται τῶν ἐπισήμων συνεδριάσεων τῆς συνόδου, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅπως προσέλθωσι καὶ οἱ ἐν Βασιλείᾳ ἐπίσκοποι καὶ ἡγεμόνες, ἀπεφασίσθη, ὅπως προπαρασκευάσωσι τὴν ἐργασίαν τῆς συνόδου, καὶ ἀληθῶς τῇ 9 Ἀπριλίου 1438 ἐγένετο ἡ ἐναρξίς τῆς συνόδου, τὴν ἑποῖαν ἐπηκολούθησαν διάφοροι συνεδριάσεις· ἐπειδὴ ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ οὐδεὶς προσῆλθεν ἐκ Βασιλείας, ἤρξαντο τῶν ἐπισήμων συνεδριάσεων τῆς συνόδου καὶ τῇ 8 Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐγένετο ἡ πρώτη, μεθ' ἣν ἕτεραι 15. Ἐν ταῖς συνεδριάσεσι ταύταις κυρίως προὔκειτο περὶ τοῦ, ἐὰν ἡ προσθήκη καὶ ἐκ τοῦ *Υἱοῦ* ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως ᾗναι θεμιτὴ ἢ οὐ. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου *Μάρκος ὁ Εὐγενικός* προέτεινε τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πρακτικῶν τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, τούτου δὲ γενομένου ἀπεδείχθη τρανῶς, ὅτι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἀπηγόρευσαν ἀπολύτως πᾶσαν προσθήκην ἐν τῷ συμβόλῳ, καὶ διὰ τοῦτο

κατὰ τὴν 16ην ἐν Φερράρχ συνεδρίασιν ὁ ἱερὸς Μάρκος ἀπῆρτησε παρὰ τῶν Λατίνων τὴν παρακαταθήκην τῆς πίστεως ἀλώβητον καὶ ἀκεραίαν, ὡς αὐτὴν παρέλαβον· διότι, προσέθηκεν, ἐάν μὲν ἡ προσθήκη ᾗναι μικροῦ λόγου ἄξια, δι' αὐτὸ τοῦτο πρέπει καὶ νὰ ἀφαιρεθῇ, διότι οὐδεμία ἐντεῦθεν βλάβη· ἐάν δὲν ᾗναι σημαντική, τότε εἶναι δίκαιον νὰ ἐπιμένωσιν οἱ Ἕλληνες· ἐάν δὲ πάλιν δι' οἰκονομίαν προσετέθη, πάλιν δι' οἰκονομίαν πρέπει νὰ ἀφαιρεθῇ, διότι οὕτω θὰ συνενωθῶσι τόσοι χριστιανοί, διεσχισμένοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐν τούτοις οἱ Λατῖνοι βλέποντες τὴν ἰσχὺν τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν Ἑλλήνων, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ λοιμοῦ τοῦ μαστίζοντος δῆθεν τὴν Φερράραν, μετέθηκαν τὴν σύνοδον εἰς Φλωρεντίαν· ὁ σκοπὸς ὅμως αὐτῶν κυρίως ἦν, ἵνα διὰ στερήσεων καὶ ταλαιπωριῶν ἀναγκάσωσιν αὐτοὺς νὰ ὑποκύψωσιν.

2. Οὕτω μετατεθείσης τῆς συνόδου εἰς Φλωρεντίαν ἤρξαντο καὶ πάλιν αἱ συνεδριάσεις αὐτῆς, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ μὲν Λατῖνοι διὰ σορισμάτων καὶ παρερμηνειῶν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας προσεπάθουν νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν κακοδοξίαν αὐτῶν, οἱ δὲ Ὁρθόδοξοι ἀντέκρουον αὐτούς, ὡς ἰστὸν ἀράχνης διαλύοντες τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν. Ἐν μιᾷ τῶν συνεδριάσεων τούτων ὁ ἱερὸς Μάρκος, ἀφοῦ ἔκ τε τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων ἀπέδειξεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν Λατίνων εἰς αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ ὁγδόου ἄρθρου τοῦ

συμβόλου τῆς πίστεως, εἰπὼν τὰ ἐξῆς· Ἐὰν οἱ Πατέρες τῆς Β' οἰκουμενικῆς συνόδου εἶχον τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τότε κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἔπρεπε νὰ εἰπωσι· καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον καὶ σὺν αὐτοῖς συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον· ἐπειδὴ ὅμως εἶχον τὴν ἰδέαν ὅτι ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, διὰ τοῦτο προκειμένου μὲν περὶ ἐκπορεύσεως, εἶπον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, προκειμένου δὲ περὶ τοῦ ὁμοτίμου καὶ ὁμοουσίου προσέθηκαν· τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον. Ἐν τούτοις μετ' ὀλίγον ἔπαυσαν πλέον αἱ δημόσιαι καὶ ἐπίσημοι συνεδριάσεις, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἐζήτησε τρόπον συνεννοήσεως, ἔχων συμφρονούντας πρὸ πάντων τὸν Νικαίας Βησσαρίωνα καὶ τὸν Ῥωσσίας Ἰσίδωρον, οἵτινες, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη, ἐκ λόγων ἰδιοτελῶν προσῆλθον εἰς τὰς λατινικὰς φάλαγγας, διότι ἀκολούθως ἀμφοτέροι ἐτιμήθησαν διὰ τῆς καρδιναλικῆς τηβέννου· οἱ λατινόφρονες κατέβηλον πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως πείσωσι τὸν ἱερὸν Μάρκον περὶ τῆς ἐνώσεως, λέγοντες ὅτι μικρὰ διαφορὰ ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο ἐκκλησιῶν· ἀλλ' ὁ στερρὸς τῆς Ὁρθοδοξίας ὑπέρμαχος ἀπῆντα· Ὁμοιον λέγετε, ὡσεὶ τις ἔλεγεν, εὐδὲν αἰτοῦμαι σε, ἀλλ' ἢ τὴν σὴν ἁπαλὴ ἀποτεμεῖν κεφαλὴν καὶ μετὰ ταῦτα πορεύου ὅπου θέλεις. Ἐπὶ τέλους δι' ὑποσχέσεων, διὰ δώρων, δι' ἁ-

πειλῶν κατῴρθωσαν νὰ πείσωσι τοὺς πλείστους τῶν ἡμετέρων, ὅπως παραδεχθῶσι τὰ ἐξῆς τέσσαρα κεφάλαια: τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τὴν χρῆσιν τῶν ἀζύμων, τὸ καθαρτήριο πῦρ καὶ τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα καὶ νὰ υπογράψωσι τὸν πανάθεσμον τῆς ἐνώσεως ὅρον. Ἀλλ' ὅ,τι ἔπραξαν οἱ πλείστοι ἐκ τῶν ἡμετέρων ἕνεκα ἰδιοτελείας ἢ βίας καὶ ἀνάγκης, τοῦτο δὲν ἔπραξεν ὁ ἀδάμας κατὰ τὴν καρτερίαν καὶ σταθερότητα Μάρκος ὁ Εὐγενικός· τοσαύτην δὲ σημασίαν εἶχεν ἡ ἄρνησις αὐτοῦ, ὥστε ὅτε ἔμαθε τοῦτο ὁ πάπας ἀνεφώνησεν: *Ἰού, φίλοι φράτορες, ἐποιήσαμεν οὐδέν*. Οὕτως οἱ ἡμέτεροι καταπρόδόντες τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν ἐπανῆλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1440, ἐπιβίβασθέντες ὁμῶς ἐπὶ φορτηγῶν πλοίων, πενιχρῶς καὶ ἀδόξως.

3. Ἀλλὰ τοιαύτη σύνοδος, οὕτω συγκροτηθεῖσα καὶ ἐνεργήσασα, σύνοδος ἀποφασίσασα ἐναντίον τῆς διδασκαλίας τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων, σύνοδος τὰς ἀποφάσεις τῆς ὁποίας δὲν ὑπέγραψαν πάντες καὶ τῆς ὁποίας προήδρευε πάπας, ὅστις ὑπὸ τῆς λοιπῆς Δύσεως κατεδικάσθη ὡς αἰρετικός, σιμωνιακὸς καὶ ἄσωτος, τοιαύτη σύνοδος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχῃ κύρος· διὰ τοῦτο οὐ μόνον οἱ υπογράψαντες τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς ἐπιστρέψαντες εἰς Κωνσταντινούπολιν κατεδίκάζον αὐτὴν λέγοντες, *νὰ κοπῇ ἡ δεξιὰ ἡ υπογραφή* καὶ *νὰ ἐκρίζωθῇ ἡ γλῶσσα ἡ ὁμολογήσασα*, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ πανταχοῦ ὀρθόδο-

ξοὶ κατεδίκασαν αὐτὴν διὰ συνόδων· οὕτω π. χ. τῷ 1443 συνεκροτήθη σύνοδος ἐν Ἱεροσολύμοις καταδικάσασα τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ ψευδοσύνοδον καὶ ψευδένωσιν, ἀκολουθῶς ἐν Τραπεζοῦντι, Ῥωσσίᾳ, Μολδαυίᾳ, Σερβίᾳ, Ἰθηρίᾳ καὶ ἐπὶ τέλους δις ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ 1450 ἐπὶ τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος *Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου* συνεκροτήθη ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας μεγάλη σύνοδος, ἐν ᾗ ἀπεκηρύχθη ὁ ἐν Φλωρεντίᾳ ψευδοσύλλογος. Οὕτως ἔληξαν αἱ πρὸς ἔνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἀπόπειραι, εἰς οὐδὲν καταλήξασαι εὐάρεστον ἀποτέλεσμα. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι καὶ κατὰ τὸ 1452 αἱ ἀνάγκαι τῶν ἡμετέρων προεκάλεσαν νέας περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσεις, ἀλλὰ καὶ αὗται ἐματαιώθησαν, ἐπελήθους τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἱρέσεις καὶ σχίσματα.

§ 74. Ἡ αἵρεσις τῶν Βογομίλων.

1. Κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα παρουσιάσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει αἵρεσις τις, προερχομένη ἐκ Βουλγαρίας, τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ὁποίας οἱ ὀρθόδοξοι ἐκάλεσαν *Βογομίλους* (ὄνομα βουλγαρικὸν δηλοῦν Θεόφιλος), ἐνῶ οἱ ἴδιοι ἐκάλουν ἐκυτοὺς *Χριστοπολίτας*.

Ἡ αἵρεσις τῶν Βογομίλων, ἔχουσα συγγένειαν πρὸς τοὺς ἀρχαίους *Μαριχαίους* (§ 21) καὶ τοὺς ἐν τῇ προηγούμενῃ περιόδῳ ἐμφανισθέντας *Παυλικιανούς* (§ 56) παρεδέχετο δύο θεούς, ἓνα καλὸν καὶ ἕτερον πονηρόν, ὅστις κυρίως ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους· περαιτέρω εἰς τὸ περὶ ἁγίας Τριάδος δόγμα ἐπρέσβευεν ὡς ὁ *Σαβέλλιος* (§ 23), ἡρνεῖτο τὴν πραγματικὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου καθὼς καὶ τὸν σταυρικὸν αὐτοῦ θάνατον, καὶ ἐπὶ τέλους ἐν τῇ περὶ τελετῶν διδασκαλίᾳ καὶ τῇ θεῇ λατρείᾳ ἐδίδασκεν ὡς οἱ Παυλικιανοί. Οὕτω π. χ. οἱ Βογόμιλοι ἀπέβαλλον ὅλους τοὺς ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας, ἐκ τῶν βασιλέων παρεδέχοντο ὡς ὀρθοδόξους μόνον τοὺς *εἰκονομάχους*, καὶ μάλιστα τὸν *Κοπρώνυμον*, ἀπέβαλλον τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τοῦ τιμίου Σταυροῦ ὡς εἰδωλολατρικὴν, ὕβριζον τὸ βάπτισμα καὶ τὴν θεῖαν εὐχαριστίαν καὶ ἐπὶ τέλους δισχυρίζοντο, ὅτι ὁ διάβολος, ὁ ἔχων πρότερον ἔδραν τὸν ναὸν τοῦ Σολομῶντος ἐν Ἱερουσαλήμ, νῦν ἐδρεύει ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας. Καίτοι δὲ ὁ βίος αὐτῶν κατ' ἀρχὰς ἦν αὐστηρὸς, ἀκολουθῶς ὅμως πολὺ διεφθάρη.

2. Ἀρχηγὸς τῆς αἵρέσεως τῶν Βογομίλων ἦν ὁ *Βασίλειος* τις, τὸν ὅποιον ὁ αὐτοκράτωρ *Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός* διὰ νὰ προσελκύσῃ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν προσεκάλεσε παρ' ἑαυτῷ καὶ προσεπάθει νὰ μεταπείσῃ· ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο ἦτο δύσκολον, διότι ὁ αἰρεσιάρχης ἦν δεινὸς περὶ τὸ λέγειν, ὁ *Ἀλέξιος* ὑπεκρίθη ὅτι θέλει νὰ γείνη ὅπα-

δὸς αὐτοῦ· διὰ τοῦτο προσκαλὼν αὐτὸν συνεχῶς, εἶχεν ὁμοτράπεζον καὶ μυριοτρόπως περιποιεῖτο· οὕτως ἐμπεσὼν ὁ Βασίλειος εἰς τὴν παγίδα, ἀνέπτυξεν ἡμέραν τινὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ· ἀλλὰ γραμματεῖς τοῦ αὐτοκράτορος κεκρυμμένοι ἔγραφον τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τέλους δὲ ἀρθέντος παραπετάσματός τινος, ὁ αἰρεσιάρχης εὗρέθη ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς ἱερᾶς συνόδου, τῆς συγκλήτου καὶ ἄλλων ἀρχόντων. Ὁ Βασίλειος ὅμως σταθερὸς εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, δὲν ἡρνήθη αὐτήν, ἀπεναντίας ὡμολόγησεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος καὶ νὰ ἀποθάνῃ ὑπὲρ αὐτῆς. Καὶ πραγματικῶς ὁ *Ἀλέξιος*, ἀφοῦ δὲν κατώρθωσε νὰ μεταπείσῃ αὐτόν, ἀπεφάσισε τὸν θάνατον αὐτοῦ· διὰ τοῦτο ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ ἀνήφθη μεγάλη πυρά, εἰς τὴν ὅποιαν ριφθεὶς ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ πυρός (1119). Καὶ ὅμως διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλείου δὲν περιεστάλη ποσῶς ἡ αἵρεσις αὐτοῦ, ἀπεναντίας διεδίδετο, καθόσον μάλιστα οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς ὑποκρινόμενοι ὅτι ἦσαν ὀρθόδοξοι καὶ πολλάκις φέροντες τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα, κατώρθουν νὰ προσελκύωσιν εἰς αὐτὴν πολλοὺς τῶν ὀρθοδόξων.

§ 75. Εἰδωλολατρικαὶ τάσεις τοῦ IB' καὶ IE' αἰῶνος.

Ἡ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων ἀναρριπισθεῖσα σπουδὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καλλιεργουμένη

παρήγαγε κίνησιν τινα, δι' ἧς πολλοὶ ἐξώκειλαν εἰς διαφόρους ἀρχὰς ἐθνικὰς καὶ εἰδωλολατρικὰς τάσεις. Οὕτω π. χ. ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ἐπαρουσιάσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰταλὸς τις, ὅστις, διδάσκων τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, διέστρεψε τὰς χριστιανικὰς ἰδέας τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ καθίστα ἐθνικούς· ὁ Ἰταλὸς οὗτος, ὡς ἀναφέρει Ἀννα ἡ Κομνηνὴ, ἐδίδασκε τὴν *μετεμψύχωσιν*, ἤρνεϊτο τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ ἐτέρας καينوτομίας εἰσήγε· καίτοι δὲ μετὰ ταῦτα ἀπέστη τῶν θεωριῶν αὐτοῦ, τὸ κακὸν ὅμως διεδόθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, διότι μαθητὴς τις τοῦ Ἰταλοῦ τούτου περιπεσὼν εἰς τὸν ἐθνισμόν, ἔρριψεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν, ἀναβοῶν· Δέξαι με, Πόσειδον. Συγγενεῖς τῇ τάσει ταύτῃ ἦσαν, φαίνεται, καὶ οἱ λεγόμενοι *θνητοψυχῖται*, ἀρνούμενοι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, καὶ οἱ *ἐθνόφρονες*, οἵτινες μετὰ ζήλου κατεγίνοντο εἰς τὰς ἑλληνικὰς δεισιδαιμονίας. Ἀλλὰ τὸ κακὸν ἐνεφανίσθη φθιβερώτερον κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα διὰ Γεωργίου τοῦ Γεμιστοῦ. Οὗτος δηλ. ὑπέρμαχος ὢν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, οὐ μόνον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπὸ Γεμιστοῦ μετέβαλεν εἰς Πλήθωνα, ἀλλὰ καὶ ἤθελε νὰ ἀναστήσῃ τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων. Οὕτω π. χ. ὅτε μετὰ τὴν εἰς τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον ἐδίδασκεν ἐνταῦθα παρὰ τῷ Κόσμφ τῶν Μεδίκων τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, εἰπέ ποτε, ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἅπας ὁ κόσμος ὁμολογήσει μίαν θρησκείαν, ἥτις συγγενὴς ἔσται τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ. Τὰς

ἰδέας ταύτας ἐκαλλιέργει ὁ Πλήθων καὶ ἐπὶ τέλους κατέστρωσεν εἰς τι σύγγραμμα αὐτοῦ περὶ *Νόμων*, ἐν ᾧ ἀνατρέπων τὴν εἰς τὸν τριαδικὸν Θεὸν πίστιν, συνίστα τὴν εἰς τοὺς οὐραγίους, ταρταρίους καὶ χθονίους θεούς, ἔπειτα παρεδέχετο τὴν *μετεμψύχωσιν* καὶ τὴν *εἰμαρμένην*, ἐπέτρεπε τὴν *πολυγαμίαν* καὶ ἐν γένει ἑλοιδόρει καὶ ἔψεγε πᾶν χριστιανικόν. Ἀλλ' εὐτυχῶς αἱ θεωρίαι αὗται τοῦ Πλήθωνος δὲν εὗρον πολλοὺς ὁπαδούς, τὸ μὲν διὰ τὸ παιδαριῶδες αὐτῶν καὶ ἀνόητον, τὸ δὲ διότι ἀμέσως κατεπολεμήθησαν ὑπὸ Γερναδίου τοῦ Σχολαρίου.

§ 76. Τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν (1262—1312).

Κατὰ τὴν ΙΓ' ἑκατονταετηρίδα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνεφάνη τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν, τὸ ὁποῖον οὐ μικρὸν κατετάραξε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ δηλ. Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος, ἀρπάσας τὴν βασιλείαν ἀνήκουσαν κυρίως εἰς τὸν υἱὸν Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως (1255—1259) Ἰωάννην ἢ Καλοῖωάννην, μετὰ τὴν ἀποδίωξιν τῶν Λατίνων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (1261) παραβαίνει τοὺς πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον δοθέντας ὅρκους καὶ ἐξορύττει τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ νομίμου κληρονόμου τοῦ θρόνου, ἵνα οὕτω καταστήσῃ αὐτὸν ἀνίκων. Τότε ὁ πατριάρχης διὰ τε τὴν παράβασιν τῶν ὁρκῶν καὶ τὸ διαπραχθὲν κακούργημα ἀφορίζει τὸν Μιχαὴλ, οὗτος δὲ ἀφοῦ δὲν

κατώρθωσε νὰ λάβῃ συγχώρησιν, ἀποδιώκει τὸν Ἀρσένιον τοῦ θρόνου. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν Ὁρθοδόξων ἐξηκολούθουν θεωροῦντες ὡς πατριάρχην αὐτῶν τὸν Ἀρσένιον καὶ δὲν ἀνεγνώριζον οὔτε *Γερμανὸν τὸν Γ'*, οὔτε τὸν *Ἰωσήφ*. Οὕτως ἐξηκολούθει τὸ σχίσμα καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μιχαήλ *Ἀνδρόνικου τοῦ Β'* (1282—1328), ὅστις κηδόμενος πολὺ τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας προσεπάθει νὰ συνενώσῃ τοὺς Ἀρσενιάτας μετ' αὐτῆς. Ὁ Ἀνδρόνικος παραχωρήσας ἐν πρώτοις εἰς τοὺς σχισματικούς μεγαλοπρεπῆ τινα ναὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀκολούθως ἐπέτρεψεν, ὅπως ἡ μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων διαφορὰ αὐτῶν, ὡς ἐζήτουν, λυθῇ διὰ *θεοδικίας*. ἀπεφασίσθη δηλ. ἵνα ἐντὸς λέβητος πεπυρακτωμένου ριφθῶσιν ἐξ ἑκατέρας μερίδος ὁμολογίαι πίστεως, ἐπὶ τῇ συμφωνίᾳ ὅτι ἐκεῖνη ἡ μερίς ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ἔχουσα ὑπὲρ αὐτῆς τὸ δίκαιον, τῆς ὁποίας ἡ ὁμολογία ἤθελε μείνῃ ἀβλαβής· ἐὰν ὅμως ἀμφοτέραι αἱ ὁμολογίαι ἐγίνοντο παρανάλωμα τοῦ πυρός, τότε ἔπρεπε νὰ εἰρηνεύσωσι. Πραγματικῶς ἡ θεοδικία ἐξετελέσθη, αἱ ὁμολογίαι ἀμφοτέρων τῶν μερίδων ἐκάησαν, ἀλλὰ τὸ σχίσμα ἐξηκολούθει· τότε δὲ πρῶτον ἤρθη καὶ εἰρήνευσεν ἡ Ἐκκλησία, ὅτε τῷ 1312 μετακομισθέντων τῶν ὁστών τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας, ὁ πατριάρχης *Νήφων* ἐνδεδυμένος τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν ἀνέβη εἰς τὸν ἄμβωνα καὶ ἐξεφώνησε συγχώρησιν παντὶ τῷ λαῷ.

§ 77. Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνος (1341—51).

1. Ἐν ἀγίῳ Ὄρει κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ὑπῆρχον μοναχοὶ τινες *ἡσυχασταὶ* λεγόμενοι, οἵτινες ἐγκλειόμενοι ἐν τοῖς κελλίοις αὐτῶν ἐστήριζον τὸν πώγωνα αὐτῶν ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ προσηλοῦντες τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν ὀμφαλόν, περιέπιπτον εἰς σκοτοδινίαςιν καὶ ἀθυμίαν καὶ περιηυγάζοντο ὑπὸ φωτός τινος, τὸ ὁποῖον ἐθεώρουν θεῖον καὶ ἄκτιστον. Τὴν ἄσκοπον ταύτην ἄσκησιν καταμαθὼν ὁ γνωστὸς ἤδη Βαρλαάμ (§ 72, 3) παρά τινος ἀνοήτου καὶ ἀμαθοῦς μοναχοῦ, ἤρξατο νὰ δικωμωδῇ καὶ νὰ καταχλευάζῃ πάντας τοὺς ἐν ἀγίῳ Ὄρει μοναχοὺς, ὡς πλανωμένους. Ἀλλὰ τότε ὁ ἐν ἀγίοις *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, μὴ ἀνεχόμενος τὴν δικωμώδησιν ταύτην, χωρὶς νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἀμάθειαν μοναχῶν τινων, ἔγραψε πρὸς τὸν Βαρλαάμ λέγων, ὅτι εἶναι ἄτοπον διὰ τὴν ἀπειρίαν ἑνὸς μοναχοῦ νὰ ὑβρίζονται πάντες, καθόσον μάλιστα δὲν εἶναι ψευδές, ὅτι τοὺς ἁγίους περιαστράπτει *φῶς οὐράνιον καὶ θεῖον*, ὡς περιήστραψε τοὺς μάρτυρας καὶ τοσοῦτους ἁγίους, τοιοῦτον δὲ εἶναι καὶ τὸ ἐν *Θαβῶρ φῶς*, ἡ βάτος ἡ καιομένη, ἣν εἶδεν ὁ Μωϋσῆς, ἡ *φωτεινὴ στήλη*, ἡ ὁδηγοῦσα τοὺς Ἰσραηλίτας κτλ. Ὁ Βαρλαάμ μαθὼν ταῦτα ἤρξατο νὰ κατηγορῇ καὶ σὺτὸν τὸν Παλαμᾶν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ὡς παραδεχομένους δύο Θεούς, διότι συγχέων τὴν θεῖαν οὐσίαν καὶ τὴν θεῖαν ἐνέργειαν, ἐνόμιζεν ὅτι οἱ λέγοντες θεῖον φῶς ἐταύτιζον αὐτὸ πρὸς τὴν θεῖαν

οὐσίαν, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς διέκρινεν ἀμφοτέρω. Ἐπὶ τέλους ὁ Βαρλαάμ ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατηγορεῖ τὸν Παλαμᾶν καὶ τοὺς μοναχοὺς ὡς διθείτας, ἐπὶ τούτῳ δὲ συγκροτεῖται ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας (1341) ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Καλέκα (1341—47) σύνοδος, ἣτις ἐξετάσασα τὸν τε Παλαμᾶν καὶ τὸν Βαρλαάμ, ἐπεκύρωσεν ὡς ὀρθόδοξον τὴν διδασκαλίαν τοῦ πρώτου· τότε ὁ Βαρλαάμ ἵνα μὴ καταδικασθῇ, ὡμολόγησε τὸ ἐν Θαβῶρ φῶς ἄκτιστον καὶ θεῖον, ἀλλ' ἀκολούθως ἐπέστρεψεν εἰς τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐγένετο ἐπίσκοπος αὐτῆς.

2. Ἐν τούτοις ἡ ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ διεγερθεῖσα ἔρις ἐξηκολούθει, υποδουλιζομένη ὑπὸ μοναχοῦ τινος Γεωργίου Ἀκινδύνου· πρὸς κατάπαυσιν λοιπὸν αὐτῆς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος συνεκροτήθη καὶ δευτέρα σύνοδος, ἣτις κατεδίκασε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀκινδύνου, ἀνεκήρυξε δὲ τὴν τοῦ Παλαμᾶ ὡς ὀρθόδοξον. Καίτοι δὲ καὶ κατὰ τὸ 1341 συνεκροτήθη κατὰ τῶν Βαρλααμιτῶν καὶ Ἀκινδυνοφρόνων καὶ τρίτη σύνοδος, ἡ ἔρις ὁμοῦς δὲν ἐλώφησε τέλεον, διὰ τοῦτο τῷ 1351 ἐγένετο ἀνάγκη νὰ συγκροτηθῇ καὶ τετάρτη μεγάλη σύνοδος ἐν τῷ ναῷ τῶν Βλαχερνῶν, ἐν ᾗ πρὸς τοῖς ἄλλοις παρῆν καὶ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ἥδη ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ συνετάχθη τόμος πίστεως, καταδικάζων ὡς αἵρεσιν τὴν διδασκαλίαν τῶν Βαρλααμιτῶν καὶ Ἀκινδυνοφρόνων, ὑπεγράφη δ' οὗτος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ πατριάρχου καὶ πάντων

τῶν ἐπισκόπων. Οὕτω κατέπαυσεν ἡ ἔρις αὕτη, ἣτις ἀναφανεῖσα καὶ πάλιν τῷ 1368 ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, κατεσιγάσθη ὀλοτελῶς διὰ τῆς τότε συγκροτηθείσης συνόδου, ἣτις τὸν Παλαμᾶν οὐ μόνον ὡς ὀρθόδοξον ἀνεκήρυξεν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἅγιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐσωτερικὸς ὁργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος, τοῦ κλήρου, τῆς θείας λατρείας καὶ τοῦ χριστιανικοῦ βίου.

§ 78. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα.

Ἡ Ἐκκλησία, καθὼς ἄλλοτε, οὕτω καὶ νῦν διακατεῖχε τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ πολιτεία δὲν πρέπει νὰ ἐπεμβαίῃ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ αὐτῆς πράγματα· πολλοὶ ὁμοῦς τῶν αὐτοκρατόρων αὐθιχρῆτως ἐνεργοῦντες, προὔξενουν διέφορα δεινά· ἰδίως οἱ αὐτοκράτορες τῆς περιόδου ταύτης, ὡς λέγει Νικήτας ὁ Χωνιάτης, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὸ ἄρχειν καὶ χρυσοφορεῖν, ἤθελον γὰρ φαίνωνται καὶ σοφοὶ καὶ θεοεῖκελοι τὴν μορφήν καὶ ἄλλοι Σολομῶντες καὶ δογματισταὶ θεϊότατοι· ἐντεῦθεν δέ, ὡς ἐν τοῖς «περὶ αἱρέσεων καὶ ἀποπειρῶν πρὸς ἑνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν» κεφαλαίοις εἶδομεν, πολλῶν κακῶν πρόξενoi ἐγίνοντο. Ἀλλὰ καθὼς ἄλλοτε ἡ Ἐκκλησία ἀνθίστατο καὶ διεμαρτύρετο κατὰ τῶν αὐθαιρεσιῶν τούτων διὰ

τῶν ἀξίων αὐτῆς ποιμένων καὶ διδασκάλων, οὕτω καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ὀνόματα τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, Εὐσταθίου τοῦ Θεσσαλονίκης, τοῦ Ἀρσενίου καὶ ἄλλων. Οὕτως ἡ Ἐκκλησία διεκράτει τὰ δίκαια αὐτῆς, τὰ ὁποῖα καὶ ὑπὸ διαφόρων αὐτοκρατόρων ἀνεγνωρίσθησαν καὶ ἐπεκυρώθησαν ἐκ νέου· οὕτω π. χ. ἡ ἀτέλεια τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀγαθῶν καὶ τὸ ἀναπαλλοτρίωτον αὐτῶν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων Μανουὴλ τῷ 1148 καὶ Ἀλεξίου τῷ 1182. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν, αὕτη ἀρκετὰ ἐπλουτίσθη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, διότι οὐ μόνον πολλοὶ αὐτοκράτορες ἐξέδωκαν διαφόρους *νεαρὰς διατάξεις*, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν πατριαρχῶν καὶ ἐπισκόπων συνέγραψαν *κανονικὰς ἐπιστολάς*, ἀποκρίσεις εἰς διάφορα ζητήματα, ὑπομνήματα κτλ. Ἰδίως σημαντικὰ εἶναι τὰ εἰς τοὺς *καρόνας* ὑπομνήματα Ἰωάννου τοῦ Ζωναρά (1120) Θεοδώρου τοῦ Βαλαμῶρος (1170) καὶ Ἀριστηνοῦ (1130), ὡς καὶ αἱ ἐργασίαι Κωνσταντίνου τοῦ Ἀρμενοπούλου (1350) καὶ Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως (1335).

§ 79. Μοναχικὸς βίος.

Μέγας καὶ ἰσχυρὸς παράγων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνεργείας καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ὁ μοναχικὸς βίος, ὅστις ὅμως δυστυχῶς καὶ μεθ' ὅλην τὴν ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου γενομένην μεταρρύθμισιν

αὐτοῦ (§ 58, 1) ἀπὸ πολλοῦ εἶχεν ἐκπέσει. Ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῶν μοναχῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους παρέχει ἡμῖν *Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης*. οὗτος διηγεῖται ἡμῖν, ὅτι πολλοὶ τῶν μοναχῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἦσαν γεωχαρεῖς, ἄλλοι ἐγκαταλιμπάνοντες τὰ ἡσυχαστήρια αὐτῶν ἔζων ἐν ταῖς πόλεσιν, ἄλλοι ἐν ταῖς διαλέξεσιν αὐτῶν ὠμίλουν μόνον περὶ ἀμπέλων, οἴνων καλῶν καὶ ἀγρῶν, καὶ ἄλλοι ὑποκρινόμενοι εὐσεβειαν καὶ ἄσκησιν μετεχειρίζοντο διάφορα μέσα. Ἐκ τοιούτων καὶ ἄλλων παρεκτροπῶν ὀρμώμενος ὁ ἱερός ἀνὴρ, ἔγραψε διαφόρους πραγματείας περὶ μοναχικοῦ βίου, προσπαθῶν νὰ μεταδώσῃ ἀληθεῖς περὶ αὐτοῦ ιδέας καὶ καταστήσῃ οὕτως αὐτὸν ὠφέλιμον τῇ ἡθικῇ καὶ φιλολογικῇ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἀναπτύξει. Ἰδίως προέτρεπε τοὺς συγχρόνους μοναχοὺς εἰς τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰλικρινῇ ἄσκησιν. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ μοναχικὸς βίος τῶν χρόνων τούτων ἐρρυθμίζετο ὡς καὶ πρότερον· ἐκτὸς τῆς διαιρέσεως τῶν μοναχῶν εἰς *κοινοβιάτας* καὶ *ιδιορρυθμους*, ὁ Εὐστάθιος ἀναφέρει καὶ τοὺς *μεγαλοσχήμενας* ἢ *τελείους*, τοὺς *μικροσχήμενας* καὶ *εἰσαγωγικούς*· πρὸς τούτοις ὁ αὐτὸς μνημονεύει καὶ διάφορα ἥδη ἀσκήσεως, ὡς τοὺς *Στυλίτας*, *Γυμνίτας*, τοὺς *χαμαιεύνας*, τοὺς *ῥυπῶντας*, τοὺς *σιδηρομένους*, τοὺς *δενδρίτας* κτλ. Μεγάλη εἶναι καὶ ἡ πληθὺς τῶν μοναστηρίων τῆς ἐποχῆς ταύτης· ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν πέριξ, ἅτινα ἦσαν

πλήρη μοναστηρίων ἀνδρῶν καὶ γυναικείων, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ιδρύθησαν καὶ διάφορα μοναστήρια ἐν ἀγίῳ Ὄρει, ὡς τὸ τοῦ *Ξενοφῶντος* κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα, τοῦ *Παντοκράτορος* καὶ *Κουτλουμουσιανοῦ* ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, τῆς *Σίμωνος Πέτρας* τῷ 1363, τοῦ *ἀγίου Διονυσίου* (1375) καὶ ἄλλα. Ὑπὲρ τοῦ ἀγίου Ὄρους ἐνήργησε πολὺ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός, ἀνακηρύξας αὐτὸ ἀτελές. Τὰ μοναστήρια τοῦ ἀγίου Ὄρους ἐκτὸς τῶν ἡγουμένων αὐτῶν εἶχον καὶ κοινόν τινα ἀρχηγόν, τὸν *πρωτον*, καὶ ὑπετάσσοντο εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις, πρὸς αὐστηροτέραν αὐτῶν ἐπίβλεψιν, ὑπέβαλεν αὐτὰ ὑπὸ τὴν ἐπισκοπικὴν ἐποπτείαν τοῦ *Ιερισσοῦ*.

§ 80. Κλῆρος καὶ ἱεραρχία.

1. Ὁ κλῆρος τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δυστυχῶς δὲν διακρίνεται ἐπὶ παιδείᾳ καὶ διὰ τοῦτο Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός διέταξεν ἵνα εἰς τὰ κληρικὰ ἀξιώματα προάγωνται μόνον οἱ *κάτοχοι* παιδείας καὶ ἀξίας, πρὸς καὶρὸν δὲ κλεισθῇ ὁ κατάλογος τῶν κληρικῶν. Οἱ κληρικοὶ διηροῦντο εἰς *ὀφφικιαλίους* ἢ *ἐμβάθμους* καὶ μὴ· οἱ ὀφφικιάλιοι δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διαιροῦνται εἰς ἑννέα *πεντάδας*· πάντες οἱ κληρικοὶ διετρέφοντο ἐκ τῶν σιτηρεσίων αὐτῶν καὶ τῶν κανονικῶν εἰσοδημάτων, τοιαῦτα δ' εἶχον καὶ οἱ ἐπίσκοποι ἀναλόγως τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν· πολλάκις ὁμως ἕνεκα τῶν δεινῶν περιστάσεων, ἐπειδὴ τινες τῶν ἐπισκό-

πων δὲν ἠδύναντο νὰ διατραφῶσιν ἐκ τῆς ἐπαρχίας αὐτῶν, ἐνέμοντο λόγῳ ἐπιδόσεως καὶ *προεδρείας* καὶ ἄλλην, ἢ ἀνερχόμενοι εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα διετήρουν καὶ τὰς προηγουμένας αὐτῶν θέσεις καὶ τὰ ὀφφικια. Κατ' ἀρχὰς καὶ ὁ θρόνος Κων/λεως εἶχε πολλὰ εἰσοδήματα ἐκ δωρεῶν καὶ κτημάτων, ἀλλ' ἀκολούθως περιῆλθεν εἰς τοιαύτην πτωχείαν, ὥστε πρὸς διατήρησιν αὐτοῦ, τὸ μὲν ἐνέμετο διαφόρους χηρευούσας ἐπαρχίας, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἡσαίου (1324) ὠρίσθη, ἵνα αἱ ὑπ' αὐτὸν ἐπαρχίαι παρέχωσιν αὐτῷ κατὰ τὸ ἐνὸν ἀνάλογον ἐτησίαν ἐπικουρίαν.

2. Ἐκ τῶν τεσσάρων πατριαρχῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὁ πρῶτος τῇ τάξει ἦν ὁ Κων/λεως, ὅστις δὲν εἶχε μὲν ἐξουσίαν τινὰ καὶ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν λοιπῶν τριῶν, ἕνεκα ὁμως τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτοῦ θέσεως παρεῖχεν αὐτοῖς πολλὰς βοηθείας καὶ διὰ τοῦτο οὗτοι πολ- λάκις κατέφευγον εἰς αὐτόν. Ὁ Κων/λεως προσεκάλει εἰς τὴν βασιλεύουσαν τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἀρχιερεῖς, ἐδίκαζεν αὐτοὺς κατηγορουμένους καὶ συνεκρότει μετ' αὐτῶν τὴν ἐνδημοῦσαν σύνοδον· προκειμένου περὶ ἐκλογῆς ἀρχιερέως, ὁ Πατριάρχης διεμήνυε τοῦτο εἰς πάντας τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπάρχοντας ἀρχιερεῖς καὶ οὗτοι ἀπερχόμενοι εἰς τὸν συνήθη τῆς ψηφοφορίας τόπον ἐξέλεγον τρία πρόσωπα, ἐξ ὧν ὁ πατριάρχης ἐχειροτόνει ἓν. Ὡς σημεῖα διακριτικὰ τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εἶχε τὴν κατασκευὴν τοῦ *ἀγίου Μύρου*, τὸ πρὸ αὐτοῦ φερόμενον *μοροβάμπουλον*

ἢ *διβάμπουλον*, τὸν *σάκκον*, τὸ *στοιχάριον* μετὰ *ποταμῶν*, δηλ. ταινιῶν χρυσῶν ἢ ἀργυρῶν κτλ. Ἐν τούτοις τὰ προνόμια ταῦτα οἱ αὐτοκράτορες ἢ οἱ πατριάρχαι ἐδῶρουν πολλάκις καὶ ἄλλοις ἀρχιερεῦσι· καθὼς δὲ οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, οὕτω καὶ οἱ πατριάρχαι διένεμον τῷ λαῷ δῶρα, κατὰ δὲ τὸ Πάσχα νομίσματα, λεγόμενα *τρικέφαλα*.

3. Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς διοικήσεις τῶν πατριαρχῶν, αὗται πολὺ περιορίσθησαν κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον· κυρίως ἡ ἀκμὴ τοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως ἔπιπτε κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον (§ 57, 3), ἐν τῇ παρούσῃ δὲ αἱ ὑπ' αὐτὸν ἐπαρχίαι περιορίσθησαν· μεγάλη ἰδίως ἦν ἡ ταπείνωσις τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς Σταυροφορίας, ὅτε τῷ 1204 οἱ Φράγκοι ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν· τότε τὸ πατριαρχεῖον μετηνέχθη εἰς τὴν Νίκαιαν, ἐπεξετείνετο δὲ ἡ διοίκησις αὐτοῦ ἐπὶ ὀλίγων ἐπαρχιῶν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου· ἀκολούθως καταστραφείσης τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας (1261), ἡρύνθη μὲν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ τότε δὲν ἦτο μόνιμος. Εἰς τὴν μεῖζονα ἢ ἐλάσσονα ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως συνετέλει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι πολλάκις κατηργοῦντο διάφοροι μητροπόλεις, ἢ ἕτεραι ἀπεσπῶντο τῆς κανονικῆς εἰς αὐτὸν ὑποταγῆς· οὕτω π. χ. κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Συμεῶν, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἠθέλησε

νὰ καταστῇ ἀνεξάρτητος, τῷ δὲ 1234 ὁ *Τυρνόβου* ὠνομάσθη μὲν πατριάρχης, ἀλλ' ὑποκείμενος τῷ Κωνσταντινουπόλεως· ἐπίσης τῷ 1214 ὁ *Πεκίου* καὶ *Σερβίας* δισχυρίσθη ἀνεξαρτησίαν, ἀλλὰ τῷ 1371 ὑπετάχθη αὐθις εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως *Φιλόθεον*. Ἡ κατάστασις τῶν λοιπῶν πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς ἦν πολὺ χείρων, καθόσον ὀλίγαι μόνον καὶ μικραὶ ἐπαρχίαι ὑπετάσσοντο εἰς αὐτά.

§ 81. Θεία λατρεία.

Τοσοῦτον ἀνεπτύχθη ἐν ταῖς προηγουμέναις περιόδοις ἡ *θεία λατρεία*, ὥστε οὐδὲν ὑπελείφθη διὰ τὴν παροῦσαν πρὸς ἀνάπτυξιν· ἐν τούτοις ἡ Ἐκκλησία διετήρησε τὰ πατῶα, ὡς τοῦτο δείκνυται ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, τῇ ζωγραφικῇ κτλ. αἱ τέχναι αὗται ἰδίως πολὺ ὑπεστηρίχθησαν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν καὶ Παλαιολόγων, ὡς μαρτυροῦσι διάφοροι εἰκόνες ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σωζόμεναι. Ἐν τῇ μουσικῇ, ἡ Ἐκκλησία διετήρησε τὸ ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καθορισθὲν σύστημα, διὰ τῶν διαφόρων δ' αὐτῆς ὑμνογράφων ἐπηρύξησε τοὺς διαφοροὺς αὐτῆς ὕμνους· ἐπίσης ἐν κοινῇ χρήσει ἦν καὶ τὸ *κῆρυγμα* τοῦ *θείου λόγου*, ὡς τοῦτο δείκνυται ἐκ τῶν λόγων τῶν Πατέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης, *Θεοφάνους* τοῦ *Κεραμέως*, *Εὐσταθίου* τοῦ *Θεσσαλονίκης*, *Γρηγορίου* τοῦ *Παλαμᾶ* καὶ ἄλλων. Τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, καθοριζόμενα εἰς ἐπτὰ, τελοῦνται καθ' ὃν τρὸς

πον καὶ ἄλλοτε, ἐπίσης καθορίζονται καὶ αἱ τέσσαρες νηστεῖαι, καίτοι ἔτι ἀπαντᾷ διαφορά τις ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν ἡμερῶν. Ἐν τέλει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην παρατηροῦμεν ὅτι ἦν ἐν χρήσει ὁ *νικητής*, ὁ *ἐνταφιασμός* κατὰ τὸ Μ. Σάββατον, ὁ *ἀγιασμός* τῶν ἐργαστηρίων καὶ τὰ *μνημόσυνα* τῶν κεκοιμημένων.

§ 82. Ἡθικὸς βίος.

Καθὼς ἐν τῇ προηγουμένῃ (§ 59) οὕτω καὶ ἐν τῇ παρούσῃ περιόδῳ ὁ ἠθικὸς βίος τῶν Χριστιανῶν δὲν εὐρίσκεται ἐν καλῇ καταστάσει· ἤδη πρὸ πολλοῦ ἐμαράνθησαν οἱ εὐώδεις καρποὶ τοῦ δένδρου τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς, ἐφύησαν δὲ ἐν τῷ ἀμπελῶνι τοῦ Κυρίου διάφορα ζιζάνια· τοῦτο βεβαίως ἀποδοτέον εἰς τὸ ὑλόφρον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πνεῦμα, οὐχ ἦττον δὲ καὶ εἰς τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχόντων ὡς καὶ εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἡμετέρων πρὸς τοὺς Λατίνους. Ἐνῷ πάντες διεκρίνοντο διὰ τὴν θρησκευτικότητα αὐτῶν, ὀλίγους ὅμως εὕρισκέ τις ἐμπορουμένους τοῦ ζωογόνου πνεύματος τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Τὰ ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀναφερόμενα περὶ ἠθικοῦ βίου προξενοῦσιν ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν· δὲν ἦσαν σπάνια τὸ ψεῦδος, ἡ ἐπιорκία, ἡ ἀδικία, ἡ βλασφημία καὶ ἄλλα· πολλοὶ ἐποιοῦν τριγαμίας, τετραγαμίας, ἀθεμιτογαμίας, ἄλλοι προσέκειντο εἰς τὰς μαγείας καὶ αὐταὶ δὲ αἱ θεοδικαίαι δὲν ἦσαν ξέναι παρ' ἡμῖν. Τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι ἡ ταιαύτη τῶν ἠθῶν ἔκλυσις εἶχεν εἰσδύσει καὶ

παρ' αὐτῷ τῷ κλήρῳ· δυστυχῶς ἀναφέρεται, ὅτι τινὲς τῶν ἱερέων ἐπλαστογράφουν, ἱεροσύλουν, ἡσχολοῦντο περὶ μαγικὰς τέχνας καὶ ἐν γένει ἐβίου ἀναξίως τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν. Ἐν τούτοις καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα οὐδαμῶς δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καθόλου διεφθάρη ὁ χριστιανικὸς βίος τῆς ἐποχῆς ταύτης· εὐτυχῶς ὑπῆρχον πολλοὶ ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῶν γνησίων ἀρχῶν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, ὑπῆρχον πολλοί, παρ' οἷς ἡ θρησκεία ἦν τὸ ζώπυρον τῆς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ παρὰ τοῖς ὁποίοις ἔλειπον αἱ τότε κακίαι. Ἡ ἐπικουρία τῶν πασχόντων ἀδελφῶν οὐδέποτε ἔπαυσεν, ἡ ἐξαγόρασις τῶν αἰχμαλώτων ἦτο συνήθης καὶ τὰ ὀρφανοτροφεῖα καὶ γηροκομεῖα πάντοτε συνετηροῦντο· τὰ παραδείγματα δὲ τοσούτων ἀνδρῶν, ἐπισήμων διὰ τὸν ἐνάρετον αὐτῶν βίον, ὡς τοῦ Ἀρσενίου, τοῦ Μάρκου Ἐφέσου, τοῦ Βλεμμίδου, τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλων, μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ χριστιανικαὶ ἀρεταὶ ἐκαλλιεργοῦντο· ἄλλως τε ἡ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἐπαύσατο μεριμνῶσα πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων, διδάσκουσα, ἐκδίδουσα διάφορα γράμματα καὶ ὑποβάλλουσα τοὺς ἀμαρτάνοντας ὑπὸ ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτίμια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

§ 83. Περὶ τῆς παιδείας καὶ τῆς Θεολογίας καθόλου.

1. Ἡ ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 60) γενομένη (Ἐκκλησιαστικ. Ἱστορία)

ἐπὶ τῶν Μακεδόνων ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων, εὐτυχῶς ἐξακολουθεῖ καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ, καὶ τοῦτο ὀφείλεται πρὸ πάντων εἰς τὰς βασιλικὰς δυναστείας, τὰς καλλιεργούσας καὶ προστατεύουσας τὰ γράμματα. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ τῶν Κομνηνῶν (1057—1185), οἵτινες σχεδὸν πάντες, μηδ' αὐτῶν τῶν γυναικῶν ἐξαιρουμένων, ὡς τῆς *Εὐδοκίας* καὶ *Ἀννης*, διεκρίνοντο ἐπὶ σοφίᾳ καὶ πολυμαθείᾳ· μάλιστα ἡ ἐπὶ *Ἀλεξίου τοῦ Α'* τοῦ Κομνηνοῦ ἰδρυθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει *σχολὴ τῶν Γραμματικῶν* πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν φιλολογικῶν σπουδῶν. Πρὸς τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐν τε τῇ ἔξῳ καὶ τῇ ἔσω παιδείᾳ ἤκμαζεν ἡ Θεσσαλονίκη. Ἀλλὰ τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει ἠπείλησε τὸ μὲν ἡ ἄλωσις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Λατίνων (1185), τὸ δὲ ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204), ἐνθὰ τὸ μῖσος τῶν δυτικῶν πρὸς πᾶν ἐλληνικὸν ἐπεξετάθη καὶ μέχρι τῶν γραμμάτων. Εὐτυχῶς ἡ ἀρχὴ τῶν Λατίνων διήρκεσεν ἐπὶ μικρόν, ἡ δὲ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων ἀνεζωπύρησε τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας.

2. Παράλληλως πρὸς τὴν καθόλου ἀνάπτυξιν καὶ παιδείαν ἔβρισκον καὶ τὰ θεολογικὰ γράμματα, φέροντα καὶ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ τοὺς χαρακτῆρας τοῦ *σχολαστικισμοῦ* καὶ τῆς *μυστικῆς θεολογίας*, ἀντιπρόσωπος τῆς ὁποίας εἶναι *Νικόλαος ὁ Καβάσιλας*. Τὴν κίνησιν ἐν τοῖς θεολογικοῖς γράμμασι τῆς ἐποχῆς ταύτης μαρτυροῦσιν οὐ μόνον ἡ τάσις τῶν θεολόγων πρὸς τὴν

ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ ἔριδες μεταξὺ *πλατωνικῶν*, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων ἵσταται *Γεώργιος ὁ Πλήθων*, καὶ *ἀριστοτελικῶν*, ὑπ' ἀρχηγὸν *Γερνάδιον τὸν Σχολάριον*, ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ τοὺς διαφόρους τῆς θεολογίας κλάδους ἐνασχόλησις. Ἰδίως ἀξία λόγου εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐρμηνείας τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὡς τοῦτο δεικνύουσι τὰ ἐρμηνευτικὰ ἔργα *Θεοφυλάκτου τοῦ Βουλγαρίας* καὶ *Εὐθυμίου τοῦ Ζυγαβηνοῦ*, ὡς καὶ τῆς δογματικῆς θεολογίας καὶ τῆς πρακτικῆς. Ἀλλὰ τὴν σημαντικότητα τῆς ἡμετέρας περιόδου σχετικῶς πρὸς τὴν θεολογίαν μαρτυροῦσιν οἱ πολλοὶ καὶ ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τοὺς ἐπισημότερους.

§ 84. Οἱ ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς (1054—1250.)

Ὁ σοφώτατος, ὁ ὑπάτος τῶν φιλοσόφων καὶ ὁ πολυγραφώτατος πάντων τῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης συγγραφέων εἶναι *Μιχαὴλ ὁ Ψελλός* (1020—1106). Οὗτος ὑπὸ σπανίων φυσικῶν προτερημάτων κοσμούμενος ἐσπούδασεν ἐν Ἀθήναις, ἐπανελθὼν δ' εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐδίδαξε τὴν φιλοσοφίαν καὶ διεκρίθη ἅμα ὡς πολιτικός. Ὁ Ψελλός εἶναι τὸ θαῦμα τῆς πολυμαθείας, διότι διεκρίνετο ὡς φιλόσοφος, θεολόγος, ιστορικός, μαθηματικός, ρήτωρ καὶ ἰατρός· ἔγραψε δὲ ποικίλης ὕλης συγγράμματα, ἐξ ὧν πολλὰ εἶναι ἐτι ἀνέκδοτα. *Εὐθύμιος ὁ Ζυγαβηνός* ἢ *Ζυγαβηνός*, μο-

ναχὸς ἐν τῇ ἐν Κ/λει μονῇ τῆς *Περιβλέπτου*, ἤκμασε περὶ τὸ 1116 καὶ ἦν οἰκείος τῇ βασιλικῇ οἰκογενείᾳ τῶν Κομνηνῶν. Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς κηδόμενος τῆς ἐπιστροφῆς τῶν αἰρετικῶν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀνέθηκεν εἰς τὸν σοφὸν Εὐθύμιον τὴν ἐκθεσιν καὶ ἀνατροπὴν πασῶν τῶν αἱρέσεων, οὕτω δὲ προῆλθε τὸ ἐπίσημον αὐτοῦ σύγγραμμα *πανοπλία δογματικῇ*· ἐκτὸς τούτου ὁ Ζυγαβηνὸς συνέγραψε καὶ ἄλλα σπουδαῖα ἔργα καὶ μάλιστα ἐρμηνευτικά. *Νικόλαος ὁ Μεθώνης*, ἀκμάζων περὶ τὸ 1155, εἷς τῶν εὐφρεστῶν θεολόγων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ· ἀνωτέρω εἴπομεν (§ 75), ὅτι παρὰ πολλοῖς ἐπεκράτουν ἔθνικαὶ ἰδέαι καὶ εἰς τοῦτο φαίνεται συνετέλεσεν ἡ φιλοσοφία τοῦ νεοπλατωνικοῦ *Πρόκλου*· ἐντεῦθεν κινούμενος ὁ Νικόλαος ἔγραψε σπουδαιότατον σύγγραμμα, ἐν ᾧ πολεμεῖ τὸν ἔθνισμὸν καὶ ὑπεραπολογεῖται τοῦ Χριστιανισμοῦ. *Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης*, τὸν ὁποῖον ὁ Ψελλὸς ὀνομάζει *μοῦσαν τῶν ἐννοιῶν, χάριν τῶν λέξεων καὶ φιλόσοφον Καλλιόπην*· οὗτος γεννηθεὶς καὶ ἀναπτυχθεὶς ἐν Κων/λει, διεκρίθη πρωίμως διὰ τὴν φιλολογικὴν αὐτοῦ παιδευσιν, ὡς περὶ τούτου μαρτυροῦσι τὰ πολυμαθῆ αὐτοῦ ὑπομνήματα εἰς τὸν *Ὅμηρον* καὶ τὸν *Πίνδαρον*· ἐκτὸς τούτων ἔγραψε καὶ πολλὰ ἕτερα, ἐν οἷς θαυμάζομεν τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἠθικὴν ἀξίαν, τὰ εὐγενῆ φρονήματα καὶ τὸν θερμὸν ζῆλον καὶ τὴν εὐσέβειαν. Ἡ ἱκανότης τοῦ Εὐσταθίου κατεδείχθη ἰδίως τῷ 1175, ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τῶν Θεσσαλονικέων· ἐνταῦθα ἀληθῶς ἐδειξεν ὅλας αὐτοῦ τὰς ποιμαν-

τορικὰς ἀρετάς, τοσαύτην δ' ἀγάπην ἐπεδείξατο πρὸς τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, ὥστε ὅτε τῷ 1185 ἐκυριεύθη ἡ πόλις ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν, ὁ Εὐστάθιος παρέμεινε παρηγορῶν καὶ συμβουλευὼν τοὺς δυστυχεῖς· τὰ ποικίλα τῆς ἀλώσεως δεινὰ περιέγραψεν ἀκολούθως ἐν λαμπρᾷ συγγραφῇ. Τελευταῖον ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ ἀναφέρομεν *Νικήταν τὸν Χωριάτην*, ὅστις διεκρίθη ἐπὶ πολλοῖς ἀξιώμασιν ἐν Κων/λει. Ὁ Νικήτας ἦν ἐπίσημος διὰ τὴν εὐσέβειαν αὐτοῦ καὶ σοφίαν, ἐκτὸς τῆς πολυτίμου αὐτοῦ ἱστορίας γράψας καὶ κατὰ τῶν διαφόρων αἱρέσεων (+1206).

§ 85. Οἱ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἐκκλ. συγγραφεῖς (1250—1453).

Οὐχ ἥττον ἐπίσημοι εἶναι καὶ οἱ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἀκμάσαντες θεολόγοι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων μνημονεύομεν τοὺς μᾶλλον ἐξέχοντας. Τοιοῦτοι εἶναι *Νικηφόρος ὁ Βλεμμίδης*, εὐσεβὴς καὶ σοφὸς μοναχός, γεννηθεὶς ἐν Κων/λει καὶ ἀκολούθως μεταβὰς εἰς τὴν Νίκαιαν, ὅπου ἀπέβαλε τῷ 1255 τὸν προσενεχθέντα αὐτῷ πατριαρχικὸν θρόνον. Ὁ Βλεμμίδης ἦν σημαντικὸς διὰ τε τὴν ἐλληνικὴν καὶ θεολογικὴν αὐτοῦ παιδευσιν, διεκρίθη δὲ καὶ ὡς πολέμιος τῶν Λατίνων. *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, πρόμαχος τῆς ὀρθοδοξίας καὶ πολέμιος τῆς ἀσεβείας, ἐγεννήθη ἐν Κων/λει τῷ 1296 καὶ ἀκολούθως μονάσας ἐν ἀγίῳ Ὁρει προεχειρίσθη μητροπολίτης Θεσσαλονίκης τῷ 1347,

γράφας πολλά καὶ διάφορα. Μάρκος ὁ Ἐφέσου, ὁ Εὐγενικός, ὁ καλλίνικος καὶ γενναῖος τῆς Ὁρθοδοξίας ὑπέρμαχος. Κατὰ τὸ 1437 χειροτονηθεὶς μητροπολίτης Ἐφέσου ἠκολούθησεν Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον εἰς τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον, ὅπου, ὡς ἀνωτέρω (§ 73) εἶδομεν, ἐν μέσῳ τοσούτων κακουχιῶν καὶ θλίψεων διετέλεσεν ἀτρόμητος, ἀκράδαντον καὶ φωτεινὴν στήσας τὴν στήλην τῆς Ὁρθοδοξίας· τοσοῦτον δὲ ζῆλον εἶχεν ὁ ἱερός Μάρκος ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὥστε ἐν Κων/λει ἐν τῇ κλίνῃ τοῦ θανάτου διατελὼν ἐξώριζε *Γερνάδιον τὸν Σχολάριον*, ὅπως μηδέποτε παύσῃ τὸν κατὰ τῶν Λατίνων πόλεμον. Τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Μάρκου διευθύνονται κατὰ τῶν καινοτομιῶν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας. Γεώργιος ὁ Γεμιστός ἢ *Πλήθων*, ἀνὴρ λόγιος καὶ θιασώτης τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἐγεννήθη περὶ τὸ 1370. Καθὼς οἱ λοιποὶ λόγοι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὁ Πλήθων ἠκολούθησε τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον εἰς τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον, χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ συνταχθῇ πρὸς τοὺς θηρεύοντας τὴν ἑνωσιν. Ἐν Ἰταλίᾳ τοσοῦτον διεδοθῇ ἡ περὶ αὐτοῦ φήμη, ὥστε *Κόσμος ὁ Μένδικος* κατέστησε διδάσκαλον ἐν Φλωρεντίᾳ, ὅπου ἰδρύσας τὴν *πλατωνικὴν ἀκαδημίαν* ἐδίδασκε τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἀνατολὴν διέδωκε τὰς περὶ ἐθνισμοῦ ιδέας αὐτοῦ, ἀλλὰ τότε κατεπολέμησεν αὐτὸν *Γερνάδιος ὁ Σχολάριος*. Ἐπίσημος διὰ τὴν παιδείαν αὐτοῦ ὡς καὶ διὰ τὴν μετὰ τῶν Λατίνων ἑνω-

σιν εἶναι καὶ ὁ *Νικαίας Βησσαρίων*, ὅστις ἀκολούθως προσῆλθε τέλεον εἰς τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ἐγένετο καρδινάλιος καὶ μικροῦ δεῖν ἀνέβαινεν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον. (+ τῷ 1472).

2. Ἐν τῷ Ῥωσικῷ κράτει.

§ 86. Ἱστορία τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας. (1054—1453).

1. Ἀνωτέρω (§ 53) εἶδομεν, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς διαδοθεὶς ἐν Ῥωσίᾳ ἐνισχύθη καὶ ἐκαρποφόρησεν ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων *Βλαδιμήρου* καὶ *Ιεροσλαύου*· καὶ ὁμοως πολλαχοῦ τῆς Ῥωσσίας ἡ χριστιανικὴ θρησκεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπιέζετο καὶ περιωρίζετο, τὸ μὲν ὑπὸ τοῦ ἐθνισμοῦ, τὸ δὲ ὑπὸ τῶν πέριξ λαῶν, ἐφορμῶντων εἰς τὸ Ῥωσικὸν ἔδαφος καὶ μυρία προξενούντων τοῖς Χριστιανοῖς δεινά· λίαν καταστρεπτικὴ διὰ τὸν ἐν Ῥωσίᾳ Χριστιανισμὸν ἦν ἡ ἐπὶ διακόσια ἔτη διαρκέσασα κατοχὴ τῶν *Μογγόλων* (1224—1480), ὅτε πολιτεία καὶ Ἐκκλησία ἐδουλώθησαν· ἐν τούτοις διὰ διαφόρων κηρύκων τοῦ Εὐαγγελίου ἡ πίστις τοῦ Χριστοῦ ἐπεκράτησε κατὰ τε τοῦ ἐγγχωρίου ἐθνισμοῦ καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδρομέων.

2. Ὁ ἐσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας ἦν κατὰ πάντα ὁμοιος πρὸς τὸν τῆς ἡμετέρας.

Καθὼς π. χ. παρ' ἡμῶν παρέλαβον οἱ Ῥῶσσοι τὸν Χριστιανισμόν, οὕτω καὶ τὸ μητροπολιτικὸν διοικητικὸν σύστημα. Ἀπασα ἡ Ῥωσικὴ Ἐκκλησία ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ ἐνὸς μητροπολίτου, ἐδρεύοντος ἐν Κιέβῳ καὶ ἐκλεγομένου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τινὲς τῶν Ῥώσσων ἡγεμόνων ἠθέλησαν νὰ ἄρῳσι τὴν ἐξάρτησιν τῆς Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἡ τάσις αὕτη ἦν παροδική, μέχρι δὲ τῆς ἀλώσεως καὶ μετὰ ταῦτα ἔτι οἱ Ῥῶσσοι μητροπολίται οὐ μόνον ἐξελέγοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν καὶ Ἕλληνες τὸ γένος, ἐνίοτε δὲ ἐλάμβανον καὶ μέρος καὶ εἰς τὴν ἐν Κων/πόλει ἐνδημοῦσαν σύνοδον. Ἀπασα ἡ Ῥωσικὴ Ἐκκλησία κατ' ἀρχὰς ἐτέλει ὑπὸ ἑνα μητροπολίτην ἐδρεύοντα ἐν Κιέβῳ· ὅτε ὁμως ἡ πόλις αὕτη κατεστράφη τῷ 1240 ὑπὸ τῶν Μογγόλων, τότε ἀπὸ τοῦ 1299 ἔδρα τοῦ μητροπολίτου κατέστη τὸ *Βλαδίμηρον* καὶ ἀπὸ τοῦ 1325 ἡ *Μόσχα*. Ἐν τούτοις ἡ νότιος Ῥωσσία μὲ πρωτεύουσαν τὸ Κιέβον ὑποτασσομένη εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Πολωνίας ἐζήτησεν ἴδιον μητροπολίτην καὶ τοιοῦτος ἐξελέγη τῷ 1356· ἐντεῦθεν ὁμως ἀνεφύησαν διάφοροι ἔριδες, κατὰ τὰς ὁποίας ἄλλοτε μὲν ὑπῆρχον δύο μητροπολίται ἐν Ῥωσσίᾳ, ἄλλοτε δὲ εἷς, μέχρι τοῦ 1461, ὅτε ἡ Ῥωσικὴ Ἐκκλησία ὁριστικῶς διεκρίθη εἰς δύο, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς βορείου Ῥωσσίας, ὑπαγομένην ὑπὸ τὸν μητροπολίτην *Μόσχα*, καὶ τὴν τῆς

νοτίου Ῥωσσίας, ὑποτασσομένην εἰς τὸν μητροπολίτην *Κιέβου*.

3. Μετὰ τὸν μητροπολίτην οἱ ἀνώτατοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες ἐν Ῥωσσίᾳ ἦσαν οἱ ἐπίσκοποι, οἵτινες ἐξελέγοντο μὲν ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου καὶ τῆς ἐπαρχίας, ἀλλὰ συνήθως ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν μεγάλην ἐπιρροὴν ἐξήσκουν καὶ οἱ ἡγεμόνες. Ἐν γένει περὶ τῶν ἐπισκόπων παρατηρητέον ὅτι ἀπῆλθον πολλῶν προνομίων ἐν Ῥωσσίᾳ· ἰδίως μεγάλη ἦν ἡ δικαστικὴ δικαιοδοσία αὐτῶν, ἐπεκτεινομένη οὐ μόνον εἰς ζητήματα ἐκκλησιαστικά, ἀλλὰ καὶ εἰς ἕτερα. Εὐάρεστος καθόλου ἦν καὶ ἡ κατάστασις τοῦ λοιποῦ κλήρου, πρὸς συντήρησιν τοῦ ὁποίου ἐκτὸς τῶν κανονικῶν εἰσοδημάτων ἐχρησίμευε καὶ ἡ δεκάτη, τὴν ὁποίαν συνέλεγον οἱ ἐπίσκοποι. Καθὼς δὲ παρ' ἡμῖν, οὕτω καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ ὁ κληρὸς ἦν ἑγγαμος καὶ ἄγαμος, ὁ τελευταῖος δὲ παρελαμβάνετο ἐκ τῶν *μοναχῶν*, οἵτινες ἦσαν πολυπληθεῖς. Περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου προκειμένου σημειοῦμεν, ὅτι οὗτος πρωίμως μετεφυτεύθη ἐν Ῥωσσίᾳ, διακριθεὶς πάντοτε ὡς σχολεῖον τῆς εὐσεβείας καὶ ἀναπτύξεως καὶ μεγάλως συντελέσας εἰς τὴν διάδοσιν καὶ ὑποστήριξιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Κυρίως τρία εἶδη μοναχικοῦ βίου ἀναφέρονται ἐν Ῥωσσίᾳ, ὁ ἐρημιτικὸς, στυλιτικός καὶ κοινοβιακός, ἰδίᾳ δὲ ἀνεπτύχθη ὁ τελευταῖος καὶ μάλιστα κατὰ τὸν κανόνα Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου· οἱ συντελέσαντες δὲ πρὸ πάντων εἰς τὴν διαρρύθμισιν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἦσαν ὁ ἅγιος Ἀντώνιος,

ιδρυτῆς τοῦ ἐν Κιέβω μοναστηρίου τοῦ *Σπηλαίου*, καὶ ὁ ἅγιος *Ἰλαρίων*, ιδρυτῆς τοῦ μοναστηρίου τῆς *Λαύρας* τῆς ἁγίας *Τριάδος* ἐν Μόσχᾳ.

4. Καθὼς τὰ λοιπὰ οὕτω καὶ ἡ *θεία λατρεία* διε-
ρυθμίσθη κατὰ τὴν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας· οὕτω
π. χ. ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν οἰκοδομὴν ναῶν, οἱ Ῥῶσσοι
παρέλαβον τὸν βυζαντινὸν ρυθμὸν, μεγάλως δέ, ἰδίως
εἰς τὴν οἰκοδομὴν πολλῶν καὶ μεγαλοπρεπῶν ναῶν, διε-
κρίθη ὁ *Ἱεροσλαῦος*, ὅστις, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ
ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ τῆς ἁγίας *Σοφίας*, ἱδρύσει
τὴν ἐν Κιέβω ἁγίαν *Σοφίαν*· τὸ παράδειγμα τοῦ Ἱε-
ροσλαύου ἠκολούθησαν καὶ ἕτεροι ἡγεμόνες οὕτως, ὥ-
στε τὸ Κιέβον μόνον κατὰ τὸ 1124 εἶχεν 600 ναοὺς.
Ὁμοίως καὶ ἡ *ζωγραφικὴ μετηνέχθη* ἐκ Κωνσταντι-
νουπόλεως, ὥς καὶ τὰ *ιερά βιβλία*, αἱ *ἐορταὶ* κτλ. Ἐν
τούτοις συνεπείᾳ τῆς ταταροκρατίας πολλαχῶς κατέ-
πεσεν ἡ *θεία λατρεία* τῆς ῥωσικῆς Ἐκκλησίας, ἔπρε-
πε δὲ πολὺς νὰ παρέλθῃ χρόνος, ὅπως ἀποκατασταθῇ
ἡ προηγουμένη τάξις καὶ μεγαλοπρέπεια. Ἀφ' ἑτέρου
ὁμως ἡ ταταροκρατία πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν δια-
τήρησιν τοῦ ἠθικοῦ βίου· εἶναι ἀληθές, ὅτι παρὰ ταῖς
Ῥώσσοις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπαντῶσι διάφοροι
κακίαι, παρὰ πολλοῖς δὲ ἐπικρατεῖ ἔτι τὸ ἐθνικὸν πνεῦ-
μα καὶ ἔθιμα εἰδωλολατρικὰ μήπω ἐκριζωθέντα, ἀφ'
ἑτέρου ὁμως δὲν πρέπει νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ἡ ἀπλότης
τῶν ἠθῶν ἦν ὁ κόσμος τοῦ ῥωσικοῦ λαοῦ καὶ ὅτι διε-
κρίνετο διὰ τὴν εὐσέβειαν αὐτοῦ, τὴν πρὸς τὸν πλη-

σίον ἀγάπην καὶ τὸν πρὸς τὰς ἀρχὰς σεβασμὸν· ἄλλως
τε πρὸς διατήρησιν τῶν ἠθῶν ὑπῆρχον ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ
διάφοροι ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι, ὡς ὁ *Νομοκάνων* τοῦ
Βλαδιμήρου, ἡ *ρομοθεσία* τοῦ *Ἱεροσλαύου* (1017), ὁ
κανὼν τοῦ μητροπολίτου *Ἰωάννου* (1080—89), τὸ
πηδάλιον κτλ. οὐ μικρὸν δὲ συνετέλεσαν καὶ τὰ πολ-
λαχοῦ ἱδρυμένα *σχολεῖα*. Βεβαίως περὶ θεολογικῆς παι-
δείας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν Ῥωσσίᾳ δὲν δύνα-
ται νὰ γείνη λόγος, καθόσον μάλιστα ἡ ταταροκρατία
κατέστρεψε πᾶν αὐτῆς ἔχνος· οὐδὲν ἦττον τὰ διάφορα
μοναστήρια, τὰ ὑπὸ τοῦ Ἱεροσλαύου καὶ ἄλλων ἡγε-
μόνων ἱδρυθέντα σχολεῖα καὶ πρὸ πάντων ἡ σχέσις τῶν
Ῥώσσων πρὸς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν παρήγαγον
καὶ παρ' αὐτοῖς κίνησιν τινα τῶν γραμμάτων, συνιστα-
μένην κυρίως εἰς τὴν μετάφρασιν διαφόρων Πατέρων
τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν σύνταξιν *χρονογραφιῶν*, *βιο-
γραφιῶν*, *λόγων* καὶ τῶν τοιούτων.

5. Τοιαύτη εἶναι ἡ κατάστασις τῆς Ῥωσικῆς Ἐκ-
κλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἥτις πιστὴ εἰς τὴν
ὀρθοδοξίαν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀπέβαλε τὰς
καινοτομίας τῶν Λατίνων· ἀλλὰ καθὼς οὗτοι κατὰ
διαφόρους ἐποχὰς ἀπεπειράθησαν νὰ προσελκύσωσιν εἰς
ἑαυτοὺς τὴν ἡμετέραν, οὕτω καὶ τὴν Ῥωσικὴν. Μετὰ
πολλοῦ ζήλου ἰδίως ἐνήργει ὁ παπισμὸς ἐν τῇ νοτίῳ
Ῥωσσίᾳ καὶ μάλιστα ἀφ' οὗ χρόνου ὑπετάχθη ἡ χώρα
εἰς τὸν βασιλέα τῆς Πολωνίας *Κασίμιρ*· ἐνταῦθα τότε
πολλὰ δεινὰ προὔξενησαν οἱ δυτικοὶ μέχρι τοῦ 1350,

τὰ ὁποῖα καὶ μετὰ ταῦτα ἐπανελήφθησαν. Ἀλλ' οἱ παπισταὶ δὲν περιωρίσθησαν μόνον εἰς τὴν νότιον Ῥωσσίαν, ἀλλὰ τὰ προσηλυτιστικὰ αὐτῶν δίκτυα ἐξέτειναν καὶ ἐπὶ τῆς βορείου Ῥωσσίας· ἰδίως ἐπὶ τῆς ταταροκρατίας (1240) στρατὸς ὁλόκληρος ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σουηδίας μετὰ ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν ἦλθεν εἰς Ῥωσσίαν, ὅπως βαπτίσῃ τοὺς Ῥώσσους· ἀλλ' εὐτυχῶς ὁ ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος πεποιθὼς εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ἀντεπεξῆλθε τότε κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ ἐνίκησεν αὐτοὺς παρὰ τὸν *Νέβαν*, ὅθεν ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα *Νέβσκη*· ἐπίσης καὶ τῷ 1347 ἐπετέθησαν οἱ Σουηδοί, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡττήθησαν. Ἀκολούθως ὁ παπισμὸς ἀπεπειράθη νὰ ἐνεργήσῃ ἐν Ῥωσσίᾳ διὰ τοῦ μητροπολίτου αὐτῆς *Ἰσιδώρου*. Ἀνωτέρω εἶδομεν (§ 73, 2) ὅτι ἐν τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδῳ παρῆν καὶ ὁ μητροπολίτης Ῥωσσίας *Ἰσιδωρος*, διακριθεὶς διὰ τὴν λατινοφροσύνην αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τέλους ὑπογράψας τὸν πανάθεσμον τῆς ἐνώσεως ὅρον. Ὁ λατινόφρων οὗτος ἐπίσκοπος ἐπιστρέψας τῷ 1441 εἰς Μόσχαν, ἔφερεν ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτοῦ τὸν λατινικὸν σταυρόν, ἀνήγγειλε πολλὰ τοῦ γυνομένην ἐνώσιν καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς μητροπόλεως μνημονεύσας, ἀντὶ τοῦ Πατριάρχου, τοῦ Πάπα, ἀνέγνω καὶ τὸν πανάθεσμον ὅρον τῆς ἐνώσεως· ἀλλὰ τότε ὁ μέγας ἡγεμὼν Βασίλειος συλλαβὼν τὸν *Ἰσιδωρον* ἐφυλάκισεν ἐν τινι μοναστηρίῳ μετ' ὀλίγον ἐδραπέτευσεν ὁ *Ἰσιδωρος* καὶ οὕτως ἀπαλλαγεῖσα ἡ Ῥωσσία τῶν παπικῶν ῥαδιουργιῶν ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν

Ὁρθοδοξίαν. Ἐν τούτοις καὶ μεθ' ὅλην τὴν ἐμμονὴν ταύτην τῶν Ῥώσσιων, ἐνεφανίσθησαν παρ' αὐτοῖς διαφοροὶ αἱρέσεις, ὅλως ὅμως ἀσήμαντοι καὶ μικραί.

3. Αἱ ἐν Ἀνατολῇ ἀπεσχισμέναι Ἐκκλησίαι.

§ 87. Ἱστορία τῶν ἐν Ἀνατολῇ ἀπεσχισμένων Ἐκκλησιῶν.

1. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης Ὁρθοδόξου ἐν Ἀνατολῇ Ἐκκλησίας ὑπῆρχον καὶ ἕτεραι ἀπεσχισμέναι ἀπ' αὐτῆς, λείψανα οὖσαι τῶν ἀρχαίων αἱρέσεων τῶν *Νεστοριανῶν* (§ 38), *Μονοφυσιτῶν* (§ 39) καὶ *Μονοθελητῶν* (§ 40). Ἡ ἀρχαιοτέρα τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων εἶναι ἡ τῶν *Νεστοριανῶν* ἢ *Χαλδαίων* *χριστιανῶν*, ἥτις ἀποσχισθεῖσα τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς τῷ 498 ὑπεστηρίχθη ἰδίως ἐν Περσίᾳ καὶ ἐκεῖθεν ἐπεξετάθη μέχρι τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας. Οἱ Νεστοριανοὶ ἀπῆλθον τῆς εὐνοίας τῶν κρατούντων, ἐπὶ τε τῶν Περσῶν, τῶν Καλιφῶν (636—1220) καὶ τῶν Μογγόλων (1220—1369), μάλιστα ἐπὶ τῶν Ἀράβων τοσούτων προνομίων ἀπῆλθον, ὥστε αὐτῶν μόνον ὁ πατριάρχης ἀνεγνωρίζετο. Ὁ πατριάρχης τῶν Νεστοριανῶν, καλούμενος *καθολικός*, τὴν ἐδραν αὐτοῦ εἶχεν ἐν Σελευκίᾳ, ἀπὸ τοῦ 762 ἐν Βαγδατίῳ καὶ τέλος ἐν διαφόροις ἄλ-

λαις πόλεσιν, ἡ ἐκκλησιαστικὴ δ' αὐτοῦ διοικήσεις ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς Μεσογείου θαλάσσης μέχρι τῆς Κίνας, τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Ἀραβίας. Ἐκτὸς τῆς λοιπῆς ἀκμῆς, ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Καλιφῶν οἱ Νεστοριανοὶ ἤκημασαν καὶ ἐν τοῖς γράμμασιν, ὡς τοῦτο μαρτυροῦσιν αἱ διάφοροι αὐτῶν σχολαὶ ἐν Νισίβει, Ἐδέσση, Σελευκείᾳ, Βαγδατίῳ κτλ. ἐν αἷς ἐδιδάσκοντο διάφοροι ἐπιστῆμαι, ὡς καὶ πολλοὶ ἐπίσημοι αὐτῶν συγγραφεῖς.

2. Καθὼς ἐκ τῆς αἰρέσεως τοῦ Νεστορίου προῆλθεν ἡ Ἐκκλησία τῶν Νεστοριανῶν, οὕτως ἐκ τῆς τῶν Μαροφυσιτῶν αἱ Ἐκκλησίαι τῶν Ἀρμενίων, τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ Κοπτιῶν. Ἐπισημότεραι αὐτῶν εἶναι ἡ Ἀρμενικὴ Ἐκκλησία, ἥτις, ἐπεκτεινομένη ἐπὶ τῆς Μεγάλης καὶ Μικρᾶς Ἀρμενίας, παρεδέχετο μίαν ἐν Χριστῷ φύσιν καὶ διὰ τοῦτο καταδικάσασα πολλάκις τὴν ἐν Χαλκηδόνι Δ' οἰκουμένην σύνοδον, ἀπεσχίσθη ὁλοτελῶς τῆς Ὁρθοδόξου ἀνατολικῆς· ὁ πατριάρχης μάλιστα τῶν Ἀρμενίων Μωϋσῆς πρὸς τελειότεραν ἀπόσχισιν τῆς ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἐν Τοβὶν συνόδῳ τοῦ 551 κατήγγησε τὴν χριστιανικὴν χρονολογίαν καὶ εἰσήγαγε τὴν ἀπὸ τοῦ 552. Ἐν τούτοις ἐν τε τῇ ἡμετέρᾳ καὶ τῇ ἀρμενικῇ Ἐκκλησίᾳ δὲν ἔλειψαν διάφοροι ἄνδρες, οἵτινες ἀπεπειράθησαν νὰ ἐνώσωσιν ἀμφοτέρας τὰς Ἐκκλησίας. Οὕτω π. χ. ὁ ἱερός Φώτιος κατὰ τὸ 864 κατάρθωσε πολλοὺς τῶν Ἀρμενίων νὰ ἐλκύσῃ εἰς τὴν Ὁρθοδόξιν, ἐκ τούτων δὲ εἶναι οἱ μέχρι ἡμῶν ὀρθόδοξοι Ἀρμένιοι, οἱ λεγόμενοι Χαϊχοροῦμ

==ἐλληνοαρμένιοι. Ἰδίως ὅμως αἱ πρὸς ἔνωσιν ἀπόπειραι διεξήχθησαν κατὰ τὸν IB' αἰῶνα. Συνεπεία δηλ. ἐπιστολῶν τῶν πατριαρχῶν τῶν Ἀρμενίων Γρηγορίου τοῦ Γ' καὶ Νερσῆ τοῦ Δ', ὁ αὐτοκράτωρ Μαρουήλ ὁ Κομνηνὸς ἔπεμψεν εἰς Ἀρμενίαν τὸν φιλόσοφον Θεωριανόν, ὅστις συνδιαλεχθεὶς μετὰ τοῦ πατριάρχου Νερσῆ ἐν Ροῦμ-καλὲ τῷ 1170, αὐτόν τε τὸν Νερσῆν ὡς καὶ τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Γρηγόριον καὶ ἄλλους ἔπεισε περὶ τῆς Ὁρθοδοξίας τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου· ὁ Θεωριανὸς ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ μετὰ δύο ἔτη ἐπανῆλθεν εἰς Ἀρμενίαν, ἵνα ἀποτελειώσῃ τὴν ἔνωσιν· ἀλλὰ τότε οἱ Ἀρμένιοι μαθόντες τὰς μυστικὰς διαπραγματεύσεις τοῦ πατριάρχου αὐτῶν ἐματαιώσαν τὴν ἔνωσιν· οὕτως ἀπέτυχον αἱ διαπραγματεύσεις αὐται, ὡς καὶ αἱ γενόμεναι τῷ 1179, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Β' καὶ κατὰ τὸν ΙΔ' ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἡσαίου. Μετὰ τῆς ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς ἔνωσιν ἦλθον κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ οἱ παπισταί, κατορθώσαντες νὰ ἐλκύσωσι μικρὸν ἀριθμὸν Ἀρμενίων, τοὺς οὕτω λεγομένους Ἀρμενοκαθολικούς. Οὕτως ἡ ἀρμενικὴ Ἐκκλησία ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν περὶ μιᾶς φύσεως διδασκαλίαν καὶ ἄλλας διαφοράς, τινὰς τῶν ὁποίων παρέλαβεν ἀπὸ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὡς π. χ. τὴν χρῆσιν τῶν ἀζύμων, τὴν πιννοειδῆ μίτραν, τὸν δακτύλιον τῶν ἐπισκόπων, τὸ χειροτονεῖν ἐν τῇ αὐτῇ λειτουργίᾳ πολλοὺς ἱερεῖς ἢ διακόνους κτλ. Τὴν ἀρμε-

νικὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς ἀποσχίσεως αὐτῆς ἐκυβέρνησα εἰς πατριάρχης, ὀνομαζόμενος καθολικὸς καὶ ἔχων τὴν ἑδραν αὐτοῦ ἐν διαφόροις πόλεσιν· ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος ἀντὶ ἐνὸς συναντῶμεν δύο καθολικοὺς, ἓνα τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας καὶ ἕτερον τῆς Μικρᾶς, καὶ ἀπὸ τοῦ ΙΑ' τέσσαρας, οἷον τὸν ἐν Ἑτομιατζίρ, ἐν Ροῦμ-καλέ, ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐν Ἀγδαμάρ καὶ ἀπὸ τοῦ 1461 τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει· πάντων ὁμως τῶν καθολικῶν τούτων ἀνώτερος ἦν ὁ ἐν Ἑτομιατζίρ. Ἐν τέλει σημειωτέον ὅτι ἡ ἀρμενικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἐπίσημος καὶ διὰ τὸν ἐπιστημονικὸν αὐτῆς βίον· ἰδίως ὁ Η' καὶ ὁ ΙΒ' αἰὼν εἶναι ἐπίσημοι διὰ τὴν ἀρμενικὴν φιλολογίαν, ὡς περὶ τούτου μαρτυροῦσιν οἱ διάφοροι αὐτῆς συγγραφεῖς, σημαντικοὶ οὐ μόνον διὰ τὰς μεταφράσεις, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ πρωτότυπα αὐτῶν συγγράμματα.

3. Μετὰ τὴν Ἀρμενίαν, ἡ κυριωτέρα ἑδρα τῶν Μονοφυσιτῶν ἦν ἡ Συρία· οἱ ἐνταῦθα Μονοφυσῖται πρὸς τιμὴν Ἰακώβου τινὸς Βαραδαίου, ὅστις συνεκράτησεν αὐτούς, ὠνομάσθησαν Ἰακωβῖται, ὡς δ' οἱ λοιποὶ τῶν Μονοφυσιτῶν, οὕτω καὶ οὗτοι ἀπέρριπτον τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου· κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεσαιῶνος ἢ τε ἡμετέρα καὶ ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία ἦλθον εἰς διαπραγματεύσεις περὶ ἐνώτεως πρὸς τοὺς Ἰακωβίτας, μάλιστα ἡ τελευταία καὶ διεκήρυξεν ἐπισήμως τὴν ἑνωσιν ἐν τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδῳ τῇ 1444, ἀλλὰ τὰ πάντα εἰς μάτην. Οἱ Ἰακωβῖται ἐν διαφόροις ἐπαρχίαις τῆς Μ. Ἀσίας διεσπαρμένοι ἐτέλουν ὑπὸ ἑνα

πατριάρχην ὀνομαζόμενον Καθολικὸν καὶ ἐδρεύοντα ἄλλοτε μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἄλλοτε δὲ ἀλλαχοῦ· περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ἕνεκα ἔριδός τινος ἐκραγείσης μεταξὺ αὐτῶν, ἀντὶ ἐνὸς εἶχον δύο καθολικοὺς· ὡς δὲ παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις καὶ Νεστοριανοῖς, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς ἐν Συρίᾳ Ἰακωβίταις ἀνεπτύχθη οὐ μικρὰ φιλολογικὴ κίνησις, καθὼς περὶ τούτου μαρτυροῦσι διάφοροι αὐτῶν συγγραφεῖς.

4. Ἐκτὸς τῆς Συρίας, ἡ χώρα, ἐν ἣ ἤκμαζον οἱ Μονοφυσῖται, ἦν ἡ Αἴγυπτος· οἱ ἐνταῦθα Μονοφυσῖται ἐλέγοντο Κόπται (= Αἰγύπτιοι) καὶ ἀπῆλαιον πρενομίων πολλῶν ἐπὶ τῶν Ἀράβων (640), ἀκολουθῶς ὁμως περιῆλθον εἰς μεγάλην κατὰπτωσιν καὶ μαρασμὸν ὑφ' ὅλας τὰς ὀψεις. Οἱ Λατῖνοι προσεπάθησαν νὰ ἐλκύσωσι καὶ τούτους εἰς τὴν ἑαυτῶν Ἐκκλησίαν, ἀλλ' εἰς μάτην. Περὶ ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας τῶν Κοπτῶν δὲν δύναται νὰ γείνη λόγος· τοσαύτη ἀμάθεια ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς, ὥστε καὶ αὐτοὶ αὐτῶν οἱ ἱερεῖς ἠγνόουν τὴν κοπτικὴν γλῶσσαν. Οἱ Κόπται εἶχον τὸν πατριάρχην αὐτῶν ἐδρεύοντα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ὀνομαζόμενον καθολικόν· ὑπ' αὐτὸν δὲ ἐκτὸς ἄλλων ἐπαρχιῶν ὑπέκειτο καὶ ἡ Ἀβυσσινία, ἥτις μετὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μονοφυσιτῶν ἔμεινε πιστὴ εἰς τὸν μονοφυσισμὸν· ἀρχηγὸς τῆς ἐν Ἀβυσσινίᾳ Ἐκκλησίας ἦν μητροπολίτης τις λεγόμενος Ἀββουνᾶ καὶ ἐξαρτῶμενος ἐκ τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Καθολικοῦ.

5. Τελευταῖον παρατηροῦμεν, ὅτι λείψανα τῶν Μο-
(Ἐκκλησιαστικῶν Ἱστορίων)

νοθελητῶν (§ 40) διετηρήθησαν ἐν τῷ ὄρει τοῦ Λιβάνου, οἵτινες ἀπὸ τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Μάρωνος, ὡς καὶ τινος Ἰωάννου Μάρωνος κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα, ἔλαβον τὸ ὄνομα Μαρωνῖται. Οὗτοι ἐπὶ τῶν ὁρέων τῆς πατρίδος αὐτῶν διετήρησαν τὴν πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν, μέχρις οὗ ἐπὶ τῶν Σταυροφοριῶν ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ῥώμης· πρὸς κραταίωσιν τῆς ἐνώσεως ταύτης Γρηγόριος ὁ ΙΓ' ἰδρύσας τῷ 1584 ἐν Ῥώμῃ τὸ Κολλέγιον τῶν Μαρωνιτῶν, ὅπου ἐμορφοῦντο οἱ κληρικοὶ αὐτῶν· ἀλλὰ καὶ τοὶ ἡ Ῥώμῃ προσεῖλκυσε ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς τοὺς Μαρωνίτας, ἐπέστρεψεν ὅμως αὐτοῖς διάφορα ἔθιμα, ὡς τὴν συριακὴν γλῶσσαν, τὴν ἰδίαν αὐτῶν λειτουργίαν, τὸν γάμον τῶν ἱερέων, τὴν μετάληψιν ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Μαρωνιτῶν ἴστατο ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Μάρωνος, ὀνομαζόμενος πατριάρχης τῆς Ἀρτιοχρείας καὶ ἐπικυρούμενος ὑπὸ τοῦ πάπα.

Β'. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ.

§ 88. Ὁ χριστιανισμὸς ἐν Εὐρώπῃ.

1. Καίτοι ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 62, 63)

παρατηρήσαμεν, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ μέρη τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἐν τούτοις ἐν πολλαῖς ἐτι χώραις ἐπεπόλαζεν ὁ ἐθνισμὸς, πρὸς ἐκρίζωσιν τοῦ ὁποίου εἰργάσθη ἡ ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, οὐχὶ ὅμως πάντοτε διὰ τῶν νομίμων καὶ κανονικῶν μέσων ἀλλ' ἐνίοτε καὶ διὰ τοῦ ξίφους καὶ ἄλλων βιαιῶν μέσων. Ἐν πρώτοις ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Βένδοις· ναὶ μὲν, παρὰ τῷ λαῷ τούτῳ εἰσέδυσεν ὁ χριστιανισμὸς ἤδη ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μ. ἀλλὰ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος οἱ Βένδοι κατέστρεψαν πᾶν αὐτοῦ ἔχνος, μέχρις οὗ Ἐρρίκος ὁ Α΄ (1142—1162) καταστρέψας ὅλως τὸν ἐθνισμὸν ἐπέκτισε τὰς βενδικὰς χώρας διὰ γερμανικῶν χριστιανικῶν λαῶν. Μετὰ τοὺς Βένδους ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη παρὰ τοῖς Ποιμερανοῖς, οἵτινες τῷ 1121 ὑποταχέντες εἰς τὸν βασιλέα τῶν Πολωνῶν Βολεσλαῦον τὸν Γ' ὑπεσχέθησαν νὰ ἀποδεχθῶσι τὸ Εὐαγγέλιον· κυρίως ὅμως ὁ συμπληρώσας τὸ ἔργον τῆς χριστιανίσεως τῶν Ποιμερανῶν εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Βαμβέργης Ὁθων, ὅστις τῷ 1124 καὶ 1128 περιοδεύσας τὴν χώραν ἔφερε πλοῦσια δῶρα, κατέστρεψε τὰ ἀγάλματα αὐτῶν καὶ πολλαχοῦ ἤγειρε χριστιανικὰς ἐκκλησίας.

2. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ χριστιανισμὸς ἐγένετο γνωστὸς καὶ ἐν Φινλανδίᾳ, ἀλλὰ διὰ τοῦ ξίφους καὶ τῆς βίας τοῦ βασιλέως τῶν Σουηδῶν Ἐρίχου (1157)· εἰς τὸν σουηδικὸν ζυγὸν τῷ 1279 ὑπέκυψαν καὶ οἱ Λαπλανδοί, δεχθέντες ἅμα καὶ τὸν χριστιανισμόν.

σμόν. Ἐπίσης οἱ Σουηδοί, ὡς καὶ οἱ Δανοὶ ἐκόμισαν τὸ εὐαγγέλιον καὶ παρὰ τοῖς κατοικοῖς τῆς Ἑσθλανδίας, Λιβλανδίας καὶ Κουρλανδίας, ἐνῶ παρὰ τοῖς Πρώσσοις πρῶτος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον Ἀδαλβέρτος ὁ ἐκ Πράγας, ἀποθανὼν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον (997). αὐτὸ τοῦτο ἔπαθον καὶ ἕτεροι κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου, εἰς τρόπον ὥστε ἐπὶ 200 ἔτη οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ μεταβῇ εἰς Πρωσσίαν πρὸς διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ· ἀλλὰ τῷ 1209 ἀνεφάνη ὁ κυρίως ἀπόστολος τῶν Πρώτσων, ὁ Χριστιανός, ὅστις μεταβὰς εἰς τὴν χώραν καὶ γενόμενος ἐπίσκοπος αὐτῆς τῷ 1214, ἐνήργησεν ἐπιτυχῶς μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1244).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἱρέσεις καὶ σχίσματα.

§ 89. Οἱ Καθαροί, οἱ Ἀλβίγιοι καὶ οἱ Βάλδιοι.

1. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνεφάνησαν διάφοροι αἱρετικαὶ τάσεις, τὴν ἀφορμὴν λαβοῦσαι ἐκ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκ στοιχείων αἱρέσεων ἀναφανεισῶν ἐν Ἀνατολῇ. Πρώτη τοιαύτη αἵρεσις εἶναι ἡ τῶν Καθαρῶν, προσελθοῦσα ἀναμφιβόλως ἐκ Βουλγαρίας, ὡς περὶ τούτου μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὄνομα Βούλγαροι, δι' οὗ ὠνομάζοντο οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς. Οἱ Καθαροί, ὀνομαζόμενοι οὐ-

τω διότι ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀποτελοῦντας τὴν ἀγνὴν καὶ καθαρὰν Ἐκκλησίαν, εἶχον μεγάλην σχέσιν πρὸς τοὺς Πανλικιανούς (§ 56) καὶ Βογομίλους (§ 74), τοῦτο δὲ δεικνύται ἐκ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν· οὕτω π. χ. παρεδέχοντο δύο ἀρχάς, μίαν ἀγαθὴν καὶ μίαν κακὴν, ἀπέρριπτον τὴν Π. Δ., ἀπέβαλλον τὸν γάμον, περιεφρόνουν τὸ βάπτισμα, τὴν εὐχαριστίαν καὶ τὴν ἱερωσύνην, ἤρνοῦντο τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λειψάνων καὶ ἀπέδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς νηστείας, τὰς γονυκλισίας καὶ τὰς συχνὰς προσευχάς. Ἡ κοινότης αὐτῶν διηρεῖτο εἰς ἐκλεκτοὺς καὶ κατηγούμενους, εἶχε δὲ ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς ἓνα πάπαν ἐδρεύοντα ἐν Βουλγαρίᾳ, δώδεκα ἀποστόλους καὶ 72 ἐπισκόπους. Ὁ βίος τῶν Καθαρῶν ἦν λίαν αὐστηρός, τοσοῦτον δὲ ἐπέμενον εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν, ὥστε μετὰ ἡρωικῆς γενναιότητος ἀνέβαινον πολλάκις τὰς πυράς, εἰς ἃς κατεδικάζοντο.

2. Συγγενεῖς αὐτοῖς ἦσαν οἱ Ἀλβίγιοι, ὀνομασθέντες οὕτω ἐκ τῆς πόλεως Ἀλβας ἐν τῇ μεσημβρινῇ Γαλιλίᾳ· οὗτοι ἦσαν ἄσπονδοι ἐχθροὶ τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζον Βαβυλῶνα τῆς Ἀποκαλύψεως. Τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου ἐξελάμβανον κατὰ δόκησιν, ἀπέρριπτον τὰ μυστήρια καὶ τὰς τελετὰς τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὕλην ἐθεώρουν ὡς ἔδραν τοῦ κακοῦ, ἤρνοῦντο τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος, τοὺς νάους ἐθεώρουν περιττοὺς καὶ τοὺς κώδωνας ἐκάλουν σάλπιγγας τοῦ διαβόλου. Ἐναντίον τῆς αἱρέσεως ταύτης,

εἰς ἣν συγκατελέγοντο πολλοὶ τῶν εὐγενῶν τῆς Εὐρώπης, ὁ πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' ἀπέστειλεν ἀπεσταλμένον μετὰ πλήρους πληρεξουσιότητος (1198), τῷ δὲ 1209 ἐκηρύχθη σταυροφορία κατ' αὐτῶν, ἐπὶ 20 ὅλα ἔτη διαρκέσασα καὶ μετ' ἀνηκούστου μανίας, ἄνευ διακρίσεως ἡλικίας καὶ φύλου, πολὺ ἀθῶον αἷμα ἐκχέασα. Μετὰ τὸ τέλος τῆς σταυροφορίας ἡ Ῥώμη ἔλαβεν ἕτερα αὐστηρὰ μέσα, κατὰ τὰ ὁποῖα πᾶς ὁ δεικνύων συμπάθειαν πρὸς τοὺς Ἀλβιγίους ἔπρεπε νὰ στερῇται τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁμῶς Γρηγόριος ὁ Θ' παρετήρησεν, ὅτι τὰ μέσα ταῦτα δὲν ἐφηρμόζοντο, καθώρισε τῷ 1232 τὴν *ισράν ἐξέτασιν*, ἣτις μετ' ἀπεριορίστου πληρεξουσιότητος ὑπέβαλεν εἰς τὰ δικαστήρια αὐτῆς τοὺς πραγματικῶς αἰρετικούς ἢ τοὺς ὑποπτευομένους ὡς τοιοῦτους.

3. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τοὺς Βαλδίους, οὗτοι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἶχον ἐκ τινος πλουσίου κατοίκου τοῦ Λουγδούνου Βάλδου λεγομένου· οὗτος τῷ 1170 διανείμας τὴν περιουσίαν αὐτοῦ τοῖς πτωχοῖς, ἱδρυσε σωματεῖόν τι πρὸς διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ· διὰ τοῦτο οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἄνευ ράβδου καὶ πήρας περιερχόμενοι διαφόρους χώρας ἐκήρυσσον τὸ Εὐαγγέλιον. Κατ' ἀρχὰς οἱ Βάλδιοι δὲν ἀντέκειντο εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ὅτε ὁμῶς ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ὁ Γ' δὲν ἐπεκύρωσε τὸ σωματεῖον αὐτῶν, ἡ δὲ ἐν Βερώνῃ σύνοδος τὸ 1183 ὑπέβαλεν αὐτοὺς τῷ ἀναθέματι, τότε καὶ οὗτοι διέρρηξεν τὰς πρὸς τὴν Ῥώμην σχέσεις

αὐτῶν· οὕτω π. χ. ὠνόμαζον αὐτὴν *Babylōna*, τὸν πάπαν ἐκάλουν *ἀντίχριστον*, τὴν προσκύνησιν τῶν ἀγίων εἰδωλολατρείαν, καὶ ἀπέρριπτον ἐν γένει πολλὰς διδασκαλίας τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ἀκολουθῶς ὁ πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' τῷ 1210 προσεπάθησε νὰ ἐλκύσῃ αὐτοὺς εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ῥώμης, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά, καθόσον οἱ κατ' αὐτῶν κινήθεντες διωγμοὶ ἐτράχυναν αὐτούς. Οἱ Βάλδιοι ἐπὶ τέλους καταδιωχθέντες ἐκ τῆς Γαλλίας, Ἰσπανίας καὶ Ἰταλίας κατέφυγον εἰς τὰς πεδιάδας τοῦ Πεδεμοντίου. Ἐκτὸς τῶν αἰρετικῶν τούτων, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεφάνησαν καὶ οἱ *μαστιγούμενοι*, οἵτινες περιερχόμενοι ἡμέρας καὶ νυκτὸς γυμνοὶ μέχρι τῆς ζώνης καὶ κεκαλυμμένοι τὴν κεφαλὴν διὰ μέλανος ἢ λευκοῦ καλύμματος, ἔκλαιον καὶ ὠδύροντο ἐπὶ ταῖς ἀμαρτίαις αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο μέχρις αἵματος ἐμαστιγούν τὸ σῶμα αὐτῶν καὶ ἔψαλλον διάφορα ᾠσματα. Ὅμοιοι τούτοις ἦσαν καὶ οἱ *χρευταί*, οἵτινες, ἡμίγυμνοι καὶ στέφανον ἐκ φύλλων ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες, περιήρχοντο τὰς ὁδοὺς καὶ ἐχόρευον συμπαρασύροντες καὶ τοὺς διαβάτας.

§ 90. Ὁ Βίκλεφ καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ.

1. Ἐνεκα τῆς μεγάλης διαφθορᾶς, εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, πανταχοῦ διορῶμεν πνεῦμά τι μεταρρυθμίσεως αὐτῆς κατὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη, ὡς ἔλεγον τότε· τοῦτο δεικνύται καὶ ἐξ ἄλλων μὲν, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῶν τριῶν με-

ταρρυθμιστικῶν συνόδων τῆς Πίσσης, Κωνσταντίας καὶ Βασιλείας. Ἐν τούτοις αἱ ἐνέργειαι τῶν συνόδων τούτων κατέληξαν εἰς τὸ μηδέν, διότι ἡ ἐπιδιωκομένη μεταρρύθμισις δὲν ἔτεινεν εἰς τὸ πνεῦμα ἀλλ' εἰς τοὺς τύπους τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας· ἡ μεταρρύθμισις δὲν προσεπάθει νὰ ἀποκόψῃ τὴν ῥίζαν τῆς διαφθορᾶς, ἀλλὰ μόνον τὰς διαφόρους αὐτῆς παραφυάδας· δὲν ἔτεινεν εἰς τὴν διόρθωσιν τῆς διδασκαλίας, ἀλλ' εἰς τὴν ἀποκοπὴν μόνον τῶν αὐθαιρεσιῶν τῆς ἱεραρχίας, τῶν καταπιέσεων τῶν παπῶν, τῆς ἀνηθικότητος τοῦ κλήρου καὶ τῶν τοιούτων. Ἀπέναντι ὁμως τῶν μεταρρυθμιστικῶν τούτων τάσεων, πολλαχοῦ τῆς Δύσεως ἀνεφάνησαν ἐτέρου μεταρρυθμιστικοῦ πνεύματος τάσεις, αἵτινες ἐσκόπουν κυρίως τὴν ἀποκοπὴν τοῦ κακοῦ ἐξ αὐτῆς τῆς ῥίζης, ἔπειτα ἔτεινον καὶ πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τελευταῖον ἤθελον νὰ περιλάβωσι καὶ αὐτὸν τὸν λαόν. Οἱ ὁπαδοὶ τῶν μεταρρυθμιστικῶν τούτων τάσεων ὀνομάζονται πρόδρομοι τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ 15' αἰῶνος, οὐ μόνον διὰ τὴν συγγένειαν αὐτῶν πρὸς τὸν Προτεσταντισμόν, ἀλλὰ καὶ διότι προ-παρεσκεύασαν τὸ μέγα ἐκείνῳ σχίσμα τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ οἱ πρόδρομοι οὗτοι τῆς μεταρρυθμίσεως περιέπεσαν εἰς διαφόρους πλάνας καὶ ἀπέ-τυχον τοῦ σκοποῦ αὐτῶν.

2. Πρῶτος τοιοῦτος μεταρρυθμιστὴς εἶναι ὁ ἐξ Ἀγγλίας Ἰωάννης Βίκλεφ, ὅστις κατὰ τὸ 1374 ἐλθὼν εἰς τὴν Ῥώμην καὶ καταμαθὼν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς

ῥαδιουργίας καὶ καταχρήσεις τῆς ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἤρξατο νὰ πολεμῇ αὐτὰς ἐν τῇ ἐπανάδῳ αὐτοῦ καὶ νὰ χαρακτηρίζῃ τὸν πάπαν ὡς ἀντίχριστον. Τότε οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ καὶ μάλιστα οἱ μοναχοὶ ἤρξαντο νὰ κατηγορώσι τὸν Βίκλεφ ἐπὶ αἱρέσει, ὁ δὲ πάπας Γρηγόριος ὁ Θ' ἐζήτην τὴν φυλάκισιν αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ Βίκλεφ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῆς αὐλῆς συνέγραψε διάφορα συγγράμματα, ἐν τοῖς ὁποίοις κατεπολέμει τὴν διδασκαλίαν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας· οὕτω π. χ. παραδεχόμενος ὡς μόνην πηγὴν τῆς θεολογίας τὴν ἁγίαν Γραφήν, ἀπέρριπτε τὴν παράδοσιν, ἀπέβαλλε τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων, τῶν λειψάνων καὶ τῶν εἰκόνων, δὲν παρεδέχετο τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ὡς γλῶσσαν τῆς λατρείας, τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἄσμα καὶ τὰς ἐορτάς, καὶ ἐπὶ τέλους ἠρνεῖτο ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ τὴν πραγματικὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου καὶ παρεδέχετο τὴν δοξασίαν τοῦ Βερεγγαρίου (§ 65, 2). Τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ διέδιδεν ὁ Βίκλεφ παρὰ τῷ λαῷ, μεταφράσας δὲ τὴν ἁγίαν Γραφήν εἰς τὸ ἀγγλικὸν καὶ συστήσας σωματεῖόν τι ἐπεξέτεινεν αὐτήν. Ὁ Βίκλεφ ἀπέθανε τῷ 1384, οἱ ὁπαδοὶ ὁμως αὐτοῦ *Βικλεφῖται* διετηρήθησαν ἐπὶ μακρὸν καὶ μεθ' ὅλους τοὺς διωγμοὺς τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τοσοῦτον δὲ μῖσος καὶ ἀποστροφὴν ἐδείκνυνεν ἡ Ῥώμη πρὸς τὸν Βίκλεφ, ὥστε 40 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐξώρυξε τὰ ὅστ' αὐτοῦ καὶ κατέκαυσεν.

§ 91. Ὁ Χοὺς καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ.

1. Ἐπισημότερος τοῦ Βίκλεφ ἦν ὁ Χοὺς, ὁ μεταρρυθμιστὴς τῶν *Βοημῶν*, ὅστις γεννηθεὶς τῷ 1369, ἐδίδασκεν ἐν Πράγῃ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐκήρυττε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ὁ Χοὺς τῷ 1402 λαβὼν γινῶσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βίκλεφ, ἤρξατο νὰ μορφώῃ τὰς μεταρρυθμιστικὰς αὐτοῦ ιδέας, κυριώτεραι δὲ ιδέαι αὐτοῦ ἦσαν αἱ ἐξῆς, ὅτι δηλ. ἡ Ἐκκλησία περιλαμβάνει μόνον τοὺς σωζομένους, ὅτι ὁ ἀπόστολος Πέτρος δὲν εἶναι κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ὁ πάπας τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἔχει ἀπὸ τῆς πολιτείας καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐναντίον τοῦ Χοὺς πρωίμως ἤδη ἐξηγέρθησαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, ἀλλ' οὗτος διεκήρυττεν ὅτι εἶναι ἔτοιμος νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μέχρι θανάτου. Ὁ ἀγὼν μετ' ὀλίγον ἐξερράγη δριμύτερος, ὅτε ὁ πάπας Ἰωάννης ὁ ΚΓ' ἐξέδωκε τῷ 1412 *ἄφεισιν* καὶ ἐκήρυξε σταυροφορίαν κατὰ τῆς Νεαπόλεως. Ὁ Χοὺς ἐπολέμησε τότε τὴν πρᾶξιν ταύτην, φίλος δέ τις αὐτοῦ, Ἰερώνυμος ὁ ἐκ Πράγας, ἔκαυσε τὴν ἄφεισιν, ὁ δὲ πάπας ἐξετόξευσε κατὰ τοῦ Χοὺς τὸ ἀνάθεμα καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν (1413). Ἐν τούτοις κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος συνεκροτήθη ἡ μεγάλη ἐν Κωνσταντίῃ σύνοδος, ἣτις ἐμελλε νὰ σκεφθῇ καὶ περὶ τοῦ Χοὺς. Οὗτος πεποιθὼς εἰς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ παρουσιάσθη τῷ 1414 ἐν Κωνσταντίῃ, ἀλλ' ἀμέσως συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη μεθ' ὅλην τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ αὐτοκράτο-

ρος Σιγισμούνδου. Ἐν τῇ φυλακῇ ὁ Χοὺς ἡσθένησεν, ἐζήτησε συνήγορον, ἀλλὰ δὲν ἐπετράπη αὐτῷ τοῦτο· ἐπὶ τέλους ἀναθέμενος τὴν ὑπόθεσιν αὐτοῦ εἰς τὸν Χριστόν, ἦν τοσοῦτον πεπεισμένος περὶ τῆς ἐκνικήσεως τῶν ιδεῶν αὐτοῦ, ὥστε ἔγραφεν· *ἐλπίζω ὅτι ὅσα ἐδίδαξα ὑπὸ τὰ δώματα, κηρυχθήσονται ποτε ἐπὶ τῶν δωματίων*. Τῷ 1415 μετὰ πολλὰ βασανιστήρια ἐπετράπη αὐτῷ *δημοσία ἀκρόασις*, ἀλλ' ἀντὶ τούτου πάντες προέτρεπον αὐτὸν εἰς τὴν ἀνάκλησιν τῶν ιδεῶν αὐτοῦ· ἐπὶ τέλους ἡ σύνοδος ἀπεφάσισε τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὠδήγησαν αὐτὸν εἰς τὴν μητροπολιτικὴν ἐκκλησίαν, ἐνέδυσαν τὴν ἱερατικὴν στολὴν, καὶ ἀφοῦ ἡρνήθη νὰ παλινωδήσῃ, ἐξέδυσαν αὐτὸν καὶ ἔθηκαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ πῖλον ἐκ χάρτου, φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν *αἵρεσιάρχης* καὶ ἔχοντα ἐξωγραφημένας φλόγας καὶ δαίμονας· οὕτως ἔχοντα τὸν Χοὺς παρέλαβεν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ὠδήγησεν εἰς νῆσόν τινα τοῦ Ῥήνου· ἐκεῖ ἀνήφθη πυρᾶ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναβιβάσθεις καὶ προσδεθεὶς ἐπὶ πασσάλου καὶ ἀλύσει περιβληθεὶς παρέδωκε τὸ πνεῦμα ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν τῇ 6 Ἰουλίου 1415. Ἡ αὐτὴ τύχη μετὰ ἔτος (1416) περιέμενε καὶ τὸν φίλον αὐτοῦ Ἰερώνυμον τὸν ἐκ Πράγας, ὅστις καίτοι κατ' ἀρχὰς ἀνεκάλεσε τὰς ιδέας αὐτοῦ, μετὰ ταῦτα ὁμως μεταμεληθεὶς ἀπέθανε τὸν ἐπὶ τῆς πυρᾶς θάνατον. Ἐν τούτοις αἱ ιδέαι τοῦ Χοὺς διεδόθησαν παρὰ τῷ λαῷ, ἐμμορφώθη δὲ οὕτω μεγάλη τις κοινότης τῶν *Χουσιτῶν*, ἀποσχισθεῖσα τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας· ἡ κοινότης αὖ-

τη μετ' ὀλίγον διεσχίσθη εἰς διαφόρους φατρίας, τοὺς *Καλιξτινούς*, ἐνωθέντας μετὰ τοῦ πάπα, καὶ τοὺς *Θαβωρίτας*, τινὲς τῶν ὁποίων ἐζήτησαν τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς ἡμετέρας *Ἐκκλησίας*.

2. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων τούτων μεταρρυθμιστῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνεφάνησαν καὶ ἕτεροι ἰδίως ἐν Κάτω Χώρας καὶ Ἰταλίᾳ. Ἄξιοι μνείας εἶναι ὁ *Ἰωάννης Βέσσελ*, ὁ πρόδρομος κυρίως τοῦ Λουθήρου, καὶ *Ἰερώνυμος ὁ Σαβοναρόλας*. Ὁ τελευταῖος οὗτος γεννηθεὶς ἐν Φερράρᾳ τῷ 1452 συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς *Ἐκκλησίας* καὶ πολιτείας· ἰδίως διὰ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ λόγου κατεφέρετο κατὰ τῆς ἡδυπαθείας τῶν πλουσίων, τῆς θείας λατρείας καὶ τῶν ἱερέων· ἄλλοτε, ἔλεγε, τὰ ποτήρια ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἦσαν ἐκ ξύλου καὶ οἱ ἱερεῖς ἐκ χρυσοῦ, σήμερον ἔχομεν ξυλίνους ἱερεῖς καὶ χρυσᾶ ποτήρια. Ὁ πάπας *Ἀλέξανδρος ὁ 5'* μαθὼν ταῦτα, διέταξε τὸν Σαβοναρόλαν νὰ παύσῃ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ, ἀκολούθως δὲ βασανίσας ὡμῶς παρέδωκεν εἰς τὸν θάνατον. Ὁ Σαβοναρόλας ἤκουσεν ἐν ἡρεμίᾳ τὴν καταδίκην αὐτοῦ καὶ ὀδηγηθεὶς εἰς τὸν τόπον αὐτῆς ἀπηγχονίσθη καὶ ἐκάη μετὰ τῶν πασσάλων (1498).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐσωτερικὸς ὁργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος, τοῦ κλήρου, τῆς θείας λατρείας καὶ τοῦ χριστιανικοῦ βίου.

§ 92. Ὁ Παπισμὸς.

Ἡ ἐποχή, ἐν ᾗ κυρίως ἀνεπτύχθη ὁ παπισμὸς καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ καὶ δόξης, εἶναι ἡ ἡμετέρα περίοδος. Ἡ ἰδέα τῶν ψευδοῦς πωδωρείων διατάξεων (§ 66, 2) ὅτι ὁ πάπας εἶναι καθολικὸς ἐπίσκοπος, ἐπραγματοποιήθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, τὸ μὲν διὰ τῆς φιλοδοξίας τῶν παπῶν καὶ τῶν χαμερπῶν αὐτῶν δημιουργημάτων, τὸ δὲ διὰ τῆς εὐνοίας τῶν περιστάσεων καὶ τῆς ἀμαθείας τῆς ἐποχῆς. Οἱ πάπαι δὲν ἐθεωροῦντο πλέον ἀντιπρόσωποι μόνον τοῦ Πέτρου, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ, ἥδη δὲ οὐ μόνον ἀπ' αὐτῶν ἐξηρτᾶτο ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ νομοθετικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ καὶ ὡς κύριοι τῶν νόμων ἦσαν ἀνώτεροι αὐτῶν. Ἦδη ὡς ἀποκλειστικὰ δίκαια τῶν παπῶν ἦσαν τὸ συγκαλεῖν καὶ ἐπικυροῦν τὰς συνόδους καὶ αὐτὰς ἔτι τὰς οἰκουμενικάς, τὸ μετατιθέναι τοὺς ἐπισκόπους καὶ τὸ δέχεσθαι ἐκκλήτους ἐν πάσῃ περιπτώσει. Ἐκτὸς τούτων οἱ πάπαι ἐσφετερίσθησαν καὶ τὸ δίκαιον τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, τοῦ ἐπικυροῦν τοὺς ἀγίους, τὰ λείψανα καὶ τοὺς μοναχοὺς καὶ

τοῦ ἐπιβάλλειν φόρους ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν· ἐπίσης μεταξὺ τῶν παπικῶν προνομίων δυνάμεθα νὰ ἀριθμήσωμεν τὸ νὰ καταφιλῶσι τὸν πόδα τοῦ πάπα πάντες οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες καὶ νὰ μεταλαμβάνῃ ὁ πάπας τῆς θείας εὐχαριστίας καθήμενος ἐπὶ θρόνου. Οὕτως ἀνεπτύχθη ἡ παπικὴ αὕτη παντοδυναμία, ἣτις, ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ ἐπισήμων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, καθωρίσθη ἐπισήμως καὶ διὰ νέου παπικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου· ἐπειδὴ δηλ. ἐν ταῖς μέχρι τοῦδε ἐν χρήσει συλλογαῖς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων ἐπεκράτουν ἀντιφάσεις καὶ ἀταξίαι, τῷ 1143 νομικός τις *Γρατιανὸς* ἐπεχείρησε τὴν ἀρμονικὴν αὐτῶν κατὰ ταξιν, προσθεὶς καὶ διαφόρους νέας διατάξεις· ἀκολουθῶς τὸ ἔργον τοῦτο συνεπλήρωσαν διάφοροι πάπαι, προσθέντες τὰς διαφόρους αὐτῶν διατάξεις. Τοιαύτη εἶναι καθόλου ἡ ἀνάπτυξις τοῦ παπισμοῦ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὅστις ὅμως μετὰ *Βοριφάτιον τὸν Η'* ἤρξατο νὰ καταπίπτῃ. Ἀκριβεστέραν ἰδέαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παπισμοῦ λαμβάνομεν ἐκ ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπισημοτέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης παπῶν.

§ 93. Οἱ ἐπισημότεροι πάπαι.

1. Ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὅστις κατὰ τὴν περίοδον ταύτην συνέλαβε πρῶτος τὴν ἰδέαν νὰ ἀνυψώσῃ τὸν παπισμὸν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς δόξης αὐτοῦ καὶ τοῦ μεγαλείου, εἶναι ὁ *Μδεβράνδος*, ὅστις ἀναθᾶς τὸν

παπικὸν θρόνον ὠνομάσθη *Γρηγόριος Ζ'* (1073—85). Φύσει σπουδαίως ὢν ὁ Γρηγόριος, ἐξησκημένος ἐν τῇ μοναστηριακῇ αὐστηρότητι, πείραν λαβὼν τῶν ἡθικῶν κηλίδων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ καὶ ἐμφορούμενος ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς παπικῆς θεοκρατίας, ἀνέλαβε μετὰ σπανίας φρονήσεως καὶ ἐνεργητικότητος τὸν ἀνατεθέντα αὐτῷ ἀγῶνα. Πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων ἔπρεπε κατὰ τὸν Γρηγόριον νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ παπικὴ θεοκρατία· ὁ πάπας, κατ' αὐτόν, εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ἀνώτερος πάσης πνευματικῆς καὶ κοσμικῆς ἐξουσίας, κριτὴς τῶν πάντων, ὑπ' οὐδενὸς κρινόμενος· βεβαίως πρὸς τῷ πάπᾳ ὑπάρχει καὶ ἡ κοσμικὴ βασιλεία, ἀλλ' αὕτη ὑποτάσσεται τῷ πάπᾳ, καθὼς τὰ μέλη τοῦ σώματος τῇ κεφαλῇ, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνει τὴν ἐπικύρωσιν αὐτῆς· καθὼς ἡ σελήνη τὸ φῶς αὐτῆς λαμβάνει ἀπὸ τοῦ ἡλίου, οὕτω καὶ οἱ κοσμικοὶ ἄρχοντες τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πάπα. Τοιαῦται ἦσαν αἱ αὐθάδεις καὶ ἀντευαγγελικαὶ ἰδέαι τοῦ Γρηγορίου, πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ὁποίων τρία τινὰ ἔπρεπε νὰ συμβῶσι· α') νὰ παύσῃ ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων, ἡ γινομένη ὑπὸ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων διὰ *περιβολῆς δακτυλίου καὶ ράβδου* (§ 67, 1)· β') νὰ καταργηθῇ ἡ *σιμωνία*, καὶ γ') νὰ ἐπιβληθῇ ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου. Πρὸς ἐκρίζωσιν λοιπὸν τῶν ζιζανίων τούτων συγκροτεῖ τῷ 1074 σύνοδον ἐν Ῥώμῃ, ἐν ᾗ καταδικάζει τὸν γάμον τῶν κληρικῶν καὶ τὴν *σιμωνίαν*, τῷ δὲ 1075 συγκροτήσας καὶ δευτέραν σύνοδον

κηρύσει τὸν πόλεμον κατὰ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων· πᾶς ἐπίσκοπος, κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου ταύτης, λαβὼν τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἐκ χειρὸς λαϊκῶν καθαιρεῖται, πᾶς δὲ ἡγεμὼν ἐξασκῶν τὸ δικαίωμα τῆς περιβολῆς ἀφορίζεται. Κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ Γρηγορίου ἀντέστη ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Ἐρρίκος ὁ Δ' (1056—1106), ὅστις μάλιστα ἐν τινι συνόδῳ τῷ 1076 καθήρεσε τὸν πάπαν ἐπὶ διαφόροις ἐγκλήμασιν. Ἀλλ' ὁ Γρηγόριος ἀταράχως κομισάμενος τὴν ἀγγελίαν ταύτην ἐκτοξεύει κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὸν ἀφορισμόν, ἀποστερεῖ αὐτὸν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ ἀπαλλάσσει τὸν λαὸν τῆς πρὸς αὐτὸν ὀφειλόμενης πίστεως. Ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ πάπα ἐποίησε τοιαύτην ἐντύπωσιν ἐν Γερμανίᾳ, ὥστε ἐσκέποντο περὶ ἀντικαταστάσεως τοῦ Ἐρρίκου, ὅτε οὗτος ἀναγκαζόμενος ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἔρχεται εἰς τὴν ἰταλικὴν πόλιν *Κανόσσαν*, ὅπου εὕρισκετο ὁ πάπας, καὶ ἀφοῦ ἐπὶ τρεῖς ὁλοκλήρους ἡμέρας τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1077 ἐν μέσῳ δριμυτάτου χειμῶνος ἔστη εἰς τὸ ὑπχιθρον ἀνυπόδητος, νῆστις καὶ ἐν ἐνδύματι μετανοίας, ἔλαβε τέλος παρὰ τοῦ Γρηγορίου τὴν ἄφεσιν. Οὕτως ὁ Γρηγόριος ἀντεπεξῆλθε νικητὴς κατὰ τοῦ Ἐρρίκου, καίτοι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ κατεπιέσθη ὑπ' αὐτοῦ (+1085.)

2. Ἀλλὰ καίτοι ὁ Γρηγόριος ἀπέθικεν, αἱ ἰδέαι ὅμως αὐτοῦ ἔζησαν καὶ μετ' αὐτόν, διότι καὶ οἱ μετὰ ταῦτα πάπαι ἐπολέμησαν τοὺς κοσμικοὺς ἄρχοντας,

μέχρις οὗ τῷ 1122 ἔπαυσεν ὁ περὶ περιβολῆς ἀγὼν, ἀποφασισθέντος ὅπως ἡ ἐκλογή τῶν ἐπισκόπων καὶ ἡ γουμένων γίνηται ὑπὸ τῶν πνευματικῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ πάπα, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν μόνον τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Εἷς τῶν διαδόχων Γρηγορίου τοῦ Ζ' εἶναι Ἀδριανὸς ὁ Δ' (1154—1159), ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἄρχεται ὁ ὑπερεκατονταετής ἀγὼν μεταξὺ τῶν παπῶν καὶ τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας τῶν *Χοενστάουφεν*. Τοῦ ἀγῶνος τούτου κατήρξατο Φριδερίκος ὁ Α' ὁ Βαρβαρόζας (1152—1190), θέλων νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς ἰδέας *Καρόλου* τοῦ Μ. καὶ ἐπαναγάγῃ ἐπὶ τῆς Ἰταλίας τὰ λησμονηθέντα δίκαια τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Γερμανίας. Ἀλλ' οἱ κατὰ καιροὺς ἀναφανέντες πάπαι ὑπερίσχυσαν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ· οὕτω π. χ. ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ὁ Γ' καταβαλὼν τὸν Βαρβαρόζαν ἠνάγκασεν αὐτὸν ἐπὶ τέλους ἐν Ῥώμῃ τῷ 1177 νὰ κρατήσῃ τὸν ἀναβολέα τοῦ ἵππου αὐτοῦ, νὰ ἀσπασθῇ τὸν πόδα αὐτοῦ καὶ νὰ παραιτηθῇ τῶν ἐπὶ τῆς Ῥώμης δικαίων αὐτοῦ. Ὁ αὐτὸς πάπας, μετὰ τὸν φόνον τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Κανταβριγίας *Βεκέτ*, ἀναγνώρισας αὐτὸν ὡς ἅγιον, ἠνάγκασε τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Ἐρρίκον τὸν Β' (1154—1189) νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν τάφον αὐτοῦ καὶ νὰ μετανοήσῃ. Ἀλλ' ὁ πάπας ἐκεῖνος, ὅστις διεξήγαγεν ἐπιτυχέστερον τὸν ἀγῶνα τοῦτον κατὰ τῶν Γερμανῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἀνύψωσε τὸν παπισμὸν εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς λαμπηδόνης αὐτοῦ καὶ δυνάμεως, εἶναι Ἰρροχέντιος ὁ

Γ' (1198—1216), ὅστις μὴ ὑπολειπόμενος Γρηγορίου τοῦ Ζ' κατὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ πνεύματος, ὑπερέβαλεν αὐτὸν κατὰ τὴν παιδείαν, τὴν ὀξύνοιαν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα. Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰννοκεντίου εἶναι συγχρόνως καὶ ἱστορία ὁλοκλήρου τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, διότι πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Κων/πόλεως ἐπέκτείνεται ἡ κυριαρχία αὐτοῦ· ὅπου δὲ δὲν ἀναγνωρίζεται ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ, ἐκεῖ ἐπέρχεται λάβρος. Ὁ Ἰννοκέντιος ὑπέταξεν ὑφ' αὐτὸν πάντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης· τῷ 1200 τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας *Φίλιππον τὸν Αὔγουστον* ἠνάγκασε νὰ προσλάβῃ τὴν ἐκδιωχθεῖσαν αὐτοῦ σύζυγον, ὑπεχρέωσεν εἰς πληρωμὴν φόρου τὴν Πορτογαλίαν καὶ Ἀραγονίαν, ἐδίκασεν ὡς ἀνώτατος ἄρχων ἐν Πολωνίᾳ, Οὐγγαρίᾳ, Νορβηγίᾳ κτλ. ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Βλαχίᾳ ἐξέλεγε βασιλεῖς, ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἤρχε διὰ τοῦ Λατίνου πατριάρχου καὶ τιμωρήσας τῷ 1209 τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας *Ἰωάννην* δι' ἀπαγορεύσεως ἀπεστέρησεν αὐτὸν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἣν ἀκολούθως μετανοήσαντι αὐτῷ παρέσχεν ὡς δῶρον (1213). Ὅτε δὲ τῷ 1215 συνεκρότησε τὴν μεγάλην ἐν *Λατεραῶ* Δ' *σύνοδον*, ἐκεῖ περιστοιχούμενος ὑπὸ 412 ἐπισκόπων, 800 ἡγουμένων, ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν Κρατῶν καὶ πατριαρχῶν (Λατίνων), ἐπεκύρωσε τὰς περὶ πίστεως, δικαίου καὶ ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας ιδέας αὐτοῦ. (+ τῷ 1216).

3. Ὁ κατὰ τῶν Γερμανῶν αὐτοκρατόρων ἄγων ἐ-

ξηκολούθησε καὶ μετὰ *Ἰρνοκεντίου* τὸν Γ', μέχρις οὗ ἐπὶ τοῦ πάπα *Οὐρβανοῦ* τοῦ Δ' προσκληθέντες οἱ Γάλλοι ἐνίκησαν τὸν τελευταῖον γόνον τῆς οἰκογενείας τῶν Χοενστάουφεν, τὸν *Κορραδίνον*, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπηγχόνισαν τῷ 1268. Οὕτως ἔληξεν ὁ ὑπερεκατονταετής οὗτος ἄγων, ἐξ οὗ ἐξῆλθε μὲν νικητῆς ὁ παπισμός, ἀλλ' ἤδη ἀντὶ τῶν Γερμανῶν ἐπαρουσιάσθησαν οἱ Γάλλοι, ἐξασκουῦντες μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν παπῶν· τὴν ἐπιρροὴν ταύτην μὴ ἀνεχόμενος ὁ πάπας *Νικόλαος ὁ Γ'* προὐκάλεσε τῷ 1282 τὰ ἀνοσιουργήματα τοῦ λεγομένου *σικελιανοῦ ἐσπερινοῦ*. Ἐν τούτοις καὶ μεθ' ὅλην τὴν ἐπέμβασιν τῶν Γάλλων, ὁ παπισμὸς διετηρεῖτο ἔτι εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ πάπα *Βονιφάτιου* τοῦ Η' (1294—1303). Ὁ πάπας οὗτος ἐκοσμεῖτο ὑπὸ μεγάλων προτερημάτων καὶ ἐκτάκτου ἰκανότητος, ἣν ὅμως ἄνευ θρησκευτικῶν ἄρχων καθὼς δὲ οἱ πρὸ αὐτοῦ πάπαι περιεπλέχθησαν εἰς τὸν κατὰ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Γερμανίας πόλεμον, οὕτως ὁ Βονιφάτιος εἰς τὸν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας *Φιλίππου* τοῦ *Ὡραίου* (1285—1314). Ἐν τῷ ἄγωνι τούτῳ ὁ μὲν Βονιφάτιος ἐκάλει τὸν *Φίλιππον αἰρετικόν*, οὗτος δὲ τὸν πάπαν *μωρόν*, ἕως οὗ ὁ Βονιφάτιος τῷ 1302 ἐξέδωκεν ἐπίσημόν τινα *βούλ-λαν*, ἐν ᾗ, ὡς δόγμα πίστεως θεωρῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ παπισμοῦ, καταδικάζει ὡς *μανιχαϊκὴν αἵρεσιν* τὴν παραδοχὴν δύο ἀνεξαρτητῶν ἐξουσιῶν, τῆς κοσμικῆς καὶ πνευματικῆς. Ὁ Φίλιππος τότε καθαιρεῖ

τὸν Βονιφάτιον ἐν τινι συνόδῳ, οὗτος δὲν τολμᾷ νὰ ἀφορίσῃ τὸν Φίλιππον, καὶ ἐπὶ τέλους συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν ἀπεσταλμένων αὐτοῦ φεύγει εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ ἀποθνήσκει τῷ 1303. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Βονιφάτιου ὁ παπισμὸς ἀπόλλυσι τὸ γόητρον αὐτοῦ καὶ περιπίπτει εἰς μεγάλην ταπείνωσιν, γενόμενος ὄργανον τῶν Γάλλων. Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἡ ἐβδομηκονταετής λεγομένη βαβυλωνιακὴ ἐξορία τῶν παπῶν ἐν Ἀβινιῶνι (1309—1377), ἥτις ὁλοτελῶς συνέτριψε τὴν δύναμιν τῶν παπῶν· οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἔχοντες ἔδραν τὴν γαλλικὴν πόλιν Ἀβινιῶνα, διαφθείρονται τέλεον καὶ ὑπόκεινται ὡς νευρόσπαστα εἰς τὴν γαλλικὴν πολιτικὴν. Τῷ 1377 κατώρθωσε μὲν Γρηγόριος ὁ ΙΑ' νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἄρχεται τὸ λεγόμενον παπικὸν σχίσμα (1378—1409), διαρκούντος τοῦ ὁποῦ οἱ Δύσις ἦτο διεσχισμένη εἰς δύο στρατόπεδα καὶ ἠναγκάζετο νὰ ἀνέχῃται δύο καὶ ἐνίοτε τρεῖς πάπας ἐκσπενδονίζοντας κατ' ἀλλήλων τὸ ἀνάθεμα. Εἶναι ἀκατονόμαστος ἡ διαφθορὰ ἡ εἰσχωρήσασα εἰς τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν· ἡ ἰδέα τοῦ παπισμοῦ, ἡ διὰ τοσούτων ἀγώνων Γρηγορίου τοῦ Ζ' καὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' πραγματοποιηθεῖσα, κατεστράφη. Τότε πρὸς σωτηρίαν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας πολλοὶ φρόνιμοι καὶ λόγιοι ἄνδρες ἐπεχείρησαν τὴν μεταρρυθμίσειν αὐτῆς κατὰ τε τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συνεκρότησαν τὰς τρεῖς μεγάλας οἰκουμενικὰς τῶν δυτικῶν συνόδους,

τὴν ἐν Πίσῃ (1409), τὴν ἐν Κωνσταντίᾳ (1414—18) καὶ τὴν ἐν Βασιλείᾳ (1431—43). ἄλλ' ἡ παπικὴ δολιότης καὶ πονηρία κατώρθωσε νὰ ματαιώσῃ τὰς ἀγαθὰς προθέσεις αὐτῶν. Οὕτως ὁ παπισμὸς μέχρι τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Λουθήρου κατεκρημνίζετο εἰς τὴν πτώσιν αὐτοῦ, μάλιστα ἡ διαφθορὰ αὐτοῦ κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα εἶναι παρεμφερὲς πρὸς τὴν τοῦ Ι' αἰῶνος, ὡς περὶ τούτου μαρτυροῦσι τὰ ὀνόματα τῶν παπῶν Παύλου τοῦ Β', Ἰννοκεντίου τοῦ Η', Ἀλεξάνδρου τοῦ Σ', τοῦ Βοργία καὶ ἄλλων.

§ 94. Αἱ σταυροφορίαι καὶ τὰ ἱπποτικὰ τάγματα.

1. Τὴν μεγάλην δύναμιν τοῦ παπισμοῦ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μαρτυροῦσι καὶ αἱ Σταυροφορίαι, αἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ προκαλοῦμεναι καὶ παρασκευάζομεναι ὑπὸ τῶν παπῶν, οὐ μικρὸν συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐξύψωσιν αὐτῶν καὶ τὸ μεγαλεῖον. Τὰς σταυροφορίας, ὀνομασθείσας οὕτως ἐκ τοῦ ἐρυθροῦ σταυροῦ, ὃν οἱ σταυροφόροι ἔφερον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ αὐτῶν ὤμου, ἀνέλαβον δὴθεν οἱ Δυτικοὶ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς· ἀλλ' ἀντὶ ὠφελείας, βλάβης μᾶλλον ἐγένοντο πρόξενoi καὶ ἐπήνεγκον μεγάλας καταστροφὰς καὶ ἐρημώσεις, ἐνῶ διὰ τὴν Δύσιν ἔσχον σπουδαῖα ἀποτελέσματα, διότι διὰ τῶν πολέμων τούτων οἱ δυτικοὶ ἀπέκτησαν νέας ιδέας καὶ θεωρίας, νέας ἀνάγκας καὶ δυνάμεις, καὶ ἐντεῦθεν ἐξανθρωπισθέντες παρεσκευά-

σθησαν εἰς τὸν νεώτερον πολιτισμόν. Αἱ σταυροφορίαι, κατὰ τοὺς δυτικούς συγγραφείς, ἀνάγουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς φανατικόν τινα ἐρημίτην *Πέτρον* ἐξ Ἀμια-
νης, ὅστις ἐπισκεφθεὶς τοὺς ἁγίους τόπους καὶ ἐπιστρέ-
 ψας, διῆλθε διαφόρους τῆς Εὐρώπης χώρας, διεγείρων
 τὸν λαὸν εἰς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν Ἀνατολῇ χριστι-
 ανῶν· τὸν ἐρημίτην Πέτρον ὑπεστήριξε καὶ ὁ πάπας
Οὐρβανὸς ὁ Β' τῷ 1095, ὑποσχόμενος εἰς τοὺς μέλ-
 λοντας νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἄφεςιν ἁμαρτιῶν καὶ μακα-
 ριότητα ἐν οὐρανοῖς. Οὕτω συνέρρευσαν ἄπειρα πλήθη
 ἀνθρώπων ἐκ διαφόρων τάξεων τῆς κοινωνίας καὶ κατὰ
 τὸ φθινόπωρον τοῦ 1097 στρατὸς ἐξ 700,000 ὑπὸ
 τὴν ἀρχηγίαν διαφόρων τῆς Εὐρώπης ἡγεμόνων καὶ
 μάλιστα *Γοδδοφρίδου* τοῦ ἐκ *Βουϊλλῶνος*, διεπεραιώθη
 εἰς τὴν Ἀσίαν. Ὁ στρατὸς οὗτος μετὰ πολλὰς κακου-
 χίας ἐκυρίευσεν τῷ 1099 τὴν Ἱερουσαλήμ, βασιλεὺς
 τῆς ὁποίας ἀνεκηρύχθη ὁ *Γοδδοφρίδος* καὶ ἀκολούθως
 ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ *Βαλδουῖνος* (1100—1118). Ἡ δευ-
 τέρη σταυροφορία (1147) προεκλήθη ὑπὸ τοῦ πάπα
Εὐγενίου τοῦ Γ' καὶ ἐγένετο ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ βα-
 σιλέως τῆς Γαλλίας *Λουδοβίκου* τοῦ Ζ' καὶ τοῦ αὐτο-
 κράτορος τῆς Γερμανίας *Κορράδου* τοῦ Γ'. Ἡ τρίτη
 σταυροφορία ἐγένετο τῷ 1189—93, προτροπῇ τοῦ
 πάπα *Γρηγορίου* τοῦ Η', συμμετέσχον δ' εἰς αὐτὴν ὁ
 αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας *Φριδερίκος ὁ Βαρβαρόζας*,
Φίλιππος ὁ Αὐγουστος τῆς Γαλλίας καὶ *Ριχάρδος ὁ*
Λεοντόκαρδος τῆς Ἀγγλίας. Ἡ τετάρτη σταυροφορία

(1202—1217) προκληθεῖσα ὑπὸ *Ἰννοκεντίου* τοῦ Γ' ἐγένετο κατὰ τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς· οἱ σταυ-
 ροφόροι δηλ. προσκληθέντες ὑπὸ *Ἀλεξίου* τοῦ Δ' ἔρ-
 χονται εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κυριεύσαντες αὐτὴν
 ἰδρύουσι τὴν λατινικὴν αὐτοκρατορίαν (1204—1261)
 ὑπ' αὐτοκράτορα τὸν *Βαλδουῖνον*. Τὰ δεινὰ τὰ ὁποῖα
 ἐπέστησαν οἱ ἡμέτεροι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑ-
 περβαίνουσι πᾶσαν περιγραφὴν· οἱ ὠμοὶ καὶ ἄγριοι
 σταυροφόροι εἰσελάσαντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν,
 ἀπέδειξαν ἅπαντα τὸν φανατισμὸν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἡ-
 μετέρους· κατηδάφισαν εἰκόνας, κατεπάτησαν λείψανα
 ἁγίων, ἔχουν καὶ ἔρριπτον κατὰ γῆς τὸ σῶμα καὶ αἶ-
 μα τοῦ Κυρίου, κατέθραυον τὰ ἱερὰ σκεύη ἣ μετεχει-
 ρίζοντο αὐτὰ εἰς ἰδίαν χρῆσιν καὶ ἐπὶ τέλους εἰσορμή-
 σαντες εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας, κατετεμάχισαν
 τὴν πολύτιμον ἁγίαν τράπεζαν καὶ διεμοιράσθησαν αὐ-
 τήν· ἐνεκα δὲ τῆς πληθύος τῶν λαφύρων, τὰ ὁποῖα
 παρέσχεν αὐτοῖς ὁ ναός, εἰσήγαγον εἰς αὐτὸν ἡμιόνους·
 ἐκτὸς τούτου ἀναφέρεται, ὅτι γύναιόν τι ἄθλιον, κα-
 θῆσαν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἔψαλεν ᾠσμὰ ξενικὸν
 καὶ ἐχόρευσε. Καὶ ταῦτα μὲν ἔπραξαν κατὰ τῆς ἱερᾶς
 ἡμῶν θρησκείας, ἀναρίθμητα δὲ εἶναι καὶ τὰ λοιπὰ
 δεινὰ, οἱ ἀνδραποδισμοί, οἱ φόνοι, αἱ κλοπαί, αἱ ἀτι-
 μώσεις κτλ. τὰ ὁποῖα προὔξνησαν εἰς τοὺς δυστυχεῖς
 κατοίκους. Ταῦτα διέπραττον οἱ Λατῖνοι ἐν Κωνσταν-
 τинуπόλει, ὁ δὲ *Ἰννοκέντιος ὁ Γ'* ἐπευλογῶν τὸν Θεόν,
 διότι τέλος πάντων οἱ ἄσεβεῖς ἐπέστρεψαν εἰς τὴν εὐ-

σέβειαν, ἱδρυσε πατριαρχεῖον καὶ ἔπεμψεν ὡς πατριάρχην *Θωμᾶν τινα Μωροζίνην*. Ἡ πέμπτη σταυροφορία (1228) ἐγένετο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας *Φριδερίκου τοῦ Β'*, ἡ δὲ ἕκτη (1248) καὶ ἡ ἐβδόμη (1270) ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας *Λουδοβίκου τοῦ Εὐσεβοῦς*.

2. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν σταυροφοριῶν ἐμορφώθησαν καὶ τὰ λεγόμενα *ἱπποτικὰ τάγματα*, οἱ ὁπαδοὶ τῶν ὁποίων ἦσαν *μοναχοὶ ἅμα καὶ στρατιῶται*. Τὸ πρῶτον τῶν ταγμάτων τούτων εἶναι τὸ τῶν *Ἰωαννιτῶν* (1099), οἵτινες ἀσχολούμενοι περὶ ἔργα φιλανθρωπίας καὶ ἀγάπης πρὸς τοὺς προσκυνητάς, ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς τὴν προστασίαν *Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος*, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας. Οἱ Ἰωαννῖται ὡς ἴδιον ἔνδυμα εἶχον *μανδύαν μέλανα μετὰ λευκοῦ σταυροῦ ἐπὶ τοῦ στήθους*, καίτοι δὲ ἀπηγορεύετο αὐτοῖς πᾶς πλοῦτος καὶ πολυτέλεια, ἀκολούθως ὅμως ἕνεκα τῶν πολλῶν ἀφιερωμάτων ἐπλούτησαν καὶ διεφθάρησαν. Δεύτερον ἐπίσημον ἱπποτικὸν τάγμα εἶναι τὸ τῶν *Ναϊτῶν* (1118), οἵτινες ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Θεοτόκου διατελοῦντες, κατῴκουν πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος, ὅθεν ἔλαβον καὶ τὸ ὄνομα *Ναίται*· καὶ οὗτοι κατ' ἀρχὰς ἦσαν πτωχοί, ἀκολούθως δὲ ἐπλούτησαν, ἔφερον δὲ *μανδύαν λευκὸν μετὰ σταυροῦ ἐρυθροῦ*. Οὐχ ἥττον ἐπίσημον ἦν καὶ τὸ τάγμα τῶν *γερμανῶν ἢ τευτόνων ἱπποτῶν*, συγκροτηθὲν τῷ 1190·

οἱ γερμανοὶ ἱππόται ἔφερον *λευκὸν μανδύαν μετὰ μέλανος σταυροῦ*.

§ 95. Ἱεραρχία, κληρὸς καὶ μοναχοί.

1. Κατὰ τοὺς μεγάλους ἀγῶνας μετὰξὺ πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας οἱ ἐπίσκοποι ἀπηλλάγησάν πως τῆς ἐξουσίας τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ δίκαιον τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν *διὰ δακτυλίου καὶ ράβδου*, ἐντεῦθεν ὅμως ὑπετάχθησαν ὅλως εἰς τὴν αὐθερεσίαν τῶν παπῶν· διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τοῦ ζυγοῦ τούτου ὕψωσαν πολλάκις φωνὴν καὶ μάλιστα ἐν ταῖς μεταρρυθμιστικαῖς συνόδοις τῆς Κωνσταντίας καὶ Βασιλείας, οὐδὲν ὅμως ἐντεῦθεν κατῴρθωσαν· ἀλλὰ καίτοι οἱ ἐπίσκοποι ἀπηλλάγησαν τῆς αὐθαιρεσίας τῶν τιμαριωτῶν, ὑπεβάλλοντο ὅμως ἔτι εἰς τοὺς κληρουχικοὺς λεγομένους ὄρκους καὶ τὰ λοιπὰ καθήκοντα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πίπτει καὶ ἡ ὑπαρξίς τῶν *τιτουλαρίων ἐπισκόπων*· οὗτοι κυρίως ἦσαν ἐπίσκοποι κατέχοντες ἐπαρχίας ἐν Ἀνατολῇ ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν· ὅτε ὅμως ἐξεδιώχθησαν ἐκεῖθεν, ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν Δύσιν διετήρησαν τοὺς τίτλους αὐτῶν καὶ ἐχρησίμευσαν ὡς βοηθοὶ καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν ἀρχιεπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν.

2. Ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ (§ 67, 2) εἶδομεν, πῶς ἐμορφώθησαν οἱ λεγόμενοι *κανονικοί*· οὗτοι διατηροῦνται καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀλλ' ἡ διαφθορὰ αὐτῶν καὶ μεθ' ὅλην τὴν μέριμναν εὐσεβῶν τι-

νων ἐπισκόπων αὐξάνει· ἐφόσον μάλιστα αὐξάνει ἡ διαφθορά αὐτῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ἐπιτείνονται καὶ τὰ προνόμια αὐτῶν· οὕτω π. χ. μετὰ τὸ τέλος τοῦ περὶ περιβολῆς ἀγῶνος, οἱ κανονικοὶ εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων, κατεῖχον τὰς χηρευούσας θέσεις τῶν μοναστηρίων καὶ ἐκυβέρνην τὰς χηρευούσας ἐπισκοπὰς. Ἐν γένει οἱ κληρικοὶ μέχρι τοῦ IB' αἰῶνος ὑπεβάλλοντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων εἰς ποικίλους φόρους, ἀκολούθως δὲ διάφοροι πολιτεῖαι ἠγέρθησαν καὶ κατὰ τῆς ἀλειτουργησίας αὐτῶν, κατὰ τοῦ δικαίωματος τοῦ συντάσσειν διαθήκας καὶ τοῦ δικάζεσθαι ἐν γένει ἐν τοῖς πνευματικοῖς δικαστηρίοις. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς ἡθικῆς καταστάσεως τοῦ κλήρου, αὕτη ἦν ἐλλεινὴ καὶ μεθ' ὅλας τὰς ἐνεργείας διαφόρων παπῶν καὶ συνόδων.

3. Οἰκτρά ἦν ἐπίσης καὶ ἡ ἡθικὴ κατάστασις τῶν μοναχῶν· ἀνηθικότης, ἡδυπάθεια, ὀκνηρία καὶ διάφορα ἐγκλήματα ἦσαν τὰ χαρακτηρίζοντα αὐτούς· ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ὁ μοναχικὸς βίος χρησιμεύει ὡς τὸ κυριώτερον στήριγμα τοῦ παπισμοῦ, ἄνευ τοῦ ὁποῦ δυσκόλως οὗτος ἤθελε διεκδικήσει τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ· τὰ μοναχικὰ τάγματα τῆς περιόδου ταύτης δύνανται ἐν σχέσει πρὸς τὸν παπισμὸν νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοὺς δορυφόρους τοῦ ἡλίου. Καίτοι δὲ ἔνεκα τῆς μεγάλης πληθύος τῶν ταγμάτων τούτων ἐπήρχετο σύγχυσις καὶ ἀταξία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἔνεκα τούτου δὲ ὁ Ἰννοκέντιος Γ' ἀπηγόρευσε τὴν σύστασιν νέων ταγμάτων, ἐν

τούτοις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πίπτει ἡ σύστασις τῶν δύο ἐπισημοτέρων μοναχικῶν ταγμάτων τοῦ Μεσαιῶνος, τῶν *Δομινικανῶν* καὶ τῶν *Φραγκισκανῶν*, τῶν κοινῶς λεγομένων *ἐπαιτῶν* ἔνεκα τῆς πτωχείας αὐτῶν. Τὰ δύο ταῦτα τάγματα εἶναι οἱ στύλοι τοῦ παπισμοῦ, εἶναι οἱ κύριοι μοχλοὶ τῆς ἐνεργείας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ δυτικοῦ καθόλου κόσμου. Ὅπουδῆποτε τοῦ βίου τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἂν ἀτενίσωμεν, πανταχοῦ βλέπομεν τὰ ἔχνη τῆς ἐπιρροῆς καὶ σημασίας τῶν *Δομινικανῶν* καὶ *Φραγκισκανῶν*. Πολλοὶ τῶν παπῶν ἀναβαίνουνσι τὸν παπικὸν θρόνον ἐκ τῶν ταγμάτων αὐτῶν, ἐπὶ τῶν καθεδρῶν τῶν πανεπιστημίων βλέπομεν ἄνδρας ἐξ αὐτῶν, ἐν γένει δὲ ὑπ' αὐτῶν βλέπομεν ὅτι ἐξασκοῦνται καὶ διενεργοῦνται τὸ κήρυγμα καὶ ἡ ἐξομολόγησις, ἡ παιδαγωγία τῶν ἡγεμόνων καὶ ἡ κυβέρνησις τοῦ λαοῦ, ἡ περίθαλψις τῶν πτωχῶν καὶ ἡ ἱερὰ ἐξέτασις. Τὸ τάγμα τῶν *Δομινικανῶν* ὀφείλει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν Ἰσπανὸν μοναχὸν *Δομίνικον* (+1221) τὸ δὲ τῶν *Φραγκισκανῶν* εἰς *Φραγκίσκον* τὸν ἐξ Ἀσσίση (+1226).

§ 96. Θεία λατρεία.

1. Ἀνάλογος πρὸς τὴν λοιπὴν κατάστασιν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι καὶ ἡ θεία αὐτῆς λατρεία· πανταχοῦ παρατηρεῖται διαφθορά, κατάχρησις, ἀμάθεια καὶ διαστροφή. Τοσαύτη ἦν ἡ ἀμάθεια τοῦ λαοῦ καὶ πολλῶν ἐκ τοῦ κλήρου,

ὥστε ἐνόμιζον ὅτι τὰ μυστήρια ἐνεργοῦσι τὴν σωτηριώδη αὐτῶν δύναμιν ἀφ' ἑαυτῶν μόνον, χωρὶς νὰ ᾔναι ἀναγκαία ἡ πίστις τοῦ χριστιανοῦ. Ἐνῶ ἄλλοτε τῆς θείας εὐχαριστίας μετελάμβανον πάντες ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη, ἥδη ἀπεστέρησαν τοὺς πιστοὺς τοῦ αἵματος, ἐδικαιολογοῦν δὲ τὴν κατάχρησιν ταύτην διὰ τῆς σοφιστικῆς διδασκαλίας, ὅτι τὸ σῶμα περιέχει ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸ αἷμα· ἐπίσης καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς μυστηρίοις παρεiséφρησαν διάφοροι καταχρήσεις, ὡς π. χ. ἐν τῷ *εὐχελαίῳ*, τὸ ὁποῖον περιωρίσθη μόνον εἰς τοὺς θνήσκοντας, εἰς τὸ βάπτισμα, τὸ ὁποῖον ἐτέλουν μόνον διὰ τοῦ *ρίαντισμοῦ* κτλ. Ἐπίσης πολλαὶ καταχρήσεις εἰσέδυσαν καὶ ἐν τῇ προσκυνήσει τῶν *ἀγίων* καὶ τῶν *λειψάνων* αὐτῶν· ἐκτὸς τῶν διαφορῶν ψευδῶν λειψάνων, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 68, 2), ἐν τῇ παρούσῃ ἀναφέρονται καὶ ἄλλα, ὡς π. χ. ὁ *ἄρραφος χιτῶν* τοῦ Κυρίου, ὁ *ἄρτος*, τὸν ὁποῖον ἔφαγεν ἐν τῷ μυστικῷ δείπνῳ, *εἰς τῶν ὁδόντων* αὐτοῦ, τὰ *σώματα τῶν τριῶν Μάγων*, *πολλαὶ κεφαλαι* τοῦ βαπτιστοῦ *Ἰωάννου* καὶ τὰ *τοιαῦτα*. Ἀναλόγως δὲ τῆς αὐξήσεως τῶν ἀγίων, ἠΰξανον καὶ αἱ *ἐορταὶ* αὐτῶν· *τοιαῦται* νέαι ἐορταὶ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ἡ *ἐορτὴ τῶν Εἰσοδίων*, τῶν *ἐπὶ ἀλγηδόνων* τῆς Θεοτόκου, τῆς *ἀγίας Τριάδος* κτλ. ἐκτὸς τούτων ὅμως ἀναφέρονται καὶ ἐορταὶ τινες, τὸν γέλῳτα καὶ τὸν οἶκτον προξενούσαι· *τοιαῦται* εἶναι ἡ *ἐορτὴ τῆς ὄρου*, πρὸς τιμὴν τῆς

ὄρου, ἥτις ἔφερε τὸν Κύριον κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαίων· κατὰ τὴν ἐορτὴν ταύτην ἐτελεῖτο ἰδιαίτερα λειτουργία, εἰσῆγέτο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὄνος φέρουσα χιτῶνα καὶ ἐψάλλοντο γελοῖά τινα ᾄσματα· πρὸς τῇ ἐορτῇ ταύτῃ ἀναφέρεται καὶ ἡ *ἐορτὴ τῶν μῶρων*, ἥτις συνίστατο ἐν τούτῳ, ὅτι ἐξελέγέτο ἐπίσκοπός τις τῶν μῶρων, παρωδῶν τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπισκόπου.

2. Περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ᾄσματος, εἵπομεν ἤδη (§ 68, 1) ὅτι ἀντὶ τῆς μονοφωνίας ἐπεκράτησεν ἡ *πολυφωνία* καὶ ἡ *ἁρμονία*· κατὰ ταύτης ἀντέστη ἡ ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία καὶ ἀφώρισε μάλιστα αὐτήν, ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ἐπεκράτησε πανταχοῦ τῆς Δύσεως, ὡς καὶ τὸ *ὄργανον*, ἀνεπτύχθη δὲ ἡ μουσικὴ ἰδίως διὰ τῶν ἐν ταῖς Κάτω Χώραις μουσικῶν σχολῶν. Ὁμοίως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνεπτύχθη καὶ ἡ *ἀρχιτεκτονική*· ἤδη ἐμφανίζεται ἐν τῇ Δύσει ὁ λεγόμενος *γοτθικὸς* ἢ *γερμανικὸς* *ῥυθμός*, τὸ ἰδιαίτερον τοῦ ὁποίου χαρακτηριστικὸν εἶναι τὰ ὀξεῖα τόξα, δι' ὧν ἐξυψοῦται ὁ ναὸς ἐπ' ἄπειρον· τὸ θαῦμα τοῦ γοτθικοῦ ῥυθμοῦ εἶναι ὁ ἐν Κολωνίᾳ μητροπολιτικὸς ναὸς, ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ὁποίου ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1248, μόλις ἐπερατώθη ἐπ' ἐσχάτων. Ἀλλὰ καὶ ὁ ῥωμαϊκὸς ῥυθμὸς εἶναι ἔτι ἐν χρήσει, τὸ λαμπρότατον δὲ μνημεῖον τοῦ τοιούτου ῥυθμοῦ εἶναι ὁ ἐν Ῥώμῃ ναὸς τοῦ ἀγίου Πέτρου, τὰ θεμέλια τοῦ ὁποίου ἐτίθησαν τῷ 1506. Περὶ τῶν λοιπῶν *πλαστικῶν τεχνῶν* γινώσκομεν, ὅτι ἐπίσης ἀνεπτύχθησαν καὶ μάλιστα ἡ *ζωγραφικὴ* κατὰ

τὸν ΙΕ' αἰῶνα, ὡς περὶ τούτου μαρτυροῦσι τέσσαρες ἐπίσημοι *ζωγραφικαὶ σχολαί*.

§ 97. Ἡθικὸς βίος καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.

1. Ἡ κατάστασις τοῦ ἡθικοῦ βίου τῆς Δύσεως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ὀδυνηρὰ καὶ ἀξιοθρήνητος, οὐδέποτε ἴσως ἀπαντῶσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου. Τοιαύτας ἀμαρτίας, τοιαῦτα ἐγκλήματα καὶ κακουργήματα ἀπντῶμεν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὥστε ἡ ἐντεῦθεν ζωγραφουμένη εἰκὼν εἶναι μελανωτάτη καὶ ζοφερά· καὶ τὸ δὴ χεῖρον, ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη δὲν εἶναι μερική, ἀλλὰ καθολική, ἐπεκτεινομένη ἐφ' ὅλων τῶν τάξεων τῆς κοινωνίας. Ἐν πρώτοις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν κλῆρον, ἡ ἡθικὴ αὐτοῦ κατάστασις ἦν ἐλκεϊνὴ· αὐτοὶ οἱ πάπαι ἐν τοιαύτῃ ἡθικῇ καταπτώσει διετέλουν, ὥστε πρὸς χαρακτηρισμὸν αὐτῆς ἀρκοῦσι μόνον τὰ ὀνόματα τοῦ Βοργίου καὶ ἄλλων· ἐν ὁμοίᾳ καταστάσει διετέλουν καὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ ὁ κλῆρος καὶ οἱ μοναχοί, διακρινόμενοι ἐπὶ τῇ ἀνηθικότητι αὐτῶν, τῇ πλεονεξίᾳ, τῇ σιμωνίᾳ, τοῖς κοσμικοῖς φρονήμασι καὶ τοῖς τοιούτοις. Οἱ ἱερεῖς ἡμῶν, λέγει σύγχρονός τις, εἶναι ψεῦσται, προδόται, ἐπίορκοι, πόρνοι, ἄπιστοι, τοσαῦτα ἐν γένει κακὰ πράττοντες ἀνευθιρίστως, ὥστε εἰς ἑκστασιν περιάγουσι τὸν κόσμον. Ἀλλὰ καὶ ἡ κατάσταση τοῦ λαοῦ δὲν ἦτο κρείσσων. Εὐγενεῖς καὶ λαός, ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐκυλίωντο εἰς τὴν χονδροειδεστάτην ἀνηθικότητα· ἐπιπορκία καὶ ψεῦδος, βία καὶ δόλος, καταπίσεις τῶν δι-

καίων καὶ φόνοι καὶ λοιπὰ δεινὰ κατέκλυζον ἅπαντα τὸν λαόν. Ἡ ἐκ τῶν Σοδόμων καὶ Γομόρρων ἀκουομένη πρὸς τὸν Κύριον φωνή, λέγει τις σύγχρονος, δὲν ἦτο μικροτέρα τῆς τότε ἀκουομένης ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἐκείνων πόλεων. Ἰδίᾳ ἀξιοθρήνητος εἶναι ἡ δεισιδαιμονία τοῦ λαοῦ, εὐρίσκουσα πλουσίαν τροφήν εἰς τὰ λείψανα τῆς εἰδωλολατρείας ἢ τὰς μαγικὰς τέχνας. Ἡ πίστις εἰς τὴν ἀστρολογίαν, νεκρομαντείαν, μαγείαν, ἀλχημείαν κτλ. ἦν τοσοῦτον ἐπικρατοῦσα, ὥστε ἐνόμιζε τις ὅτι ἔζη ἐν τῷ αἰῶνι τοῦ ἐθνισμοῦ. Τοιαύτη ἦτο καθόλου ἡ ἡθικὴ κατάσταση τοῦ λαοῦ καὶ τοῦτο οὐδαμῶς παράδοξον, ἀφοῦ ἐτέλει ὑπὸ χείρονας ἄρχοντας, ἀφοῦ ἐκυλίετο ἐν παχυλοτάτῃ ἀμαθείᾳ, ἀφοῦ δὲν ἐπετρέπετο αὐτῷ νὰ ἀναγινώσκη τὴν ἁγίαν Γραφήν. Βεβαίως ἀπέναντι τῆς εἰδεχτοῦς ταύτης μορφῆς τοῦ ἡθικοῦ βίου τῶν Χριστιανῶν ἀπαντῶσι καὶ διάφοροι χριστιανικαὶ ἀρεταί, ὡς ἡ αὐταπάρνησις, ἡ εὐσέβεια, ἡ ἀγάπη καὶ τὰ τοιαῦτα, μαρτυροῦσι δὲ τοῦτο καὶ διάφοροι ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὡς ὁ Φραγκίσκος, ὁ Ἀμβρόσιος, ἡ Αἰκατερίνα, ἡ παρθένος τῆς Αὐρηλίας Ἰωάννα κλπ. ἀλλὰ τὰ παραδείγματα ταῦτα ὁμοιάζουσι πρὸς μικρὰς σταγόνας ἐντὸς ἄχανοῦς ὠκεανοῦ.

2. Πρὸς διόρθωσιν τῆς οἰκτροῦς ταύτης καταστάσεως μετεχειρίσθη βεβαίως ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην διάφορα μέσα, ἀλλὰ δυστυχῶς ἀντὶ βελτιώσεως προὔξενε μᾶλλον βλάβην. Οὕτω

π. χ. ἡ *μετάνοια* καίτοι ἐπεβάλλετο ἐπὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' εἰς πάντα χριστιανόν, τούλάχιστον ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἀπώλεσεν ὁμως τὴν σημασίαν αὐτῆς, διότι περιωρίζετο ἀπλῶς εἰς ἐξωτερικὰ ἔργα, ὡς ἐλεημοσύνας, νηστείας, ἀποδημίας εἰς ἱεροὺς τόπους, ἐξαγόρασιν τῶν ἀφέσεων κτλ. Αἱ ἀφάσεις μάλιστα αὗται τοσοῦτον διέφθειραν τὴν *μετάνοιαν*, ὥστε ἀντὶ χρημάτων ἐπωλοῦντο εἰς τὸν λαόν· ἰδίως μεγάλην σημασίαν ἀπέκτησαν αἱ ἀφάσεις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν σταυροφοριῶν, ὅτε ἐδίδετο πλήρης ἄφεσις διὰ πάσας τὰς ἁμαρτίας. Ἡ περὶ ἀφέσεων αὕτη διδασκαλία ἐτελειοποιήθη δι' ἐτέρας ἐπίσης ψευδοῦς διδασκαλίας, ὅτι δηλ. ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ οἰκονόμος ἀνεξαντλήτου τινὸς θησαυροῦ περιττῶν ἀξιομισθίων τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀγίων, ἐξ οὗ δύναται νὰ πωλῇ εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην, ζῶντάς τε καὶ τεθνεῶτας. Ἡ περὶ ἀφέσεων διδασκαλία μείζονα σημασίαν ἔλαβε διὰ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ἔτους τῆς ἀφέσεως ἢ τοῦ Ἰουβιλαίου, ὅπερ ἀπέβη τοῖς πάπαις πηγὴ νέου πλούτου. Βονιφάτιος δηλ. ὁ Η' τῷ 1300 διεκήρυξεν ὅτι ἤθελε παράσχει πλήρη ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν εἰς πάντας ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον ἐπισκεφθῇ τὴν Ῥώμην ἐπὶ 15 ἡμέρας· οὕτω κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος συνέρρευσαν εἰς τὴν Ῥώμην 200,000 προσκυνητῶν, ἀπεφασίσθη δὲ ἵνα ἡ τοιαύτη ἄφεσις ἐπαναλαμβάνηται ἐν διαστήματι 100 ἐτῶν· ἐπειδὴ ὁμως τὸ διάστημα τοῦτο ἦν μακρόν, ἀκολούθως διωρίσθη, ἵνα τὸ ἔτος τῆς ἀφέσεως ἐπαναλαμβάνηται ἀνὰ 50, μετὰ

ταῦτα ἀνὰ πᾶν 33 καὶ τέλος ἀνὰ πᾶν 25 ἔτος. Ἐκτὸς τῶν ἀφέσεων ἐν μεγάλῃ χρήσει ἦν ὁ ἀφορισμὸς καὶ ἡ ἀπαγόρευσις, ἀλλὰ καὶ τὰ μέσα ταῦτα ἀπώλεσαν τὴν σημασίαν αὐτῶν. Ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ ἐπενοήθη καὶ ἡ *ιερά ἐξέτασις*, μέγала δεινὰ τῇ ἀνθρωπότητι προξενήσασα. Ἡ *ιερά ἐξέτασις* ἐφαρμοζομένη κυρίως κατὰ τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν ὑπόπτων ἐπὶ αἱρέσει, τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχει κατὰ τὸ 1229, ὑπὸ δὲ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Θ' τῷ 1235 ἀνετέθη εἰς τοὺς Δομινικανούς καὶ Φραγκισκανούς· πενταχοῦ τῆς Εὐρώπης συνεστήθησαν *ιερά δικαστήρια*, *ιεροεξετασταὶ* δὲ περιφερόμενοι μετὰ πάσης πληρεξουσιότητος συνελάμβανον ἐνόχους καὶ ἀθώους καὶ ἄνευ διαδικασίας ἐβασάνιζον ὡμῶς διὰ νὰ ἐξαναγκάσωσιν αὐτοὺς εἰς ὁμολογίαν· οἱ ἀνθιστάμενοι καὶ μὴ ὁμολογοῦντες τὸ προσαπτόμενον αὐτοῖς ἔγκλημα ἐρρίπτοντο μέχρι θανάτου εἰς τὰς φυλακάς ἢ ἀπέθνησκον ἐπὶ τῆς πυρᾶς, αἱ δὲ οἰκίαι αὐτῶν κατεστρέφοντο καὶ αἱ περιουσίαι ἐδημεύοντο· μετὰ τῶν ἐγκλημάτων τῶν καταδικαζομένων ὑπὸ τῆς *ιερᾶς ἐξετάσεως* ἦν καὶ ἡ μετάφρασις τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ ἡ ἀνάγνωσις ἀπηγορευμένων βιβλίων. Ἡ *ιερά ἐξέτασις* ἐλυμαίνετο ἅπασαν τὴν Δύσιν, ἰδίᾳ δὲ ἡ χώρα, ἐν ἣ ἀπὸ τοῦ 1480 ἐμαίνετο φρικωδῶς, ἦν ἡ Ἰσπανία, μάλιστα ἐπὶ τοῦ τρομεροῦ *ιεροεξεταστοῦ* Θωμᾶ τοῦ Τορκουεμάδα καὶ τῶν ἡγεμόνων Φερδινάνδου καὶ Ἰσαβέλλης. Ἡ *ιερά ἐξέτασις* διετηρήθη μέχρι τοῦ Μ.

Ναπολέοντος τῷ 1808, μόνον δὲ ἐν Ἰσπανίᾳ ἐθυσιάσθησαν 31,912 καὶ 291,456 διαφοροτρόπως ἐτιμωρήθησαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

§ 98. Σχολαστικὴ θεολογία.

1. Ἡ θεολογία τῆς Δύσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὀνομάζεται κυρίως Σχολαστικὴ, λαβοῦσα τὸ ὄνομα ἀπὸ τῶν σχολείων τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν ἐπισκοπῶν. Ἡ σχολαστικὴ θεολογία εἶναι ἐπίσημος διὰ τὴν ἐλευθεροφροσύνην αὐτῆς, τὸ ὕψος, τὸν ἐνθουσιασμόν καὶ τὴν τόλμην, μεθ' ἧς ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ δυσκολώτερα δογματικὰ ζητήματα. Ἡ θεολογία αὕτη δὲν εἶναι κυρίως παραγωγικὴ καὶ πρωτότυπος· σκοπὸς αὐτῆς εἶναι νὰ διαιρέσῃ, νὰ ὀρίσῃ, νὰ συστηματοποιήσῃ καὶ ἀποδείξῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐποχῇ παραδοθεῖσαν· διὰ τοῦτο οἱ σχολαστικοὶ θεολόγοι εἶναι προσδεδεμένοι εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐμμένουσιν εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς· ἐν τούτοις παρεδέχθησαν τὰς καινοτομίας τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπεστήριζαν αὐτάς, καὶ ἐν γένει περιέπεσον εἰς τὸν σκεπτικισμόν, εἰς μικρολογίαν καὶ μωρὰς λεπτολογίας

καὶ εἰς τὴν ἀκρισίαν. Βάσις τῆς σχολαστικῆς θεολογίας εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης, τὸν ὁποῖον οἱ δυτικοὶ κατὰ πρῶτον ἔμαθον διὰ τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ Ἀράβων, ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπεβोधήθησαν αὐτὴν καὶ τὰ πανεπιστήμια, προελθόντα ἐκ τῶν μοναστηριακῶν καὶ ἐπισκοπικῶν σχολῶν. Ἐν μεγάλαις δηλ. πόλεσι ἐπαρουσιάζοντο πολλάκις σπουδαῖοι διδάσκαλοι, πρὸς τοὺς ὁποῖους συνέρρεε πλῆθὺς μαθητῶν· τὸ σύνολον τοῦτο τῶν διδασκάλων καὶ μαθητῶν ὠνομάσθη πανεπιστήμιον, ἀκολουθῶς ὁμῶς ὑπὸ τὴν λέξιν ἐνόουν τὸ σύνολον τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν, τῶν ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ μέρει διδασκομένων· πρῶτον τοιοῦτον πανεπιστήμιον εἶναι τὸ ἐν Νεαπόλει, ἰδρυθὲν τῷ 1224. Αἱ ἐν τοῖς πανεπιστημίοις διδασκόμεναι ἐπιστήμαι εἶναι τέσσαρες, θεολογία, νομικὴ, ἰατρικὴ καὶ φιλοσοφία καὶ παρεθάλοντο πρὸς τοὺς τέσσαρας ποταμούς τοὺς διαρρέοντας τὸν παράδεισον.

2. Ὁ κυρίως πατὴρ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας εἶναι Ἀγγελμος ὁ Καρταβριγίας (1033—1109), ἐπίσημος διὰ τὰ θεολογικὰ αὐτοῦ συγγράμματα καὶ τὴν περίφημον *ὀντολογικὴν ἀπόδειξιν* περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τὴν διδασκαλίαν, ὅτι ἡ πίστις προηγείται τῆς γνώσεως, διὰ τοῦτο καὶ ἔλεγε, πιστεύω διὰ νὰ ἐννοήσω. Ἐπίσημος διὰ τὴν ὀξύνοϊαν καὶ ἐλευθεροφροσύνην αὐτοῦ εἶναι καὶ Πέτρος ὁ Ἀβαιλάρδος (+ 1142), γνωστὸς ἐν τῷ μεσαιῶνι διὰ τὰ πολλὰ αὐτοῦ παθήματα καὶ τὴν ἀντιστροφὴν τῆς ἀν-

σελμείου προτάσεως, ὅτι ἡ πίστις προηγείται τῆς γνώσεως, εἰς τὴν ἐναντίαν, ὅτι δηλ. *μόνον τὸ νοούμενον πιστεύεται*. Ἄλλ' ὁ μέγιστος τῶν σχολαστικῶν θεολόγων τοῦ μεσαιῶνος εἶναι *Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης*, τὸν ὁποῖον ἤδη οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ὠνόμασαν *διδάκτορα ἀργελικόν*· οὗτος γεννηθεὶς περὶ τὸ 1226 κατετάχθη εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν καὶ ἐχρημάτισε καθηγητῆς τῆς θεολογίας ἐν Κολωνίᾳ, Παρισίοις καὶ Ῥώμῃ. Ὁ *Θωμᾶς* εἶναι ὁ βαθύτατος καὶ ὀξύτατος νοῦς τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ, ἐπίσημος διὰ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς σήμερον χρησιμεύουσι τοῖς Λατίνοις ὡς βάσις τῆς διδασκαλίας αὐτῶν (+ 1274). Καθὼς ὅμως οἱ Δομινικανοὶ διὰ *Θωμᾶ* τοῦ Ἀκυνάτου ἀπέκτησαν ἑκτακτον λάμπιν καὶ τιμὴν, οὕτω καὶ οἱ Φραγκισκανοὶ διὰ τοῦ κόσμου τοῦ τάγματος αὐτῶν, τοῦ *Δοῦν Σκώτου*, τὸν ὁποῖον ὠνόμασαν *διδάκτορα λεπτόν* διὰ τὴν διαλεκτικὴν αὐτοῦ πρὸ πάντων ἱκανότητα. Ὁ *Σκῶτος* ἐγένετο καθηγητῆς ἐν Ὁξφόρδῃ, Παρισίοις καὶ Κολωνίᾳ καὶ ἀπέθανε τῷ 1308· ἦν δὲ πολέμιος τοῦ Ἀκυνάτου καὶ ἐναντίος ἐν πολλοῖς ἀντικειμένοις τῆς διδασκαλίας τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας· ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων θεολόγων ἐπιστημονικὴ ἔρις ἐξηκολούθησε καὶ παρὰ τοῖς μαθηταῖς αὐτῶν καὶ τοῖς μοναχικοῖς τάγμασι, καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὲν Δομινικανοὶ ὠνομάσθησαν *Θωμισταί*, οἱ δὲ Φραγκισκανοὶ *Σκωτισταί*. Σημαντικὸς σχολαστικὸς θεολόγος τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦν καὶ Ἀλβέρτος ὁ Μάγνος, *διδάκτωρ καθο-*

λικὸς ἐπικληθεὶς· οὗτος ἔνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ γνώσεων καὶ πρὸ πάντων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς *μάγος* (+ 1280). Ἡ σχολαστικὴ θεολογία κυρίως ἤκμασε κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ἀπὸ δὲ τοῦ ΙΔ' καὶ ἐξῆς ἤρξατο νὰ καταπίπτῃ· ὁ τελευταῖος σχολαστικὸς θεολόγος εἶναι *Γαβριὴλ ὁ Βέλ* (+ 1495).

§ 99. Μυστικὴ θεολογία.

Παραλλήλως πρὸς τὴν σχολαστικὴν θεολογίαν, τὸ μὲν ἐναντίον αὐτῆς, τὸ δὲ συνηνωμένη μετ' αὐτῆς, ἀνεπτύχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ἡ *μυστικὴ* λεγομένη *θεολογία*· αὕτη δὲν θέλει νὰ ἐννοήσῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας διὰ τοῦ νοός, ἀλλὰ διὰ τοῦ αἰσθήματος· ἡ μυστικὴ θεολογία τείνει εἰς τὰ βάθη τῆς θείας ἀληθείας, εἰς τὰ ὁποῖα θέλει νὰ εἰσδύσῃ διὰ τῆς εὐσεβείας τῆς καρδίας καὶ τῆς ἀληθοῦς θεωρίας, διὰ τοῦτο ὡς ἀναγκαίαν προπαρασκευὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖ τὴν ἀγνότητα τῆς καρδίας, τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀποβολὴν πάσης ἰδιοτελείας. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ὡς μυστικὸς θεολόγος διεκρίθη *Βερνχάρδος ὁ ἐκ Κλαιβῶ* (+ 1153), ἀνὴρ μεγίστης σημασίας ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτοῦ. Χαίρων ὁ Βερνχάρδος τὴν φήμην ἀνδρὸς ἁγίου καὶ πεπροικισμένος ὑπὸ θερμῆς εὐγλωττίας, παρέστη ὡς προασπιστὴς καὶ παιδαγωγὸς τῶν παπῶν, σπεύρων τὴν εἰρήνην μεταξὺ τῶν ἐριζόντων καὶ τιμωρῶν πᾶσαν κακίαν. Παραδεδομένος ὅλος εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν προσευχὴν, δὲν ἀπέβαλλε μὲν τὴν ἐπιστημονικὴν ἀνά-

πτυξιν, ὡς ἀληθῆ ὅμως θεολογίαν ἐθεώρει τὴν θεολογίαν τῆς καρδίας καὶ διὰ τοῦτο ἔλεγε: *τόσον γινώσκειται ὁ Θεός, ὅσον ἀγαπᾶται*. Μέγας μυστικὸς θεολόγος εἶναι καὶ ὁ δομινικανὸς *Ἑκκαρτ* (+ 1329), ἐπίσημος διὰ τὴν θεωρητικὴν αὐτοῦ φρόνησιν, τὴν ἰσχὺν καὶ βαθύτητα τῶν ἐννοιῶν. Ἐν τέλει ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν καὶ *Θωμᾶ τοῦ ἐκ Κέμπης*, ὅστις εἶναι τὸ λαμπρότερον ἄνθος τοῦ πρακτικοῦ μυστικισμοῦ· κατὰ τὸν *Θωμᾶν*, ἅπας ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ρίζοῦται ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ. Ὁ *Θωμᾶς* οὗτος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔγραψε καὶ τὸ περίφημον βιβλίον *περὶ τῆς μιμήσεως τοῦ Χριστοῦ*, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν, ὡς οὐδὲν ἕτερον βιβλίον τοῦ κόσμου, ἐξεδόθη τοσάκις καὶ μετεφράσθη εἰς διαφόρους γλώσσας.

§ 100. Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων.

1. Ἐναντίον τῆς διαφθειρομένης σχολαστικῆς θεολογίας ἐξηγέρθη, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, οὐ μόνον ἡ μυστικὴ θεολογία (§ 99), ἀλλὰ καὶ ἡ λεγομένη *ἀναγέννησις* τῶν γραμμάτων. Τὰ κλασικὰ γράμματα δὲν ἦσαν ὅλως ξένα ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὸν μεσαίωνα, ἰδίως ὅμως εἰς τὴν ἐκτακτὸν αὐτῶν ἐπέκτασιν καὶ ζωογόνησιν συνετέλεσαν τὸ μὲν ἢ ἕνεκα τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου (§ 73) ἐπεληθοῦσα σχέσις τῶν Ἑλλήνων καὶ Δυτικῶν, τὸ δὲ οἱ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) φυγόντες εἰς τὴν Δύσιν Ἕλληνες λό-

γιοι, οἵτινες ἰδίως ἐν Ῥώμῃ καὶ Φλωρεντίᾳ διήγειραν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων· τούτοις προσθετέα καὶ ἡ κατὰ τὸ 1440 εὑρεθεῖσα *τυπογραφία*, ἥτις τοὺς θησαυροὺς τῶν ἀρχαίων καθίστα τοῖς πᾶσι προσιτούς. Ἐκτὸς ὅμως τῆς ἐπεκτάσεως αὐτῶν τὰ κλασικὰ γράμματα ἔλαβον νῦν ἕτερον χαρακτῆρα, ἐθεωρήθησαν δηλονότι ὡς μέσα καθ' ἑαυτὰ συντελοῦντα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀνάπτυξιν καὶ ἔχοντα δύναμιν ἐξανθρωπιστικὴν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ σύστημα τοῦτο ὠνομάσθη *ἀνθρωπισμός*. Ἀλλὰ καίτοι τὰ γράμματα ἐχειραφετήθησαν οὕτως ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδούλευον πρότερον, καὶ ἐγένοντο ἀνεξάρτητα, διετέθησαν ὅμως ἀφ' ἑτέρου ἐχθρικῶς πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἅπαντες δὲ σχεδὸν οἱ ὀπαδοὶ τῆς τάσεως ταύτης διακρίνονται ἐπὶ ἀπιστίᾳ.

2. Ἡ κοιτὶς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι ἡ Ἰταλία, γεννήτορες δ' αὐτοῦ οἱ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Ἕλληνες λόγιοι. Οἱ διάφοροι οὗτοι σοφοὶ καὶ πρὸ πάντων *Ἐμμανουήλ ὁ Χρυσολωρᾶς* (1396), *Βησσαρίων ὁ Νικαίης*, *Πλήθων*, *Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος* (+ 1484), *Θεόδωρος ὁ Γαζής* (+ 1478), *Κωνσταντῖνος ὁ Λάσκαρις* κλπ. ἐλθόντες εἰς τὴν Ἰταλίαν διήγειραν τὸν ζῆλον τῶν δυτικῶν πρὸς τὰ ἐλληνικὰ γράμματα, ὑποστηριζόμενοι δὲ πρὸ πάντων ὑπὸ τοῦ εὐγενοῦς καὶ φιλομούσου οἴκου τῶν *Μεδίκων* καὶ μάλιστα τοῦ *Κόσμου* (1429—1464) καὶ *Λορέντιου* (1469—1492), ἰδρυσαν διαφόρους σχο-

λάς, ἐν αἷς ἐδιδάσκοντο τὰ ἐλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἰδίως σημαντικὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ ἐν τοῖς κήποις τῶν Μεδίκων ἀκμάζουσα πλατωνικὴ σχολὴ καὶ ἡ ἀκολούθως ἰδρυθεῖσα περιπατητικὴ. Ἐπισημότερος τῶν Ἰταλῶν ἀνθρωπιστῶν εἶναι ὁ Ἰωάννης Πίκος, ἀνὴρ συγκεντρῶν ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς γνώσεις τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Μετὰ τὴν Ἰταλίαν ὁ ἀνθρωπισμὸς ἤκμασεν ἐν Γερμανίᾳ, οἱ κυριώτεροι δ' αὐτοῦ ἀντιπρόσωποι εἶναι ὁ Ἰωάννης Ροϋχλῖνος καὶ ὁ Ἔρασμος. Ὁ Ροϋχλῖνος καλλιεργῶν πᾶσαν ἐπιστημονικὴν τάσιν ἐζήλου πρὸ πάντων ὑπὲρ τῆς σπουδῆς τῆς Π. Διαθήκης ἐν τῇ ἑβραϊκῇ γλώσσῃ καὶ μεγάλως εἰργάσθη ἐπ' αὐτῆς (+1522). ὁ δὲ Ἔρασμος (+1536) εἶναι σημαντικὸς διὰ τὴν διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, προσπαθήσας νὰ καταστήσῃ αὐτὰ ὠφέλιμα τῇ θεολογίᾳ. Ἐκτὸς τῶν δύο τούτων χωρῶν ὁ ἀνθρωπισμὸς ἀνεπτύχθη καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, Ἰσπανίᾳ καὶ Γαλλίᾳ.

ΤΕΛΟΣ.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Εἰσαγωγή.	Σελ.
§ 1.	Ὁρισμὸς τῆς Χριστ. Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.	11
§ 2.	Ἀξία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.	12
§ 3.	Διαίρεσις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.	13
ΑΡΧΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (1—700).		
	Προεισαγωγή.	
§ 4.	Κατάστασις τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου.	15
§ 5.	Κατάστασις τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Ἰουδαίων καὶ Σαμαρειτῶν.	17
§ 6.	Ἀλληλεπιδράσις ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἐθνισμοῦ	20
§ 7.	Τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου.	21

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

Ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ Μ. (1—323).

§ 8.	Χαρακτηρισμὸς τῆς περιόδου.	23
------	-----------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἰδρυσις, ἐξάπλωσις καὶ περιστολὴ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

§ 9.	Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός	24
§ 10.	Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστ. διὰ τῶν ἀποστ.	25
§ 11.	Ἐξάπλωσις τοῦ Χρ. μετὰ τοὺς ἀποστ.	29

§ 12.	Διωγμοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων.	Σελ. 31
§ 13.	Διωγμοὶ ἐκ μέρους τῶν ἐθνικῶν	32
§ 14.	Οἱ πρὸ τοῦ Τραϊανοῦ κατὰ τῆς Ἐκκλησ. διωγμοὶ (64—98)	35
§ 15.	Οἱ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοὶ ἀπὸ τοῦ 98—249	37
§ 16.	Οἱ κατὰ τῆς Ἐκκλησ. διωγμοὶ ἀπὸ τοῦ 249—323	41

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἵρέσεις καὶ Σχίσματα.

§ 17.	Περὶ τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν σχισμάτων καθόλου	46
§ 18.	Αἵρέσεις καὶ σχίσματα ἐπὶ τῶν ἀποστ.	47
§ 19.	Ἰουδαίζουσαι αἵρέσεις	48
§ 20.	Οἱ Γνωστικοί	49
§ 21.	Οἱ Μανιχαῖοι	51
§ 22.	Οἱ Μοντανισταί	53
§ 23.	Ἀντιτριάδικοι	54
§ 24.	Σχίσματα	56

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἑσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας : ἥτοι
 ἱστορία τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος, τῆς θείας
 λατρείας καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου.

§ 25.	Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα	57
§ 26.	Θεία λατρεία	60
§ 27.	Ἠθικὸς βίος καὶ ἐκκλ. εὐταξία	68

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

§ 28.	Ἀποστολ. Πατέρες καὶ Ἀπολογηταί	74
§ 20.	Αἱ τρεῖς θεολογικαὶ σχολαὶ τοῦ γ' αἰῶνος	76

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ ἱεροῦ
 Δαμασκηνοῦ (323—700 μ. Χ.)

§ 30.	Χαρακτηρισμὸς τῆς περιόδου	80
-------	----------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Θρίαμβος καὶ ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

§ 31.	Θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ κατα- στροφή τοῦ ἐθνισμοῦ	81
§ 32.	Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστ. ἐν Ἀνατολῇ	87
§ 33.	Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστ. ἐν τῇ Δύτει	91

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἵρέσεις καὶ Σχίσματα.

§ 34.	Περὶ τῶν αἱρέσεων καθόλου	95
§ 35.	Ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀρείου (318—381)	96
§ 36.	Ἡ Β' Οἰκουμ. σύνοδος, οἱ Πνευματο- μάχοι καὶ ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀπολλιναρίου	100
§ 37.	Ἐριδες περὶ τοῦ Ὠριγένους	101
§ 38.	Ἡ αἵρεσις τοῦ Νεστορίου (428—444)	104
§ 39.	Ἡ αἵρεσις τῶν Μονοφυσιτῶν (444—555)	107
§ 40.	Ἡ αἵρεσις τῶν Μονοθελητῶν (633—680)	111
§ 41.	Ἡ αἵρεσις τοῦ Πελαγίου (411—529)	113

- § 42. Οἱ Πρισκιλλιανισταὶ (379—563) καὶ Σελ.
οἱ Δονατισταὶ (311—411) 116

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἑσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλ. ἥτοι ἱστορία
τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος, τῆς θείας λατρείας
καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου.

- § 43. Ἐκκλ. πολίτευμα· Ἐκκλ. καὶ πολιτεία 120
§ 44. Μοναχικὸς βίος 122
§ 45. Ἱερὸς κλῆρος καὶ ἐκκλ. ἱεραρχία 126
§ 46. Θεία λατρεία 130
§ 47. Συνέχεια. Θεία λατρεία 135
§ 48. Χριστ. βίος καὶ ἐκκλ. εὐταξία 140

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

- § 49. Πατέρες καὶ διδάσκ. τῆς Ἑλλ. Ἐκκλ. 143
§ 50. Πατέρες καὶ διδάσκ. τῆς Λατιν. Ἐκκλ. 152

ΜΕΣΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (700—1453).

- § 51. Χαρακτηρισμὸς τοῦ μέρους τούτου 156

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι Μιχαὴλ τοῦ
Κηρουλαρίου (700—1054).

Α'. Ἱστορία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

- § 52. Ὁ Χριστ. ἐν Πελοποννήσῳ, παρὰ τοῖς
Βουλγάροις καὶ Χαζάροις 159
§ 53. Ὁ Χριστ. παρὰ τοῖς Ῥώσοις 162

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἵρέσεις καὶ Σχίσματα.

- Σελ.
§ 54. Ἡ Εἰκονομαχία (726—842) 164
§ 55. Τὸ σχίσμα τῆς δυτ. ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς
Ἐκκλ. (863—1054) 170
§ 56. Οἱ Παυλικιανοὶ 178

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἑσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλ. ἥτοι ἱστορία
τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος, τοῦ κλήρου, τῆς
θείας λατρείας καὶ τοῦ χριστ. βίου.

- § 57. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα· μοναχοί,
κλῆρος καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία 180
§ 58. Θεία λατρεία 184
§ 59. Χριστιανικὸς βίος 186

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

- § 60. Περὶ τῆς παιδείας καθόλου ἐν τῷ Βυ-
ζαντινῷ κράτει 187
§ 61. Πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῆς Ἐκκλησίας 189

Β'. Ἱστορία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ.

- § 62. Ὁ Χριστιανισμὸς παρὰ τοῖς Γερμανοῖς
καὶ Σκανδιναυοῖς 192
§ 63. Ὁ Χριστ. παρὰ τοῖς δυτικοῖς Σλαύοις 194

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἵρέσεις καὶ Σχίσματα.

Σελ.

- § 64. Ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κακοδοξία 195
 § 65. Ἑτεραι δογματικαὶ ἔριδες 197

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἑσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλ. ἢτοι ἱστορία
 τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος, τοῦ κλήρου, τῆς
 θείας λατρείας καὶ τοῦ χριστ. βίου.

- § 66. Ἐκκλησιαστ. πολίτευμα. Παπισμός 198
 § 67. Ἱεραρχία, κλήρος καὶ μοναχοὶ 203
 § 68. Θεία λατρεία 205
 § 69. Ἠθικὸς βίος καὶ ἐκκλ. εὐταξία. 207

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ Γράμματα.

- § 70. Περὶ τῶν γραμμάτων καὶ τῆς θεολογίας
 καθόλου 210
 § 71. Οἱ ἐπισημότεροι θεολόγοι τῆς Δύσεως 212

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἀπὸ Μιχαὴλ τοῦ Ἡφρουλαρίου μέχρις ἀλώσεως
 τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1054—1453).

Α' Ἱστορία τῆς Ἀνατολ. Ἐκκλησίας.

1. Ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Σχέσεις τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

- § 72. Ἀπόπειραι πρὸς ἑνώσιν τῶν Ἐκκλησιῶν
 μέχρι τοῦ 1437 214
 § 73. Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ ψευδὴς ἑνωσις 220

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἵρέσεις καὶ Σχίσματα.

Σελ.

- § 74. Ἡ αἵρεσις τῶν Βογομίλων 225
 § 75. Εἰδωλολατρ. τάσεις τοῦ 12 καὶ 15 αἰῶνος 227
 § 76. Τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν (1262—312) 229
 § 77. Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνος (1341—51) 231

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἑσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλ. ἢτοι ἱστορία
 τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος, τοῦ κλήρου, τῆς
 θείας λατρείας καὶ τοῦ χριστ. βίου.

- § 78. Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα 233
 § 79. Μοναχικὸς βίος 234
 § 80. Κλήρος καὶ ἱεραρχία 236
 § 81. Θεία λατρεία 239
 § 82. Ἠθικὸς βίος 240

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ γράμματα.

- § 83. Περὶ τῆς παιδείας καὶ θεολογίας καθόλου 241
 § 84. Οἱ ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν ἐπίσημοι ἐκκλησια-
 στικοὶ συγγραφεῖς (1054—1250) 243
 § 85. Οἱ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων
 ἐκκλ. συγγραφεῖς 245
 2. Ἐν τῷ Ῥωσικῷ Κράτει.
 § 86. Ἱστορία τῆς Ῥωτ. Ἐκκλ. (1054—453) 247
 3. Αἱ ἐν Ἀνατολῇ ἀπεσχισμέναι Ἐκκλησίαι.
 § 87. Ἱστορία τῶν ἐν Ἀνατολῇ ἀπεσχισμένων
 Ἐκκλησιῶν 253

B'. Ἱστορία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ.

- § 88. Ὁ χριστιανισμὸς ἐν Εὐρώπῃ 258

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἱρέσεις καὶ σχίσματα.

- § 89. Οἱ Καθαροί, οἱ Ἀλβίγιοι, οἱ Βάλδαιοι 260
 § 90. Ὁ Βίκλεφ καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ 263
 § 91. Ὁ Χοὺς καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ 266

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

*Ἐσωτερικὸς ὀργανισμὸς τῆς Ἐκκλ. ἥτοι ἱστορία
 τοῦ κλήρου, τῆς θείας λατρείας καὶ
 τοῦ ἠθικοῦ βίου.*

- § 92. Ὁ παπισμὸς 269
 § 93. Οἱ ἐπισημότεροι πάπαι 270
 § 94. Σταυροφορίαι καὶ ἱπποτικὰ τάγματα 277
 § 95. Ἱεραρχία, κληρὸς καὶ μοναχοί 281
 § 96. Θεία λατρεία 283
 § 97. Ἠθικὸς βίος καὶ ἐκκλ. εὐταξία 286

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Θεολογικὰ γράμματα.

- § 98. Σχολαστικὴ θεολογία 290
 § 99. Μυστικὴ θεολογία 293
 § 100. Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων 294

 SISMANGOLIO
MILANO

SISMINGUO